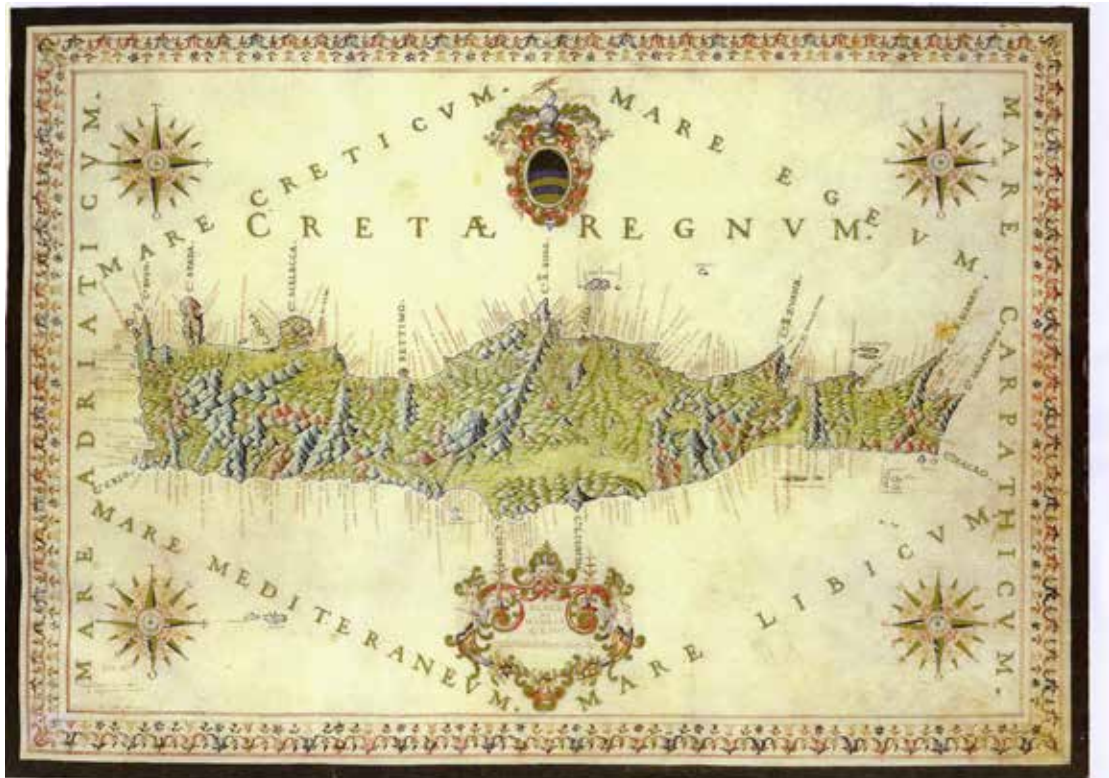


**ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ  
ΙΔΡΥΜΑ ΠΕΙΡΑΙΑ**

**ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΘΕΜΑ: ΦΡΥΚΤΩΡΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ –  
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ- ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ**

**Σπουδαστές: Μαστοράκης Γιάννης  
Παντελιάς Μανώλης**



**Εισηγητής: Βαρελίδης Γιώργος  
Δρ. Αρχιτέκτων Μηχ/κος - Πολεοδόμος Ε.Μ.Π.**

**ΑΘΗΝΑ 2006**

## Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
Ιστοριογραφία της Κρήτης.....	5
Οχυρώσεις και φρούρια στην Κρήτη.....	6
Βίγλες στην Κρήτη.....	7
Τούρκοι Κουλέδες στην Κρήτη .....	7
Η πειρατεία.....	8
Τα αίτια της πειρατείας .....	9
Η πειρατεία στην Κρήτη .....	9
Επιδράσεις της πειρατείας στον ελληνικό τρόπο ζωής και άμυνας...15	
Η διοικητική οργάνωση στην Κρήτη την περίοδο της Ενετοκρατίας .....	16
Η Κοινωνική συγκρότηση .....	17
Η Φωτιά σαν μέσο επικοινωνίας και μετάδοσης μηνυμάτων.....	18
Αφή Πυρρών .....	18
Βιγκλατόρια: τα στρατιωτικά πολεμικά οχυρά των Βυζαντινών .....	21
Κάστρα-Φρούρια στην Κρήτη .....	23
<b>Κάστρα Νομού Ηρακλείου .....</b>	<b>24</b>
Ηράκλειο .....	24
Κούλες .....	26
Το Φρούριο του Τεμένους ή Κανλί Καστέλι .....	29
Χάρακας.....	32
Καστέλι Μονοφατσίου .....	32
Μπελβεντέρε (Belvedere).....	33
Καινούργιο ή Kastel Nuovo .....	33
Παλαιόκαστρο .....	34
<b>Κάστρα Νομού Λασιθίου .....</b>	<b>35</b>
Το φρούριο Σπιναλόγκα .....	35
Καστέλλι Μεραμπέλου.....	37
Το Φρούριο Καλές στην Ιεράπετρα.....	37
Το Φρούριο Καζάρμα Σητείας.....	38
Το φρούριο Monte Forte ή Απάνω Καστέλι .....	39
Το φρούριο Λιόπετρο στο Χαμαίζι.....	39
Το φρούριο του Αγ. Στεφάνου.....	39
Το φρούριο στο Παλαιόκαστρο Σητείας.....	40
Το μικρό φρούριο του Βόιλα στον Χανδρά και το Καστέλι.....	40
<b>Κάστρα Νομού Ρεθύμνου .....</b>	<b>41</b>
Η Φορτέτσα.....	41
Το φρούριο Μονοπάρι (Boniparo) .....	43
Το φρούριο Καστέλι Μυλοποτάμου .....	44
Το φρούριο Απάνω Καστέλι στο Καστρί Μυλοποτάμου .....	44

<b>Κάστρα Νομού Χανίων.....</b>	<b>45</b>
Χανιά .....	45
Σούδα .....	46
Άπερα .....	47
Ιτζεδίν .....	48
Αγ. Θεόδωροι.....	48
Τα δύο φρούρια της επαρχίας Σφακίων .....	49
Το φρούριο Σελίνου .....	51
Καστέλι Κισάμου .....	51
Τα δύο βυζαντινά φρούρια στη Ρόκκα Κισάμου και στη Μαλάθηρο Κισάμου .....	51
Γραμβούσα.....	52
<b>Χωροθέτηση των Καστρών – Φρουρίων στο Χάρτη της Κρήτης ....</b>	<b>53</b>
<b>Βίγλες στην Κρήτη.....</b>	<b>54</b>
<b>Βίγλες στο Νομό Ηρακλείου .....</b>	<b>55</b>
Περιοχή Καρτερός Ηρακλείου .....	55
Νησί Ντία (Δία).....	56
Περιοχή Χερσόνησος Ηρακλείου .....	60
Περιοχή Ροδιά Νομού Ηρακλείου .....	62
Το όρος του Διός ή Γιούχτας.....	63
Ο πύργος της Πυργιώτισσας.....	64
Ο πύργος στη Βιάννο Ηρακλείου .....	65
Κάτω Σύμη Νομού Ηρακλείου .....	66
Θέση Βίγλα στην Άρβη .....	68
Λόφος Κέρατο στον Κερατόκαμπο .....	70
Η βίγλα στον Τσούτσουρο.....	74
<b>Βίγλες στο Νομό Ρεθύμνου .....</b>	<b>76</b>
Βίγλες στον Όρμο Αλμυρού .....	77
<b>Βίγλες στο Νομό Χανίων.....</b>	<b>79</b>
Βίγλες στον όρμο της Σούδας.....	79
Βίγλες στον Κόλπο Χανίων (Νησί Αγ. Θεόδωροι) .....	81
Βίγλες στην Κίσσαμο .....	81
Βίγλες στην Παλαιοχώρα .....	82
<b>Βίγλες στο Νομό Λασιθίου.....</b>	<b>86</b>
Ενετική Βίγλα (Σκοπιά) στο Σκινιά Μεραμπέλλου.....	86
1)Βρωμολίμνη, κοντά στο γλυκομούρι:.....	88
2)Moglista: .....	89
3)Μαρδάτι.....	90
4)Καστέλι Μεραμπέλλου .....	92
5)Στην Κεφάλα ή στον Αι Γιώργη στην Κεφάλα.....	92
6)Παναγία στις Καρές .....	93
7)Μοργέλλα .....	93
8)Το Νησί.....	95

9)Το ακρωτήριο πάνω από το λιμάνι του Αγίου Νικολάου.....	95
10)Το λιμανάκι Αμμούδι .....	96
11)Το ύψωμα στου Φονιά στην περιοχή Κατσίκι .....	97
12)Το βουνό Τράχηλας .....	97
13)Το ακρωτήριο στο Βαγί.....	97
14)Το ύψωμα πάνω από το λιμάνι της Κολοκύθας, το λεγόμενο Mesagorchia .....	98
15)Το ύψωμα Κριός .....	98
16)Το βουνό Τουρλωτό Κεφάλι , απέναντι από το ακρωτήριο Κριός στα βόρεια του σημερινού οικισμού Πλάκα .....	98
17)Το φρούριο της Σπιναλόγκας .....	98
18)Το ύψωμα Καμπάνα.....	98
19)Το ακρωτήριο Άγιος Ιωάννης.....	99
20)Τα Άσπρα Σπήλια .....	99
21)Η Κακή Σκάλα ή Σκάλες.....	99
22)Το Φωκιώ το Σπήλαιο .....	99
23)Η βίγλα μέσα στον οικισμό της Μιλιάτου .....	100
24)Ο ποταμός.....	100
25)Το ακρωτήριο Κακοδιάβατο .....	100
26)Angorelli στο Φραρώ .....	101
27)Το Σπηλιαρίδι .....	101
28)Το λιμάνι του Αγίου Ιωάννη στο Σίσι.....	101
29)Οι Ρουσσές.....	101
Βίγλα στη θέση Αλώνα ή Αχυνόποδας στο Καλό Νερό.....	105
Βίγλες στη Ζάκρο Νομό Λασιθίου .....	107
Βίγλα στο Μύρτος Νομού Λασιθίου .....	108
Η βίγλα στην Παχειά Άμμο Ιεράπετρας .....	108
<b>Χωροθέτηση των Βιγλών στο Χάρτη της Κρήτης .....</b>	<b>111</b>
<b>Τούρκικοι Κουλέδες στην Κρήτη .....</b>	<b>112</b>
<b>Ο Κούλες της Απτέρας ή φρούριο του Σούμπαση.....</b>	<b>113</b>
<b>Άλλοι Κουλέδες στον Αποκόρωνα.....</b>	<b>114</b>
<b>Άλλες καίριες θέσεις στην υπόλοιπη Κρήτη με Κουλέδες .....</b>	<b>117</b>
<b>Χωροθέτηση των Τούρκικων Κουλέδων στο Χάρτη της Κρήτης ..</b>	<b>130</b>

## Εισαγωγή

Η παρούσα πτυχιακή εργασία έχει ως θέμα τις φρουκτωρίες-βίγλες στην Κρήτη, τις υψηλές και δεσπόζουσες θέσεις και τους κατασκοπευτικούς προειδοποιητικούς πύργους, καθώς και τα φρούρια, που χρησιμοποιούσαν οι διάφοροι κατακτητές ανά τους αιώνες για να επικοινωνούν και να διαβιβάζουν μηνύματα όταν υπήρχε κάποιος κίνδυνος, και έτσι να σιγουρεύουν την κυριαρχία τους στο νησί.

Θα κάνουμε μια μικρή αρχική αναφορά στην Ιστορία της Κρήτης, στους διάφορους κατακτητές που πέρασαν από το νησί και στις οχυρωματικές κατασκευές που έφτιαζαν αυτοί. Θα γνωρίσουμε μερικά πράγματα για την πειρατεία στο Αιγαίο στα παλιά χρόνια, και ειδικότερα για τα πειρατικά φαινόμενα στο νησί της Κρήτης και τις επιθέσεις που δεχόντουσαν τα Κρητικά πλοία από τους Κουρσάρους. Θα δούμε επίσης πως το φαινόμενο της πειρατείας επέδρασε στον τρόπο ζωής του νησιώτικου πληθυσμού και κυρίως των Κρητικών οι οποίοι υπέφεραν περισσότερο από τους πειρατές. Θα δούμε ακόμη πως είχε οργανωθεί το νησί διοικητικά την περίοδο της Ενετοκρατίας και Τουρκοκρατίας, καθώς και την κοινωνική συγκρότηση τότε.

Ένα άλλο θέμα που θα εξετάσουμε είναι η χρήση της φωτιάς σαν μέσο επικοινωνίας από τα αρχαία χρόνια, ως και την Βυζαντινή περίοδο, όπου χτίζονταν τα λεγόμενα Βιγκλατόρια των Βυζαντινών.

Έπειτα θα αναφερθούμε αναλυτικά στις οχυρωματικές κατασκευές σε όλο το νησί της Κρήτης. Πρώτα θα δούμε για κάθε Νομό τα κάστρα και τα φρούρια, τις στρατιωτικές οχυρές κατασκευές οι οποίες αποσκοπούσαν στο να διατηρείται η κυριαρχία των κατακτητών στο νησί της Κρήτης. Αυτά τα φρούρια θα χωροθετηθούν και στο χάρτη της Κρήτης. Μετά θα κάνουμε αναφορά στις βίγλες στην Κρήτη. Δυστυχώς δε σώζεται σχεδόν τίποτα αλλά ξέρουμε από διάφορες πηγές τις θέσεις στις οποίες βρισκόντουσαν και έτσι χωροθετούνται πάλι σε χάρτη της Κρήτης. Τέλος θα γνωρίσουμε και τους λεγόμενους Τούρκικους Κουλέδες οι οποίοι ήταν μικρά φρούρια-παρατηρητήρια και τα οποία κατασκευάστηκαν από τους Τούρκους στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αι. για να αντιμετωπίσουν τα επαναστατικά κινήματα των Κρητικών. Και πάλι θα γίνει χωροθέτηση των Κουλέδων σε χάρτη της Κρήτης.

Έτσι, μέσω αυτής της πτυχιακής εργασίας, μπορεί να γνωρίσει κανείς αρκετά πράγματα για το νησί της Κρήτης και τις οχυρωματικές κατασκευές που υπήρχαν στο νησί, καθώς και τι σώζεται σήμερα στις μέρες μας από αυτά.

# Ιστοριογραφία της Κρήτης<sup>1</sup>

Η Κρήτη, από τα αρχαία χρόνια, είχε αναπτύξει ένα λαμπρό πολιτισμό, αποτέλεσμα της εξαιρετικής γεωφυσικής διαμόρφωσής της και του εύφορου εδάφους της. Τα ψηλά βουνά, τα μεγάλα οροπέδια, οι δασώδης εκτάσεις, τα φαράγγια και οι ατέλειωτες ακτές, συνέθεταν ένα τοπίο μοναδικής φυσικής ομορφιάς. Τα παραπάνω δημιούργησαν, τις απαραίτητες προϋποθέσεις ώστε οι Κρητικοί να διαμορφώσουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους, δυνατό και ελεύθερο.

Η γεωγραφική θέση της Κρήτης, ήταν όμως η αιτία να γίνει στόχος πολλών ξένων κατακτητών, στη διάρκεια των αιώνων. Βρισκόταν ανάμεσα στην Αφρική, την Ευρώπη και την Ασία. Είναι εμφανές λοιπόν ότι η θέση της Κρήτης, ανάμεσα στις τρεις αυτές ηπείρους ήταν σημαντική, καθώς αποτελούσε εμπορικό σταυροδρόμι και στρατηγικό στόχο των διάφορων κατακτητών.

Ο σπουδαίος πολιτισμός που είχε αναπτυχθεί στο νησί υπέστη δοκιμασία το 12<sup>ο</sup> πΧ αι. με τον ερχομό των Δωριέων. Το σκληρό Δωρικό διοικητικό σύστημα επέφερε κοινωνικές αναταραχές στο Μινωικό πληθυσμό της Κρήτης και οι επιδράσεις ήταν αρνητικές. Αργότερα έρχεται η σειρά των Ρωμαίων να κατακτήσουν το νησί. Αυτοί πάντως δεν δημιούργησαν σοβαρές κοινωνικές αλλοιώσεις στον Κρητικό πληθυσμό. Έπειτα έρχεται η μετεξέλιξη του ανατολικού τμήματος του απέραντου κράτους τους σε Ελληνική Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Τους πρώτους αιώνες της Βυζαντινής περιόδου οι Βυζαντινοί δεν συνειδητοποιούν τη μεγάλη σημασία της Κρήτης και τη σπουδαία θέση που κατείχε αυτή στο χάρτη. Το 824 το νησί κατακτάται από τους Άραβες. Τότε ήρθε μία σκοτεινή περίοδος για την Κρήτη και το δουλεμπόριο γνώρισε μεγάλη άνθηση. Οι Άραβες γίνονται κύριοι του νησιού για 137 ολόκληρα χρόνια Έτσι μόνο μετά την Αραβοκρατία οι Βυζαντινοί κατάλαβαν τη σπουδαιότητα της Κρήτης και αγωνίστηκαν σκληρά για να την ανακαταλάβουν. Το 961 ο Νικηφόρος Φωκάς καταλαμβάνει και πάλι το νησί και έτσι αρχίζει η Β' Βυζαντινή Περίοδος (961-1204). Τα διάφορα ιστορικά γεγονότα και τα προβλήματα που είχε η Βυζαντινή αυτοκρατορία οδήγησαν στην κατάρρευση της, και οι Ευρωπαίοι βρήκαν την ευκαιρία να λεηλατήσουν τα εδάφη της, μέσα σε αυτά βέβαια και την Κρήτη. Έτσι το 1204 το νησί έπεσε στα χέρια των Γενουάτων πειρατών. Αμέσως όμως οι Ενετοί την παίρνουν από αυτούς και έτσι αρχίζει τον 13<sup>ο</sup> αι. η σκληρή περίοδος της Ενετοκρατίας. Η πολυτάραχη αυτή περίοδος, όπου η Κρήτη ήταν στα χέρια των Ενετών κράτησε πάνω από τέσσερις αιώνες ώσπου το 1669, οι Τούρκοι μετά από πολυάριθμους αγώνες την κατέλαβαν. Τότε άρχισε μία νέα τραγική περίοδος για τον άμοιρο Κρητικό λαό, η οποία διείρησε πάνω από 230 χρόνια. Τότε μετά από σκληρούς αγώνες των Κρητικών επήλθε η πολυπόθητη ελευθερία.

1:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898)  
Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004

1: σελίδες 11-13

## Οχυρώσεις και φρούρια στην Κρήτη

Οι Κατακτητές που αναφέραμε πιο πάνω, άφησαν στο νησί τα δικά τους σημάδια ώστε να μας θυμίζουν σήμερα τα πολυτάραχα χρόνια που πέρασε η Κρήτη στο πέρασμα των αιώνων. Οι σημαντικότερες οχυρώσεις στην Κρήτη αρχίζουν να κατασκευάζονται το 824 όταν οι Άραβες βρίσκουν σχεδόν ανοχύρωτο το νησί και το καταλαμβάνουν. Οι βυζαντινοί, την Ά Βυζαντινή περίοδο δεν είχαν οχυρώσει καλά την Κρήτη και έτσι οι Άραβες δεν δυσκολεύτηκαν καθόλου να την κατακτήσουν. Την περίοδο της Αραβοκρατίας έχουμε και την πρώτη ισχυρή οχύρωση του Χάνδακα. Όταν το 961 οι Βυζαντινοί ανακαταλαμβάνουν το νησί, γνωρίζοντας πλέον πόσο σημαντικό είναι να οχυρωθεί το νησί, κατασκευάζουν τα δικά τους τείχη, φρούρια και σκοπιές-βίγλες.<sup>1</sup>

Οι Γενουάτες όταν πέρασαν στο νησί το 1204 κατασκεύασαν 14 φρούρια σε καίριες θέσεις ώστε να μπορούν να ελέγχουν τους Κρητικούς. Οι Ενετοί που αμέσως όπως είπαμε κατέλαβαν την Κρήτη ενίσχυσαν αυτά τα φρούρια, έκαναν και άλλες ισχυρές οχυρώσεις στις μεγάλες πόλεις, κατασκεύασαν δικά τους φρούρια και οικοδόμησαν πύργους-παρατηρητήρια(βίγλες) κατά μήκος των ακτών. Όταν οι Τούρκοι πήραν το νησί από τους Ενετούς εκμεταλλεύθηκαν τα έτοιμα κάστρα και φρούρια, τα επισκεύασαν, έκτισαν κάποια δικά τους και κατασκεύασαν και τους κουλέδες μετά το 1867 για να καταπνίξουν τις επαναστατικές δραστηριότητες των Κρητικών.<sup>2</sup>

Σήμερα τα περισσότερα τείχη και φρούρια που σώζονται είναι από την περίοδο της Ενετοκρατίας και της Τουρκοκρατίας. Σώζονται σε κάποια μέρη και κάποιες Βυζαντινές Οχυρώσεις (π.χ. Τέμενος) αλλά αυτές είναι λίγες μπροστά σε αυτά που κατασκεύασαν οι Ενετοί και οι Τούρκοι. Οι κατακτητές οχύρωναν τις πόλεις με τείχη και έκτιζαν τα φρούρια για να σιγουρέψουν, όπως έχουμε πει, την κυριαρχία τους στο νησί. Τα μεγάλα κάστρα και φρούρια επικοινωνούσαν, μέσω της φωτιάς, και με τις σκοπιές-βίγλες, που κατασκευάζονταν κυρίως στις παραθαλάσσιες περιοχές και κατά αυτόν τον τρόπο, υπήρχε η αναγκαία επικοινωνία σε περίπτωση εχθρικών απειλών.

1,2:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004

1,2: σελίδες 15-19, 265-266

## Βίγλες στην Κρήτη

Όταν οι Ενετοί κατέλαβαν την Κρήτη, βρήκαν, όπως είπαμε, κάποια φρούρια και οχυρά έτοιμα από τους προηγούμενους κατακτητές, κυρίως από τους Γενουάτες και τους Βυζαντινούς. Εκτός αυτών φυσικά κατασκεύασαν και τις δικές τους επιβλητικές κατασκευές για να σιγουρέψουν την κυριαρχία τους στο Νησί.

Εκτός από τα μεγάλα κάστρα και φρούρια οι Ενετοί κατασκεύασαν και εκτεταμένο δίκτυο βιγλών για να επιτηρούν τα μεγάλα σε έκταση παράλια της Κρήτης. Βίγλες βέβαια υπήρχαν στην Κρήτη και από τη Βυζαντινή περίοδο, όπως έχουμε αναφέρει, αλλά οι πληροφορίες για αυτές, είναι λιγοστές. Χρησιμοποιώντας τη φωτιά οι «Βιγλάτορες» έστελναν τα σήματα στις άλλες βίγλες και στα μεγάλα φρούρια όταν κάτι ύποπτο έπεφτε στην αντίληψή τους. Το 1573 η Βενετία είχε σχεδιάσει να κτίσει πολλές βίγλες σε αποστάσεις που να έχουν οπτική επαφή η μία με την άλλη. Ειδικά την τελευταία δεκαπενταετία της κυριαρχίας τους στην Κρήτη, αναγκάστηκαν να αναδιοργανώσουν το υπάρχον δίκτυο σκοπιών, εξαιτίας της επερχόμενης Τούρκικης Απειλής. Αυτό επιχειρήθηκε το 1633 από τον Conte Nicola Gualdo de Priorati κατ' εντολή του γενικού προβλεπτή Lorenzo Contarini. Ο Gualdo περιγράφει στην έκθεση του προς τον Contarini, η οποία αποτελούταν από τέσσερα τμήματα, ένα για κάθε διαμέρισμα (teritorio) της Κρήτης, τις θέσεις των σκοπιών. Στην έκθεση αυτή απαριθμούνται 134 θέσεις βιγλών.<sup>1</sup>

Βλέπουμε λοιπόν πως και οι Ενετοί χρησιμοποίησαν τις βίγλες εκτεταμένα για να διαφυλάξουν τα εδάφη που είχαν κατακτήσει. Το νησί της Κρήτης ήταν για αυτούς πολύ σημαντική θέση εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης και έτσι έπρεπε να ληφθούν οπωσδήποτε τα κατάλληλα μέτρα, με την κατασκευή των φρουρίων και των σκοπιών-βιγλών που αναφέραμε παραπάνω.

## Τούρκικοι Κουλέδες στην Κρήτη

Όταν οι Τούρκοι πέρασαν στο νησί της Κρήτης χρησιμοποίησαν τα ήδη έτοιμα από τους Ενετούς φρούρια, κάστρα και βίγλες, τα επισκέυασαν και τα ενίσχυσαν. Την τελευταία περίοδο της κυριαρχίας τους στη Μεγαλόνησο, μετά το 1867 ο Αυνή Πασάς ξεκίνησε την κατασκευή των λεγόμενων Κουλέδων. Τους έχτισε για να πνίξει τα ολοένα αυξανόμενα τότε επαναστατικά κινήματα των ντόπιων Κρητικών.

Οι Κουλέδες δεν ήταν απλά μικρές σκοπιές όπως οι βίγλες, αλλά ήταν μεγαλύτερα σε έκταση και κατασκευή στρατιωτικά κτίσματα. Πολλοί από αυτούς ήταν κανονικά φρούρια ικανής ισχύος με ειδικούς χώρους στρατωνισμού-εκπαιδεύσεως, αποθήκες, δωμάτια κλπ.

Οι τούρκικοι κουλέδες είχαν κοινό στοιχείο με τις βίγλες το ότι επιτηρούσαν τα παράλια αλλά και κυρίως την ενδοχώρα και ειδοποιούσαν ο ένας κούλες τον άλλο σε περίπτωση ανάγκης. Ήταν κτισμένοι σε όλο το νησί της Κρήτης σε θέσεις τέτοιες ώστε να είναι εφικτή η μεταξύ τους επικοινωνία. Συναντάμε και δω λοιπόν τη χρήση της φωτιάς για τη μεταφορά μηνυμάτων και την έγκαιρη ειδοποίηση στρατιωτών και κατοίκων σε περίπτωση απειλής.

1: Μαρία Αρκαδάκη: Κατάλογος Σκοπιών στην Καστελλανία Μεραμπέλου κατά την τελευταία φάση της Βενετοκρατίας (1633). Περιοδικό Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΚΗ'-ΚΘ', 1988-1989. Πανεπιστήμιο Κρήτης



## Η πειρατεία

Εκτός από τα βάσανα και τις κακουχίες που πέρασε ο κρητικός λαός από τους κατακτητές στο πέρασμα των αιώνων, ακόμα είχε να αντιμετωπίσει και μια άλλη απειλή, αυτή της πειρατείας.

Η πειρατεία ήταν πάντοτε ένας υπαρκτός κίνδυνος για τα πλοία που διέσχιζαν τις ελληνικές θάλασσες, αλλά και για τον νησιωτικό πληθυσμό που υπέφερε ουκ ολίγες φορές από την δράση των πειρατών. Οι πειρατές δεν επιτίθονταν μόνο στα πλοία και τους ναυτιλομένους, αλλά αποβίβαζαν και άνδρες στα παράλια και στα νησιά, άρπαζαν ανθρώπους για σκλάβους, έκλεβαν τις περιουσίες τους, τα εμπορεύματα, τις σοδειές και τα ζώα. Είναι λοιπόν φανερό ότι η πειρατεία δεν ήταν μόνο πληγή στη ναυτιλία και το εμπόριο αλλά ήταν πληγή για όλο τον πληθυσμό των νησιών και των παραλιών. Και όπως θα δούμε παρακάτω η Κρήτη ήταν από τα νησιά του ελλαδικού χώρου που δέχτηκε ίσως τα περισσότερα κρούσματα πειρατικών επιδρομών και λεηλασιών από τους αδίστακτους και σκληρούς πειρατές.<sup>1</sup>

Το φαινόμενο της πειρατείας στις ελληνικές θάλασσες δεν ήταν ποτέ τόσο άμεσο και σοβαρό όσο τα πρώτα 150 χρόνια της τουρκοκρατίας στην Ελλάδα, όταν οι Οθωμανοί έθεταν διαδοχικά υπο την κυριαρχία τους τον Ελληνικό ηπειρωτικό χώρο. Η ιστορία της πειρατείας που θα εξετάσουμε είναι αποτο 1390, χρονολογία κατάληψης των Μικρασιατικών παραλιών από τους Οθωμανούς Τούρκους. Όχι γιατί μόνο οι τούρκοι πειρατές της Μικράς Ασίας ασκούσαν πειρατεία και ερήμωναν τα ελληνικά παράλια, αλλά γιατί η έξοδος των Οθωμανών Τούρκων στο Αιγαίο υπήρξε η αφετηρία της προσπάθειας τους για προβολή και επιβολή στις Ελληνικές θάλασσες και ειδικά στο αρχιπέλαγος.<sup>2</sup>

Η προσπάθεια επικράτησης των Οθωμανών Τούρκων στις ελληνικές θάλασσες έγινε ουσιαστικά με την άμεση και έμμεση χρησιμοποίηση του δυναμικού των Τούρκων πειρατών της Μικράς Ασίας και μετέπειτα και των πειρατών της Μπαρμπαριάς των παραλιών δηλαδή της Βόρειας Αφρικής.<sup>3</sup>

Η Πύλη χρησιμοποίησε τους πειρατές για την επάνδρωση του Οθωμανικού Στόλου, αναθέτοντας μάλιστα σε αυτούς τη διακυβέρνηση των σημαντικότερων μονάδων του στόλου. Επέτρεψε και υπέθαλψε τη δράση των Τούρκων πειρατών στις Ελληνικές θάλασσες και τη Μεσόγειο γενικότερα, γιατί η πειρατεία ήταν ένας τρόπος προβολής και αύξησης της σφαίρας επιρροής των Οθωμανών.<sup>4</sup>

Εκτός από τους Τούρκους, τα χρόνια εκείνα έδρασαν στον ελληνικό χώρο και πολλοί χριστιανοί πειρατές. Αυτοί ήταν Σικελοί, Ιταλοί, Καταλανοί, Γενουάτες και είχαν ορμητήρια στη Σικελία και στα λιμάνια της Ιταλίας. Επίσης Γάλλοι πειρατές εμφανίζονται μετά το 1520.<sup>5</sup>

1-5: Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ.

Ιστορία της Πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1390-1538)

Βιβλιοπωλείον της Εστίας

1-4: Σελίδα 11

5: Σελίδα 12

Πρέπει επίσης να αναφερθεί όσον αφορά την πειρατεία και τα πειρατικά περιστατικά στις Ελληνικές θάλασσες ότι είχαν μεγάλη σημασία η γεωγραφική θέση των σημείων ενέδρας και των τόπων διακίνησης των προϊόντων της εμπορίας. Βλέποντας τα περιστατικά της πειρατείας, στις ελληνικές θάλασσες, παρακολουθούμε βαθμιαία την εξάπλωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Με τη μάχη της Άγκυρας το 1402 ανακόπηκε προσωρινά η Οθωμανική ορμή. Η Βενετία όλο τον 15<sup>ο</sup> αι προσπάθησε να επωφεληθεί από την ναυτική αδυναμία των Οθωμανών. Ενώ οι Τούρκοι κατακτούσαν ακάθεκτοι όλο τον ηπειρωτικό και βαλκανικό χώρο, η Βενετία κατόρθωσε με ειρηνικό τρόπο τις περισσότερες φορές να αποκτήσει θέσεις κλειδιά σε παράλιες περιοχές και μεγάλο αριθμό από τα νησιά της νησιωτικής Ελλάδας. Όμως μέσα από τα πειρατικά γεγονότα γίνεται ολοένα και πιο φανερό η αδυναμία των βενετών να κρατήσουν ανοικτές τις οδούς του εμπορίου με την ανατολική μεσόγειο, όταν οι Πορτογάλοι θαλασσοπόροι βρήκαν άλλο δρόμο να φέρνουν από την Ανατολή, τις Ινδίες, τα μπαχαρικά και άλλα προϊόντα που οι βενετοί είχαν μέχρι τότε την αποκλειστική διακίνηση.<sup>1</sup>

Οι Τούρκοι κατακτούσαν διαδοχικά τμήματα του Ελληνικού χώρου και Ιταλικές εμπορικές πόλεις και ειδικότερα η Βενετία έχαναν συνεχώς έδαφος και επιρροή. Οι πειρατές κάθε προέλευσης και καταγωγής ρήμαζαν τα νησιά και τα παράλια.<sup>2</sup> Εξαιτίας αυτής της έξαρσης της πειρατείας εκείνη την περίοδο, στα νησιά του ελλαδικού χώρου κατασκευάστηκαν πολλές βίγλες, και σκοπιές. Οι βιγλάτορες αυτοί δηλαδή που φρουρούσαν τις βίγλες, όταν παρατηρούσαν κάτι ύποπτο άναβαν φωτιές και κατ' αυτό τον τρόπο ειδοποιούσαν τις άλλες σκοπιές ή ακόμη και σκοπιές σε κοντινά γειτονικά νησιά, καθώς επίσης και τους κατοίκους ώστε να είναι έτοιμοι σε περίπτωση πειρατικών επιδρομών. Μία επικίνδυνη τοποθεσία αλλά και από τα πιο πολυσύχναστα σημεία ενέδρας όλων των πειρατών εκείνα τα χρόνια ήταν το στενό Κυθήρων – Κάβο Μαληά, και είναι χαρακτηριστικό ότι υπήρχαν σκοπιές στα Κύθηρα που κατόπτευαν την περιοχή και μεταβίβαζαν μηνύματα και στην Κρήτη. Ειδικά την τελευταία φάση της Ενετοκρατίας στην Κρήτη, αναδιοργανώθηκε το δίκτυο των παράκτιων σκοπιών διότι η επερχόμενη τούρκικη απειλή είχε ως αποτέλεσμα να πλήττονται συχνά τα παράλια του νησιού.

1,2: Αλεξάνδρα Κραντονέλλη Δ.Φ.

Ιστορία της Πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1390-1538)

Βιβλιοπωλείον της Εστίας

1 σελίδα 12

2 σελίδα 14

## Τα αίτια της πειρατείας

Κύριο αίτιο της πειρατείας ήταν πάντοτε το κέρδος. Παρόλα αυτά τον 15<sup>ο</sup> αι. και έπειτα και ένας άλλος λόγος ήταν η θρησκευτική πίστη, καθώς οι τούρκοι πειρατές έδιναν στις πράξεις τους τον χαρακτήρα της επιδρομής και εξόντωσης των άπιστων χριστιανών, ακόμη και αν ήταν υπήκοοι του σουλτάνου. Όμως ουσιαστικά δύο άλλοι παράγοντες επέτρεψαν την εποχή αυτή την άνθηση της πειρατείας στις ελληνικές θάλασσες. ο πρώτος είναι η αδυναμία του βενετικού στόλου να διατηρήσει ελεύθερες τις θαλάσσιες οδούς του εμπορίου που είχε μέχρι τότε στον απόλυτο έλεγχο του. Και ο δεύτερος είναι η αδυναμία του Οθωμανικού κράτους να οργανώσει στόλο και με τον στόλο αυτόν να επιβάλλει την κυριαρχία του και να περιφρουρήσει τις θάλασσες και τις παραθαλάσσιες περιοχές που είχε καταλάβει. Δύο δυνάμεις δέσποζαν στον ελληνικό θαλάσσιο χώρο εκείνη την περίοδο, η Οθωμανική αυτοκρατορία και η Βενετική δημοκρατία. Για διαφορετικούς η κάθε μία λόγους δεν είχαν την δυνατότητα να πατάξουν την πειρατεία.<sup>1</sup>

## Η πειρατεία στην Κρήτη

Η Κρήτη όπως είναι γνωστό βρισκόταν σε καίρια γεωγραφική θέση, ενώ αποτελούσε και εμπορικό κέντρο καθώς παρήγαγε αρκετά προϊόντα τα οποία διακινούνταν με πλοία σε διάφορες περιοχές. Έτσι είναι ευνόητο γιατί η Κρήτη και οι κρητικοί εκτός των δυσκολιών που πέρασαν εξαιτίας των κατακτητών, υπέφεραν πολύ και από τις επιδρομές και λεηλασίες των πειρατών στα κρητικά παράλια και στα κρητικά πλοία. Η Βενετία είχε καταφέρει αρχικά να έχει τον έλεγχο της ελεύθερης διακίνησης των εμπορευμάτων της αλλά η πειρατεία ήταν ένας πολύ σοβαρός κίνδυνος. Ο όγκος των διακινουμένων εμπορευμάτων των βενετών ήταν σημαντικός. Μόνο το 1400 οι έμποροι της βενετίας είχαν μεταφέρει με όχι εξοπλισμένα σκάφη εμπορεύματα αξίας 80.000 δουκάτων. Πιο αναλυτικά γνωρίζουμε ότι το 1392, το 1394, 1417, 1421, 1431, 1433, 1434, 1439, 1444 οι βενετοί αρμάτωσαν γαλέρες στην Κρήτη για να παρεμποδίσουν την άσκηση πειρατείας στο Αιγαίο πέλαγος.<sup>2</sup>

Το χρονικό διάστημα 1480-1485 κύριοι της θάλασσας του νοτιοανατολικού αιγαίου και του κρητικού πελάγους ήταν οι τούρκοι πειρατές που καθημερινά επιτίθενταν στα πλοία και τις πολιτείες της μεγαλονήσου. Η βενετία άρχισε σιγά σιγά να χάνει τον έλεγχο της κατάστασης και η δυναρχία οθωμανών και βενετίας που επικρατούσε στο Αιγαίο στα 150 πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας, έπαψε να υπάρχει. Η βενετία μετά το 1540 θα εξακολουθήσει να κατέχει μόνο την Κρήτη και την Κύπρο στην ανατολική μεσόγειο.<sup>3</sup>

1,2, 3: Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ.

Ιστορία της Πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1390-1538)

Βιβλιοπωλείον της Εστίας

1 σελίδα 21

2 σελίδα 22

3 σελίδες 23,42

Είναι άξιο αναφοράς ότι για την Κρήτη έχουμε τις περισσότερες αναφορές για πειρατικά φαινόμενα και λεηλασίες πλοίων, καθώς και για αποβάσεις πειρατών στα παράλια του Νησιού. Το 1398 Κρητικοί υπήκοοι της Βενετίας υπέστησαν ζημιές από πειρατές της Χίου, της Ρόδου, του Αίνου και της Μυτιλήνης. Το 1402 κρητικό πλοίο λεηλατήθηκε από Σικελούς πειρατές. Άρπαξαν βαρέλια λάδι και άλλα εμπορεύματα. Το 1406 πειρατικά πλοία από τη Ρόδο έκλεψαν τα εμπορεύματα κρητικού πλοίου. Το 1407 αιχμαλωτίστηκαν δύο κρητικά σκάφη που μετέφεραν στάρι στη Βενετία. Το 1411 μέσα στο λιμάνι της Ρόδου λεηλατήθηκε καράβι του Ηρακλείου. Το 1414 δύο κρητικά πλοία αιχμαλωτίστηκαν μεταφέροντας εμπορεύματα της Κρήτης. Το ένα από Τούρκους πειρατές και το άλλο από Μυτιληναίους. Το 1423 μέσα στο λιμάνι της Ρόδου πειρατές έκλεψαν εμπορεύματα από Κρητικούς εμπόρους. Το 1425 πάλι στο λιμάνι της Ρόδου Ισπανοί πειρατές έκλεψαν εμπορεύματα Κρητικών. Η δράση των Καταλανών πειρατών στη θάλασσα της Κρήτης στη δεκαετία 1430-1440 ήταν τόσο έντονη ώστε όλα τα εμπορικά πλοία του νησιού υποχρεώνονται να ταξιδεύουν σε νηοπομπές. Το 1450 πειρατικά πλοία της Βαρκελώνης άρπαξαν τα εμπορεύματα εμπόρων της Κρήτης. Το 1462 Τούρκοι πειρατές πολλαπλασίασαν τις επιθέσεις τους στην περιοχή της Σητείας και δεν επέτρεψαν στους χωρικούς να καλλιεργήσουν τα χωράφια τους. Το 1481 πλοίο των Χανίων βυθίστηκε στον Ευβοικό κόλπο και οι ναύτες πνίγηκαν όλοι. Το 1495 Τούρκος πειρατής σκότωνε όλους τους Κρητικούς που έπεφταν στα χέρια του. Το 1497 Τούρκοι πειρατές αιχμαλώτισαν στο Στενό της Χίου Κρητικό πλοίο που μετέφερε φορτίο κρασιών από την Κρήτη στην Κωνσταντινούπολη. Το 1498 Τούρκος πειρατής αιχμαλώτισε πλοίο της Κρήτης και σκότωσε όλο το πλήρωμα. Το 1499 πειρατές λεηλάτησαν τα Κρητικά παράλια. Το 1505 πειρατικά της Ρόδου αιχμαλώτισαν δύο Κρητικά πλοία στο λιμάνι της Σκιάθου. Το 1506 πειρατές λεηλάτησαν τα Κρητικά παράλια και άρπαξαν εξήντα ζωντανά και ένα αγόρι που τα συνόδευε. Το 1508-1509 και άλλα πλοία κρητικών λεηλατήθηκαν. Το 1512 στον Κάβο-Μαληά τούρκοι πειρατές αιχμαλώτισαν Κρητικό πλοίο που κατευθυνόταν στο Ναύπλιο. Το 1514, 1516 και άλλα κρητικά πλοία με εμπορεύματα λεηλατήθηκαν. Το 1517 στα Κύθηρα αιχμαλωτίστηκε Κρητικό πλοίο φορτωμένο με τυριά από τα Χανιά το οποίο κατευθυνόταν προς τη Ζάκυνθο. Το 1518 κρητικά πλοία με εμπορεύματα δέχτηκαν επίθεση από πειρατές στο λιμάνι της Νάξου. Το 1520 δεκατέσσερα πλοία τούρκων πειρατών λεηλάτησαν πολλά από τα παράλια της Κρήτης και προξένησαν καταστροφές. Επίσης το 1520 και άλλα κρητικά πλοία σε διάφορα σημεία λεηλατήθηκαν από πειρατές.<sup>1</sup>

1: Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ.

Ιστορία της Πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1390-1538)

Βιβλιοπωλείον της Εστίας

1 σελίδες 392-394

Το 1520-1521 οι κρητικοί είχαν τρομοκρατηθεί τόσο πολύ από τους πειρατές ώστε άρχιζαν πρώτοι αυτοί την επίθεση μόλις εμφανιζόταν μικρός τούρκικος στόλος. Το 1521 τούρκοι αιχμαλώτισαν στο Αιγαίο πέλαγος τριάντα έξι κρητικά πλοιάρια. Το 1522 τούρκικα πειρατικά αποβίβασαν άντρες στη νότια Κρήτη και άρπαξαν από την περιοχή Ιεράπετρας τριάντα ζώα. Το 1525 στη Σπιναλόγκα παραμόνευαν γαλλικά πειρατικά και προξένησαν ζημιές σε δύο πλοία από τα Σφακιά. Το 1527 στο λιμάνι της Σούδας πειρατές συνέλαβαν δύο πολεμικές Κρητικές γαλέρες και τις οδήγησαν στην Αλεξάνδρεια. Το 1531 Μαλτέζικα πειρατικά προξένησαν καταστροφές στην περιοχή της Σητείας και σε καράβια Κρητικών. Τα 1532 τούρκοι πειρατές αποβίβασαν άνδρες στα Σφακιά και στο νησί της Γαύδου προκαλώντας πολλές ζημιές. Το 1533 χριστιανοί πειρατές λεηλάτησαν Κρητικό πλοίο στην περιοχή της Καρπάθου. Το καλοκαίρι του 1538 ο τούρκικος στόλος με αρχηγό τον Χαϊρεδδίν Βαρβαρόσα αποβίβασε άνδρες στα κρητικά παράλια οι οποίοι λεηλάτησαν είκοσι χωριά γειτονικά του Μυλοποτάμου στην επαρχία Ρεθύμνου ενώ έπειτα στράφηκαν δυτικά και λεηλάτησαν άλλα εξήντα χωριά. Προσπάθησαν επίσης να καταλάβουν το κάστρο των Χανίων αλλά απέτυχαν. Πάντως σε διάστημα τριών ημερών λεηλάτησαν τριακόσια χωριά της Δυτικής Κρήτης. Επίσης επιτέθηκαν και στην Ανατολική Κρήτη στην περιοχή της Σητείας.<sup>1</sup>

Αξίζει να αναφέρουμε επίσης για τον Χαϊρεδδίν Βαρβαρόσσα ο οποίος ήταν Έλληνας εξωμοτής από τη Μυτιλήνη ότι ενήργησε σαν αρχηγός του Οθωμανικού στόλου στην κατάληψη των νησιωτικών συμπλεγμάτων του αρχιπελάγους, των Κυκλάδων και των Βόρειων Σποράδων. Ο Βαρβαρόσσα ξεκίνησε ,έδρασε και έγινε διάσημος σαν πειρατής στην Μπαρμπαριά και με πειρατικές μεθόδους ερήμωσε και κυριέυσε τα νησιά του αρχιπελάγους. Ο Βαρβαρόσσας το 1537 και το 1538 κατέλαβε τις Σποράδες, Κυκλάδες , νήσους Σαρωνικού, Κύθηρα , τα οποία άνηκαν μέχρι τότε στη Βενετία. Ειδικά αυτή η επίθεση του Βαρβαρόσσα το 1538 στην Κρήτη ήταν μια πολεμική ενέργεια. Και στην περίπτωση αυτή έδρασε σαν Ναύαρχος του Τουρκικού Στόλου.<sup>2</sup>

1-2: Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ.

Ιστορία της Πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1390-1538)

Βιβλιοπωλείον της Εστίας

1 Σελίδες 395-397

2 Σελίδες 12,397

Οι μέσοι χρόνοι της τουρκοκρατίας 1538-1699 είναι περίοδος τριβής της αυτοκρατορίας. Δύο γεγονότα αποτελούν ορόσημα , σταθμούς στην ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της τουρκοκρατίας και αλλάζουν την πορεία και τους τρόπους δράσης. Η ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571 και η απαρχή του βενετοτουρκικού πολέμου για την κατάληψη της Κρήτης από τους τούρκους το 1645. Στα τριάντα χρόνια μετά την επικράτηση το 1538 του Χαϊρρεδίν Βαρβαρόσα και της οθωμανικής κυριαρχίας στο Αιγαίο πέλαγος οι τούρκοι με τις επιδρομές τους ρήμαξαν ιδιαίτερα τα ανατολικά και δυτικά παράλια της ιταλικής χερσονήσου και της Σικελίας όπου οι κάτοικοι δεν προλάβαιναν ανάσα.<sup>1</sup>

Οι αλλεπάλληλες ήττες του ισπανικού στόλου στη σημερινή Τυνησία (djerba) και στην κεντρική μεσόγειο επέτρεψαν στον οθωμανικό στόλο και στον ιδιοφυή Dragut που άλλοτε σαν ανεξάρτητος πειρατής και άλλοτε σαν τούρκος κουρσάρος στην υπηρεσία της πύλης , να επικρατήσουν απόλυτα στη βόρεια Αφρική και να εδραιώσουν τις θέσεις τους στην Τρίπολη , την Τυνίδα, την Μπιζέρτα, το Αλγέρι και τις άλλες θέσεις των μαυριτανών.<sup>2</sup>

Όμως ούτε η Πύλη, ούτε οι έμπειροι πειρατές της Μπαρμπαριάς τόλμησαν να χτυπήσουν στην έδρα του στη Μάλτα τον αδυσώπητο εχθρό τους το τάγμα των ιπποτών του Αγίου Ιωάννη το 1530. Μόνον το 1565 ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής και ο Dragut οργανώνουν και εκτελούν τη μακρινή εκστρατεία τους στο κέντρο της Μεσογείου. Απέτυχε .το1570 καταλαμβάνεται η Κύπρος από τους τούρκους . Ακολουθεί η ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571 στις 7 Οκτωβρίου στη Ναύπακτο στις Αχινάδες νήσους όπου απροσδόκητα καταστράφηκε ο οθωμανικός στόλος της Τουρκίας και της Βόρειας Αφρικής από τις χριστιανικές δυνάμεις που πανικόβλητες από την κατάληψη της Κύπρου αποφάσισαν να ενωθούν την τελευταία στιγμή και να χτυπήσουν.<sup>3</sup>

Μετά την ήττα τους οι τούρκοι περίμεναν επίθεση στα εδάφη και την καρδιά της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Εντωμεταξύ οι έλληνες νησιώτες αναθάρρησαν αν και πολλοί είχαν πάρει μέρος στην ναυμαχία όμως οι μεσογειακές δυνάμεις δεν εκμεταλλεύθηκαν τη νίκη αυτή αλλά ασχολήθηκαν με τα εσωτερικά τους. Από το 1573 και μετά ξεχύθηκαν στις θάλασσες της ανατολής ασκώντας πειρατεία συχνά με τον μανδύα του ιερού πολέμου , οι χριστιανοί πειρατές που εκμεταλλεύθηκαν το γεγονός , χρηματοδοτούμενοι από τις μεγάλες οικονομικές δυνάμεις.<sup>4</sup>

Μετά το 1571 οι χριστιανοί πειρατές , τα θρησκευτικά τάγματα, το τάγμα του Αγ.Ιωάννη της Μάλτας και το τάγμα του Αγ.Στεφάνου της Πίζας ,οι στόλοι των Ισπανών αντιβασιλέων στη Νότια Ιταλία και τη Σικελία οργανώνονται και αντεπιτίθενται. Μεταφέρουν τον πειρατικό πόλεμο από τα δικά τους τα μέρη στις περιοχές του Σουλτάνου.<sup>5</sup>

Οι χριστιανοί πειρατές φθάνουν κάτω κύματα , Μαλτέζοι, Φλωρεντίνοι, Σικελοί , Ναπολιτάνοι , βασικά δεν είναι πειρατές ,δεν δρουν ατομικά σα ίδιο όφελος είναι κουρσάροι , χρηματοδοτούνται από τον Πάπα , τους Μεδίκους ή τους Ισπανούς αντιβασιλείς στη Νότια Ιταλία. Την ίδια εποχή φθάνουν στα Ελληνικά πελάγη και την Ανατολική Μεσόγειο και οι Άγγλοι.<sup>6</sup>

Μετά το 1571 και μέχρι το 1645 χρονολογία έναρξης του κρητικού πολέμου η πειρατεία περνά στην υπηρεσία κρατικών , θρησκευτικών και οικονομικών συμφερόντων.<sup>7</sup>

1-7: Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ.

Ιστορία της Πειρατείας στους Μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1538-1699)

Βιβλιοπωλείον της Εστίας

1-7:σελίδες 9-17

Με την απόβαση των τουρκικών δυνάμεων στην περιοχή των χανίων στα μέσα Ιουνίου 1645, αρχίζει η μεγάλη επιχείρηση της κατάληψης της μεγαλονήσου από τους Τούρκους. Η επιχείρηση πήρε τον χαρακτήρα της πόλης του χριστιανισμού εναντίον του ισλαμισμού.<sup>1</sup>

Η Βενετία βρέθηκε σε δύσκολη θέση και στα εικοσιπέντε χρόνια που κράτησε ο αγώνας με τους Τούρκους, υποχρεώθηκε να αναθεωρήσει τις απόψεις της και να ενθαρρύνει να παροτρύνει και να ενισχύσει τη δράση των ιδιωτών πειρατών εναντίον των Τούρκων. Επειδή οι Τούρκοι γρήγορα προχώρησαν και κατέλαβαν το μεγαλύτερο μέρος της Κρήτης, οι Βενετοί νόμισαν ότι τελικά θα μπορούσαν να κερδίσουν τον πόλεμο αν μετέφεραν τη σύγκρουση στη θάλασσα.<sup>2</sup>

1,2: Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ.

Ιστορία της Πειρατείας στους Μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1538-1699)

Βιβλιοπωλείον της Εστίας

1-2: σελίδες 9-17

## Επιδράσεις της πειρατείας στον ελληνικό τρόπο ζωής και άμυνας

Οι συνεχείς πειρατικές επιδρομές επέδρασαν όπως ήταν φυσικό αρνητικά στο χαρακτήρα των ανθρώπων και στον τρόπο ζωής τους αλλά προκάλεσαν και θετικές αντιδράσεις όσον αφορά τη λύση του προβλήματος της αρπαγής και αιχμαλωσίας των πληθυσμών. Είτε η αντιμετώπιση ήταν εχθρική είτε υπήρχε μια φιλική συναλλαγή με τους πειρατές, η συχνή συναναστροφή με αυτούς επηρέασε τον χαρακτήρα των ανθρώπων, τον τρόπο προσέγγισης των προβλημάτων τους και τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό.

Μακροχρόνια οι κάτοικοι αντιμετώπισαν τα προβλήματα, που γεννούσε η πειρατεία, λαμβάνοντας άλλοτε ριζοσπαστικά μέτρα και άλλοτε υποκύπτοντας στις περιστάσεις. Πήραν πρωτοβουλίες, για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της αιχμαλωσίας από τους πειρατές, ιδρύοντας ταμεία αιχμαλώτων, προχωρώντας σε επαιτείες στην Ευρώπη, για να εξοικονομήσουν τα λύτρα της εξαγοράς τους, μετοικίζοντας ολόκληρα χωριά σε ασφαλέστερες τοποθεσίες, ανοικοδομώντας πύργους αμύνης στα παράλια.

Οι Κρητικοί ιδίως οι κάτοικοι της νότιας πλευράς της Κρήτης, από όπου περνούσαν όλα τα πειρατικά, είχαν γίνει πολύ άγριοι και επιθετικοί. Το 1549 όταν ο Thevet έφθασε στους καλούς λιμένες με καράβι από τη Μασσαλία και αποβίβασαν άνδρες στην στεριά, για να προμηθευτούν νερό, αυτοί αντιμετώπισαν μια εχθρική στάση.

Οι Κρητικοί όχι μόνον αρνήθηκαν να πουλήσουν το νερό αλλά σαν βάρβαροι επιτέθηκαν στους Γάλλους ναύτες με σαίτες, ως που σκότωσαν και πλήγωσαν πολλούς. Όσους έπιασαν αιχμάλωτους τους βασάνισαν τόσο όσο ούτε οι Άραβες και οι Τάρταροι θα είχαν κάνει. Ζούσαν κατά τον Thevet, μια αξιοθρήνητη ζωή, που προκαλούσε σε αυτούς μία επιθυμία λευθερίας.

Το 1555, κατά τον Δούκα της Κρήτης Aloysi Gritti, υπήρχαν στο νησί διακόσιοι ληστές που άρπαζαν ζώα και προχωρούσαν και σε άλλες παράνομες πράξεις.

Το 1559 οι Σφακιανοί λεηλάτησαν Κυπριακό πλοίο που προσομήστηκε στην περιοχή τους. Οι άνδρες του είχαν μόλις ξεφύγει από την Φλορεντινή γαλέρα lupa.

Αναγκάστηκαν να τραπούν σε φυγή και να εγκαταλείψουν το σκάφος τους. Το 1606 στη Γαύδο από όπου πέρασε ο Γάλλος πρεσβευτής Mr. De Breves οι άνδρες ήταν όλοι οπλισμένοι. Επρόκειτο για κακοποιά στοιχεία και δεν ομιλούσαν παρά για τα δώρα, που εισέπρατταν από τους πειρατές, τους οποίους φιλοξενούσαν στο σπίτι τους και διασκέδαζαν μαζί τους. Γενικά, ειδικά οι κρητικοί εξαιτίας των πολλών πειρατικών επιδρομών, είχαν γίνει πολύ σκληροί και άγριοι απέναντι στους πειρατές.

1: Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ: Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας. (1538-1699) Βιβλιοπωλείον της Εστίας



## Η διοικητική οργάνωση στην Κρήτη την περίοδο της Ενετοκρατίας<sup>1</sup>

Είδαμε προηγουμένως πως η πειρατεία αποτέλεσε ένα παράγοντα οποίος επηρέασε σημαντικά τη συμπεριφορά του νησιώτικου πληθυσμού, και κυρίως των Κρητικών, οι οποίοι δεχόντουσαν και τις περισσότερες επιθέσεις από τους πειρατές. Είναι ενδιαφέρον να δούμε επίσης πως οι ενετοί οργάνωσαν διοικητικά το νησί, καθώς και την αντίδραση των ντόπιων Κρητικών στο φεουδαρχικό τους σύστημα. Η διοικητική διαίρεση και οργάνωση των Ενετών συνεχίστηκε και την περίοδο της Τουρκοκρατίας, και παρέμεινε σχεδόν αναλλοίωτη μέχρι να ελευθερωθεί το νησί εντελώς από τον Τούρκικο ζυγό.

Όσον αφορά τη διοικητική οργάνωση της Κρήτης από τους Ενετούς, είχαν υιοθετηθεί τα Ενετικά πρότυπα. Η Κρήτη όχι μόνο ήταν μεγάλη σε μέγεθος και απείχε μεγάλη απόσταση από τη Βενετία, αλλά υπήρχε και η αντίσταση των Κρητικών οι οποίοι δεν αναγνώριζαν την Ενετική κυριαρχία και επαναστατούσαν με κάθε αφορμή. Έτσι η εφαρμογή του διοικητικού συστήματος αποτέλεσε πρόβλημα για τους Ενετούς.

Το φεουδαρχικό σύστημα δε μπόρεσε να επιβληθεί σε όλη την έκταση του νησιού, έτσι, για δύο συνεχείς αιώνες απαγορεύτηκε η εγκατάσταση σε σημεία απομακρυσμένα ή δυσπρόσιτα (Οροπέδιο Λασιθίου, Ανώπολης, Περιοχή Ελεύθερνας). Οι Ενετοί αρχικά διαίρεσαν την Κρήτη σε έξι τμήματα (σεξτέρια) τα οποία από τις αρχές του 14<sup>ου</sup> αι. συνενώθηκαν σε τέσσερα μεγάλα διαμερίσματα με κέντρο τον χάνδακα (Candia) και περιλάμβαναν είκοσι επαρχίες (Castellaniae), στις οποίες άνηκαν οι μικρότερες διοικητικές μονάδες και τα χωριά. Το νησί διοικούνταν από ένα συμβούλιο που αποτελείτο από τον Δούκα που είχε την έδρα του στον Χάνδακα, και δύο συμβούλους. Από τον 14<sup>ο</sup> αι. τη διοίκηση στα διαμερίσματα των Χανίων, του Ρεθύμνου και της Σητείας ανέλαβαν οι Ρέκτορες (Rectores).

Σε κάποιες κυρίως ορεινές περιοχές την εξουσία ασκούσε ο προνοητής (Proveditore). Η διοικητική διαίρεση και οργάνωση παρέμεινε σχεδόν αναλλοίωτη μέχρι το τέλος της Τουρκοκρατίας.

Στην περιοχή των Σφακίων οι Ενετοί δεν μπόρεσαν αρχικά να επιβληθούν, παρά μόνο τους δύο τελευταίους αιώνες της κυριαρχίας τους επιτηρώντας τους ντόπιους με δύο φρούρια που έχτισαν, το Φραγκοκάστελλο και το Οχυρό στη Χώρα Σφακίων.

Ο τρόπος διακυβέρνησης και τα μέτρα που είχαν επιβληθεί επέδρασαν στη διαμόρφωση της κοινωνίας και προκάλεσαν συνεχείς εξεγέρσεις των κατοίκων.

Αυτές οι εξεγέρσεις περιορίστηκαν μόνο μετά τα μέσα του 14<sup>ου</sup> αι., τότε που ικανοποιήθηκαν τα αιτήματα των Ελλήνων αρχόντων, οι οποίοι και ενοχλήθηκαν περισσότερο από τον περιορισμό των προνομίων τους και για το λόγο αυτό υποκινούσαν κυρίως τις επαναστάσεις.

Με τον καιρό οι Έλληνες και οι Ενετοί συνήθισαν να ζούν μαζί. Ειδικά τους δύο τελευταίους αιώνες, όταν μειώθηκαν οι εξεγέρσεις και επικράτησε ειρηνική περίοδος, αναπτύχθηκε μία «πνευματική επικοινωνία» ανάμεσα στους αυτόχθονες και στους κατακτητές. Αυτή η νέα κατάσταση σχετιζόταν και με τις ευρύτερες αλλαγές στην Ευρώπη, τη γενικευμένη κρίση της φεουδαρχίας, αλλά και στις παρεμβάσεις που ασκούσε η αστική τάξη στις λειτουργίες των πόλεων. Όσον αφορά την Κρήτη, η αστική τάξη συνέβαλε ουσιαστικά στην πολιτιστική άνθηση, έτσι το νησί ιδιαίτερα κατά τον 15<sup>ο</sup> και 17<sup>ο</sup> αι. αναδείχθηκε σε σπουδαίο πολιτιστικό κέντρο, από τα μεγαλύτερα της Ευρώπης και πόλο έλξης για τον Ελληνισμό

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1:σελίδες 16-19

## Η Κοινωνική συγκρότηση<sup>1</sup>

Το 15<sup>ο</sup> αι. η ανάπτυξη των πόλεων της Κρήτης προκαλούσε το θαυμασμό. Ήταν στολισμένες με παλάτια λότζιες, νεώρια, πλατείες, κρήνες, εκκλησίες και φρούρια, ήταν κέντρα εμπορίου και ναυτιλίας και ακμάζουσας οικονομικής ζωής. Τον πληθυσμό τους συγκροτούσαν ευγενείς, φεουδάρχες, αστοί, εξελληνισμένοι ενετοκρητικοί, κληρικοί, στρατιωτικοί και μισθοφόροι, Ισραηλίτες και πολλοί ακόμη. Η διαμόρφωση της κοινωνίας του νησιού αρχικά στηρίχθηκε στα φεουδαρχικά πρότυπα με αποτέλεσμα να υπάρχει κοινωνική διάκριση ανάμεσα στα διάφορα στρώματα. Με τον καιρό όμως προσαρμόστηκε στις ανάγκες και δραστηριότητες των αυτοχθόνων, παρέχοντας και μια προνομιακή μεταχείριση στους κατοίκους των πόλεων, Έλληνες και Ενετούς, έναντι σε αυτούς της υπαίθρου διότι ένιωθαν περισσότερο την καταπίεση από το φεουδαρχικό σύστημα. Οι κάτοικοι των πόλεων διακρίνονταν σε Ενετούς ευγενείς, οι οποίοι είχαν στην κυριαρχία τους μεγάλα και πλούσια φέουδα, τα οποία όμως έχασαν μαζί με τους τίτλους ευγενείας τον 16<sup>ο</sup> αι., όταν το φεουδαρχικό σύστημα άρχισε να παρακμάζει. Σε ξεχωριστή τάξη ευγενών ανήκαν οι Κρητικοί, οι οποίοι έπερναν τον τίτλο σε αντάλλαγμα υπηρεσιών που προσέφεραν στους Ενετούς. Τον ίδιο τίτλο έφεραν και οι αρχοντορρωμαίοι οι οποίοι περισσότεροι ήταν απόγονοι των «12 αρχοντόπουλων» που είχαν σταλεί από το Βυζάντιο στην Κρήτη. Επίσης τους κατοίκους των πόλεων συμπλήρωναν οι απλοί πολίτες ή αστοί, ενώ μια χωριστή κατηγορία αποτελούσε ο λαός. Και οι χωρικοί ήταν χωρισμένοι σε κατηγορίες ανάλογα με τις δραστηριότητες τους. Αυτοί ήταν οι αναγκασμένοι να κάνουν τις αγγαρείες, από τις οποίες η πιο βαριά ήταν αυτοί στις γαλές. Στην τάξη αυτή στηρίχθηκαν σε μεγάλο βαθμό τα επαναστατικά κινήματα που έγιναν κατά την περίοδο της ενετοκρατίας στο νησί. Σαφής διάκριση υπήρχε και στις δικαιοδοσίες και στις υποχρεώσεις των υπαλλήλων των αξιωματούχων, ειδικά αυτών που είχαν επωμισθεί την φύλαξη των οχυρών. Επίσης, μεγάλη σημασία είχε δοθεί από τους Ενετούς στην κατασκευή οχυρωματικών έργων και φρουριών για τα οποία δαπανήθηκαν τότε πολύ μεγάλα ποσά που επιβάρυναν την ίδια την δημοκρατία, αλλά και τους κατοίκους του νησιού με έκτακτη φορολογία και αγγαρείες. Οι κάτοικοι των κοντινών περιοχών εκεί που κτίζονταν τα φρούρια ήταν υποχρεωμένοι να δουλεύουν τις ημέρες που δεν είχαν γεωργικές ασχολίες και ο χρόνος οικοδόμησης ενός κάστρου υπολογίζονταν και με βάση τις ημέρες αγγαρείας που χρειαζόνταν συνολικά.

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1: σελίδες 19-21

## Η Φωτιά σαν μέσο επικοινωνίας και μετάδοσης μηνυμάτων

Όπως αναφέραμε και πριν, οι κατακτητές που κατέλαβαν ανά τους αιώνες το νησί της Κρήτης, έφτιαζαν τα δικά τους πολεμικά και αμυντικά οχυρά ώστε να μπορούν να αποκρούουν τις τυχόν επιθέσεις που δεχόντουσαν, αλλά και να προειδοποιούν τους κατοίκους και το στρατό για μια επερχόμενη απειλή πριν να είναι αργά. Οι Βυζαντινοί, οι Ενετοί, οι Τούρκοι και οι άλλοι κατακτητές σαφώς εκείνα τα χρόνια δεν είχαν την τεχνολογία που έχουμε εμείς σήμερα και έτσι για να επικοινωνούν και να μεταδίδουν μηνύματα σε περίπτωση ανάγκης χρησιμοποιούσαν τη φωτιά και μερικές φορές και τα κανόνια τους. Οι πολεμιστές και οι στρατιώτες επιτηρούσαν τα παράλια αλλά και την ενδοχώρα από τις σκοπιές που είχαν τα κάστρα και τα φρούρια τους, αλλά και από μικρούς πύργους που έχτιζαν σε συγκεκριμένες τοποθεσίες και σε ορισμένες αποστάσεις μεταξύ τους, τις λεγόμενες βίγλες ή φρυκτωρίες. Σε περίπτωση λοιπόν εχθρικών επιδρομών, πειρατικών επιθέσεων ή και εξεγέρσεων των ντόπιων, άναβαν φωτιές και έτσι μεταβίβαζαν μηνύματα μεταξύ τους και ειδοποιούσαν ή μία σκοπιά την άλλη, αφού οι βίγλες (φρυκτωρίες) και οι άλλες οχυρές θέσεις και φρούρια χτίστηκαν όπως είπαμε σε συγκεκριμένες θέσεις, ώστε να υπάρχει οπτική επικοινωνία και να μεταφέρονται έτσι τα μηνύματα.

Παρακάτω θα δούμε πως από τα αρχαία χρόνια οι πρόγονοι μας χρησιμοποίησαν τη φωτιά σαν τελετουργικό στοιχείο και σαν μέσο επικοινωνίας για τη μετάδοση μηνυμάτων, θα γνωρίσουμε την προέλευση της λέξης «βίγλα» και της λέξης «φρυκτωρία» και θα κάνουμε μια μικρή αρχική αναφορά στη χρήση της βίγλας από τους βυζαντινούς

### Αφή Πυρών

Αφή: από το ρήμα άπτω, που σημαίνει αγγίζω, ψαύω, αισθάνομαι με το αισθητήριο όργανο του δέρματος. Σημαίνει επίσης, το άναμα, τη μετάδοση της φωτιάς. Όπως ακριβώς μεταδίδεται το πυρ, το αγκάλιασμα, το άγγιγμα της φωτιάς.

Πυρ: Λέξη πρωτογενής, αρχαική. Η φωτιά, το φως που καίει.

Αφή πυρών: το άναμα της φωτιάς

Μέσο για τη μετάδοση της φωτιάς, ο πυρσός ή δαυλός, το δαυλί, ή μίτζα των μπουρλοτιέρηδων του '21

Η αφή των πυρών, παρουσιάζεται σαν τελετουργικό στοιχείο σε όλους τους λαούς. Η ζωοδότρα φωτιά, το μεγάλο μυστικό των θεών, που το κλεψε ο αγαθός τιτάνας Προμηθέας και το φανέρωσε στους ανθρώπους, φωτίζοντας τα σκοτάδια τους. Τα έξω και τα μέσα σκοτάδια τους. Η φωτιά η πρώτη μεγάλη ανακάλυψη του ανθρώπου, που τον έφερε κοντά στις τέχνες, του αποκάλυψε τα μυστικά της κατεργασίας των μετάλλων και τον έμπασε στον υπέροχο κόσμο της γνώσης και του πολιτισμού. Η φωτιά που χαρίζει και σκορπά το φως. Η φωτιά που μαζεύει τις νυχτιές γύρω της, το γένος, τη φυλή, την οικογένεια. Την ξανασυναντάμε και στο έθιμο του κλείδωνα.

Η φωτιά αποτέλεσε και ένα από τα πρώτα μέσα που χρησιμοποίησαν οι άνθρωποι των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, για τη μεταξύ τους επικοινωνία.

Όσο οι κοινωνίες αναπτύσσονταν, αναπτύσσονταν και οι σχέσεις τους και κατά συνέπεια και τα μέσα επικοινωνίας τους

Οι αρχαίοι έλληνες, χρησιμοποιούσαν τις πυρές, για τη μεταφορά μηνυμάτων. Σαφείς αναφορές για το γεγονός αυτό, έχουμε στην Ιλιάδα:

«...άμα δι' πελίω καταδύντι  
πυρσοί τε φλεγέθουσιν επήτριμοι υψόσε  
δ' αυγή γίνεται αίσουσα, περικτιόνεσσι ιδέσθαι...»

Αυτός ο τρόπος επικοινωνίας, ονομάζονταν, φρυκτωρίες.

Φαίνεται πως από κείνη ακόμα την εποχή, έχουμε δίκτυα μετάδοσης πύρινων σημάτων μέσω σταθμών αναμετάδοσης σε βουνοκορφές, τα λεγόμενα φρυκτωρεία.

Η λέξη φρυκτωρία προέρχεται από τη λέξη φρυκτός {<αρχ.φρυκτός < φρύγω} που σημαίνει καβουρδισμένος. Έτσι φρυκτωρία σημαίνει η μετάδοση σημάτων με φωτιές.

Στοιχεία για το γεγονός αυτό, αντλούμε από τον «Αγαμέμνονα» του Αισχύλου, όπου περιγράφεται αναλυτικά, όλο το δίκτυο των φρυκτωρειών, μέσω του οποίου έφτασε το μήνυμα της πτώσης της Τροίας, από τα παράλια της Μ.Ασίας στις Μυκήνες:Ιδα (Μ.Ασίας), Ερμαίο Λήμνου, Αθως, Μάκιστο (πρόκειται για το σημερινό καντήλι ευβοίας), Μεσσάπιο (της Ξ.Ελλάδας, που βρίσκεται ανάμεσα στη λίμνη της Υλικής από το πορθμό του Ευρίπου), Κιθαιρώνας, Αιγίπλαγκτο Μεγαρίδας (πιθανότατα από τα σημερινά Γεράνεια) Αραχναίο, παλάτι Μυκητών.

Από το 1195π.χ., οι φρυκτωρίες αναπτύχθηκαν ακόμη παραπέρα με τις επινοήσεις του Παλαμήδη και του Σίνωνα. Τώρα πια δεν έχουμε μετάδοση σημάτων με απλό άναμα η σβήσιμο της φωτιάς, αλλά έχει αναπτυχθεί σύστημα κωδίκων. Με αυτό το σύστημα, μεταφέρθηκε και η είδηση της πτώσης της Τροίας στις Μυκήνες.

Το μεγαλύτερο άλμα στις τηλεπικοινωνίες του αρχαιοελληνικού κόσμου, πραγματοποιήθηκε τον τέταρτο π.χ αιώνα από τους Κλεοξένη και Δημόκλειτο, οι οποίοι ανακάλυψαν ένα ολοκληρωμένο σύστημα τηλεπικοινωνίας μέσω των φρυκτωριών, που τους κατατάσσει στους προδρόμους του σύγχρονου οπτικού τηλεγράφου και του κώδικα των σημάτων Μορς, που χρησιμοποιείται σήμερα στο πολεμικό ναυτικό.

Το σύστημα αυτό λειτουργούσε ως εξής:

Το αλφάβητο χωρίζεται σε 5 κατηγορίες (γραμμές), που η κάθε μία από αυτές, περιέχει 5 γράμματα (εξαιρείται η 5<sup>η</sup> κατηγορία που έχει 4 γράμματα). Η κάθε κατηγορία αντιπροσώπευε και μια ξεχωριστή πλάκα:

Πρώτα, ανάβονταν εκατέρωθεν δύο αναγνωριστικοί πυρσοί, για να ετοιμαστεί ο δέκτης και να καταλάβει ο πομπός, ότι ο δέκτης είναι έτοιμος να λάβει το μήνυμα.

Μετά, έσβησαν αυτοί οι πυρσοί και άρχιζε η διαδικασία της μετάδοσης του μηνύματος. Το σήμα χωριζόταν σε δύο μέρη το αριστερό και το δεξί.

Στο ένα (αριστερό), άναβαν τόσους πυρσούς, όσους χρειαζόνταν για να υποδείξουν τον αριθμό της πλάκας (π.χ 2 πυρσοί, συνεπώς 2<sup>η</sup> πλάκα).

Στο άλλο (δεξιό), άναβαν τόσους πυρσούς που υπέδειχναν τον αριθμό του γράμματος της πλάκας (π.χ τέσσερις πυρσοί, συνεπώς το 4<sup>ο</sup> γράμμα). Το 4<sup>ο</sup> γράμμα της 2<sup>ης</sup> πλάκας, είναι το Ι. Με αυτό τον τρόπο, μπορούσαν να μεταδίδουν οποιοδήποτε μήνυμα. Στα φρυκτωρεία υπήρχαν ειδικά κατασκευασμένες διόπτρες, για να ξεχωρίσουν το αριστερό από το δεξιό τμήμα του μηνύματος.

Σημαντική επίσης ανακάλυψη, ήταν το σύστημα το υδραυλικού τηλέγραφου, που επινοήθηκε το 362π.Χ. από τον Ανεία τον Τακτικό. Αυτό στηρίζονταν στην εξής βασική αρχή:Οι δύο ανταποκριτές, ανοίγοντας και κλείνοντας ταυτόχρονα τα στόμια αγγείων του ίδιου μεγέθους και με την ίδια στάθμη ύδατος, μπορούσαν από τη στάθμη του νερού , να μεταφέρουν –ο ένας στον άλλο- πολύτιμες αριθμητικές πληροφορίες, με βάση έναν προκαθορισμένο κώδικα και κλίμακα. Το σύνθημα του ταυτόχρονου ανοίγματος και κλεισίματος των κρουρών που υπήρχαν στη βάση των αγγείων, δίνονταν πάλι με τις πυρές. Με αυτόν τον τρόπο, μπορούσαν να μεταδοθούν αξιόπιστες αριθμητικές πληροφορίες (π.χ. αριθμός στρατιωτών η πλοίων του εχθρού)

Αξίζει επίσης να σημειωθεί, ότι σύμφωνα με τις έρευνες του δρ Κ> Θεοφάνη Μανιά\_ πολλές θέσεις των ιερών των πόλεων και των μνημείων της αρχαίας Ελλάδας, δεν ήταν τυχαίες, αλλά καθορισμένες με βάση γεωμετρικές και αστρονομικές μετρήσεις. Βέβαια, οι θέσεις των πόλεων καθορίζονταν κι απο λόγους οικονομικούς, στρατηγικούς και φυσικογεωγραφικούς. Και αυτές όμως μαζί με τα ιερά, δημιουργούσαν σύνολα ανα τρια, που συνδεόμενα με νοητές γραμμές, σχημάτιζαν ισοσκελή τρίγωνα, τα οποία με τη σειρά τους , ανήκαν σε ευρύτερης έκτασης κανονικά πολύγωνα.

Το σύστημα των φρυκτωρειών, εφαρμόστηκε και στην Κίνα, όπου κατά μήκος του Σινικού Τείχους υπήρχαν φρυκτωρεία (βίγλες) για τη μεταφορά μηνυμάτων, κυρίως συναγερμού.

Κατά τους βυζαντινους και τους νέους χρόνους, η φρυκτωρεία εξακολουθεί να αποτελεί το βασικότερο μέσο τηλεπικοινωνίας. Τα φρυκτωρεία, ονομάζονται τώρα βίγλες και οι άνθρωποι που την επανδρώνουν βιγλάτορες.

Την περίοδο της τουρκοκρατίας,η βίγλα χρησιμοποιήθηκε από τους πειρατές, που λυμαίνονταν το αιγαίο. Τα πειρατικά πλοία караδοκούσαν σε κάποιους από τους αμέτρητους κρυφούς όρμους των πολυάριθμων νησιών του αιγαίου. Μόλις ο βιγλάτορας έστελνε το μήνυμα, εφορούσαν στη λεία τους και κανανε ρεσάλτο.

## Βιγλατόρια: τα στρατιωτικά πολεμικά οχυρά των Βυζαντινών<sup>1</sup>

Στα βυζαντινά χρόνια οι φρυκτωρίες ονομάζονταν «καμινοβίγλια». Το πρώτο συνθετικό της λέξης προέρχεται από την ελληνική λέξη καμίνι, επειδή άνοιγαν λάκκο όπως άνοιγαν στα καμίνια, όπου τοποθετούσαν οι λεγόμενοι καμινάρηδες ή καμινάδες εύφλεκτη ξυλεία, ξερά χόρτα και θάμνους (αφάνες, καλάμια κ.λ.π.) για ζωηρή φωτιά τη νύχτα, βρεγμένα σανά και κοπριά βοωειδών (σβουινές) για έντονο καπνό την ημέρα. Το δεύτερο συστατικό παράγεται από τη λέξη vigil και η *vigilia* που σημαίνει φυλακή, παρατηρητήριο, φρουρά. Έτσι, η βίγλα=παρατηρητήριο, το ρήμα βιγλάρω και βιγλίζω= παρατηρώ, εποπτεύω από της βίγλας και το ουσιαστικό βιγλάτωρ η βιγλάτορας= ο φύλαξ, ο σκοπίωρος εξ ου και βιγλατόρια.

Η «βίγλα» βρισκόταν σε δεσπόζουσα υψηλή θέση από την οποία είναι ορατή μεγάλη έκταση εδάφους. Οι θέσεις αυτές ονομάζονταν «άκριες» και «ακριοτήρια» εξ ου και η ονομασία ακρίτες. Οι Βυζαντινοί αποκαλούσαν βίγλες τις θέσεις των συνόρων του κράτους που ήταν εγκατεστημένα φυλάκια καθώς και αυτά που τοποθετούνταν σαν φυλάκια στις άκρες των στρατοπέδων για την ασφάλεια τους. Εάν η οροθετική γραμμή αποτελούνταν από ψηλά όρη, οι βίγλες τοποθετούνταν υπό των δεσποζουσών σημείων και οι αποστάσεις μεταξύ τους ήταν τρία ως τέσσερα μίλια δηλαδή τέσσερα ως πέντε χιλιόμετρα.

Σε ομαλό έδαφος όπου περνούσαν δρόμοι αναπτύσσονταν οργανωμένες στρατιωτικές βίγλες με «έσω βίγλα», «έξω βίγλα», οι λεγόμενες «στάσεις» με μόνιμα χτιστά με ξερολίθι στασίδια για τους πολεμιστές ακρίτες καβαλλαρέους, τους «βιγλάτορες». Το εσωβίγλιον με το εξωβίγλιον είχαν απόσταση πενήντα οργιές, δηλαδή περίπου ενενήντα μέτρα, «μη πλέον λίθου βολής». («Περί παραδρομής πολέμου», λέγεται ότι τη συνέγραψε ο Νικηφόρος Φωκάς). Ενίοτε επί των εξωβιγλιον τοποθετούνταν και τρίτη γραμμή τετραδίων όταν το έδαφος ήταν ορεινό και δασώδες, δηλαδή άβατον, και στις οδούς που είχε τοποθετούνταν βίγλες με ιππείς (που ήταν κοντά στο στρατόπεδο) και στα άλλα σημεία υπήρχαν πεζοί, ειδικοί αξιωματικοί και επιτηρούσαν τη γραμμή των βιγλών.

Οι βίγλες και τα στασίδια όφειλαν πλην των άλλων να επιτηρούν με μεγάλη προσοχή τα σημεία εκείνα του εδάφους, τα πιθανά προσφερόμενα για την εγκατάσταση απλήκτων δηλαδή στρατοπέδων υπό των πολεμίων, τα ομαλά σημεία του εδάφους αυτά δηλαδή που έχουν ρέοντα ύδατα.

Το προσωπικό των καμινοβιγλιών εκλεγόταν μεταξύ των εκλεκτότερων ανδρών και μάλιστα με πρώτο μέτρο την ανδρεία, ήσαν άρχοντες, φεουδάρχες, τιμαριούχοι, ιδιοκτήτες γης. Οι βιγλάτορες είχαν συνήθως τροφή 15 ημερών (σύγκλινα, παξιμάδια και τυρί τουλουμίσιο καθώς και ασκούς (ασκία με νερό).

Η βίγλα αποτελείτο από τον διοικητή της βίγλας «Δομέστικος των τειχέων της βίγλας» το όνομα της λατινικής προέλευσης και έγινε βυζαντινό αξίωμα. Από αυτό προέρχεται και το μανιατικό επώνυμο Αλεπού του Κάτρωνα της οικογένειας των Δεμεστιχιανών. Ο Δομέστικος δεν εγκατέλειπε την βίγλα ή την Τράπεζα όπως αναφέρουν οι βυζαντινοί ιστορικοί, «μαχόταν στα οικία».

Μπροστά από το τείχος της «έσω βίγλας» υπήρχε ο «λώζος» ειδική φωλιά για τα σκυλιά που αλυχτούσαν και προειδοποιούσαν σε τυχόν ερχομό των εχθρών, αυτά ήσαν μόνιμως στο λώζο δεν μετακινούνταν παρά μονάχα εντός στρατοπέδου. Ο Δομέστικος με τους πεζούς πολεμιστές του, μαχόταν εναντίον των επιτιθέμενων, με ρίψεις ακοντίων βελών (σαγιτών) και λίθων με τους λιθοβόλους η καταπέλτες.

Υπήρχε και το βοηθητικό προσωπικό οι καμινάδες όπως προαναφέραμε, και άλλοι, όπως οι «λιθοβόλοι» που χειρίζονταν τις πολεμικές μηχανές, όλοι αυτοί στις ελεύθερες ώρες τους ασχολούνταν με την εξόρυξη κιόνων, κιονοκράνων, θωρακίων ακόμη και ορθογωνίων ογκολίθων (πλέχτουρα) που πουλούσαν για χτίσιμο ναών, πύργων, δημόσιων κτηρίων και τειχών των κάστρων, ίσως να εξήγαγαν κιόλας. Τα εναπομείναντα κομμάτια λίθων από τις λαξεύσεις τα μετέφεραν και ενίσχυναν τα πίσω τείχη της βίγλας, που ήσαν όλο χτίσιμο ξερολιθιάς και ήσαν έτοιμο να χρησιμοποιηθούν στους λιθοβόλους.

Η βίγλα είχε και υποδοικητή τον «Δρουγαριο της βίγλης των καβαλλαρίων». Ο Δρουγγάριος της βίγλας όριζε σύμφωνα με τις διαταγές του Δομέστικου τα «ημεροβίγλια» δηλ. τα στασίδια της ημέρας και όλα τα φυλάκια (Μπαστούνες) ακόμη και τις βίγλες της νύχτας. Κατά το βραδάκι πήγαινε στο εξωβίγλιον και φώναζε: «Αρχοντες, ετοιμασθήτε δειπνήσατε και δότε τροφήν τοις ίπποις» («περι παραδρομής πολέμου»).

Κατά την νύχτα ο δρουγγάριος της βίγλας «εκέρτευεν» δηλαδή εκτελούσε έφοδο, για να βεβαιωθεί ότι είναι στις θέσεις τους, μια φορά εάν ο εχθρός ήταν πλησίον. Ο Δρουγγάριος με την εμπροσθοφυλακή τον λεγόμενο Δρούγγο ή Ρύγχος εξεστράτευε με καβαλλάρους, βαρέως οπλισμένους σκουτάτους και ελαφρούς τοξότες εναντίων των εχθρών, εγκαταλείποντας τα «στασίδια» μόνιμα παρατηρητήρια της «έξω βίγλας».

Οι καβαλλάριοι, οι λεγόμενοι «σκουτάτοι» η κατάφραγκοι» ήσαν άρχοντες, σαν αξιωματικοί με γη δική τους, φορούσαν αλυσιδωτό θώρακα το «λωρίκον», περικεφαλαία «κασίς», εξ ου και το επώνυμο Κάσης και Κασσίμης του Ακροταίναρου, περικνημίδες, ασπίδα το λεγόμενο «σκουτάριον», εξ ου και το τοπωνύμιο Σκουτάρι της Μάνης, μακριά λόγχη «το κοντάριον» και κοντό σπαθί «σπαθίον».

Οι έφιπποι αυτοί ακρίτες που πάντοτε ήταν λιγοστοί σηκώνονταν από τα ακοίμητα στασίδια τους να κυνηγήσουν πολυαριθμότερους εχθρούς ηρωποιήθηκαν, χλιοτραγουδήθηκαν ως και η εκκλησία ακόμη σ' ένα τέτοιο στασίδι με περικεφάλαιον τοποθέτησε τον Χριστό, την Παναγία και τους Αγίους στο χώρισμα του ιερού βήματος δεξιά και αριστερά της ωραίας πύλης και άλλων πυλών αντικαθιστώντας τα μαρμάρινα πρωτοχριστιανικά σκαλιστά πανωθωράκια όπου υπήρχαν.

Οι ελαφροί τοξότες «οι καλοοιπάρατοι» ήσαν καβαλλάριοι οπλισμένοι με «τοξάριον» φέροντας στην φαρέτρα τις «σαγίτες». Αυτοί είναι οι περίφημοι «Χωσάριοι» που εισχωρούσαν στις περιοχές του εχθρού και μάζευαν πληροφορίες. (Εκεί έχει τη ρίζα του το τοπωνύμιο Χωσιάριον της Μάνης). Είναι αυτοί που αργότερα δίδαξαν στη δύση την τέχνη του πολέμου και ονομάσθηκαν Ουσάροι στην Ρωσία κ.ά.

Αυτοί χρησιμοποιούσαν την μυική μαζί με την πνευματική δύναμη, είναι ο πόλεμος με κάθε λογής μέσον, όπως ενέδρα (χωσιά) παραπλάνηση, με την ενέδρα πετύχαιναν τον «κλαματισμό» του εχθρού δηλαδή τον κατακερματισμό του, αυτός είναι ο σημερινός ανορθόδοξος πόλεμος, από Λοκατζήδες, Πεζοναύτες κ.λ.π. Στις εξορμήσεις τους οι Χωσάριοι, χρησιμοποιούσαν και τα ειδικά γυμνασμένα σκυλιά τους.

1:Μιχάλη Γρηγ. Μπατσινίλα:Το Οίτυλο δια μέσου των αιώνων, Α' τόμος

## Κάστρα-Φρούρια στην Κρήτη

Παρακάτω θα κάνουμε μία αναφορά στα κάστρα, τις περιτοιχισμένες δηλαδή πόλεις, και στα φρούρια που έχτισαν οι Άραβες, οι Βυζαντινοί, οι Γενουάτες, οι Ενετοί και οι Τούρκοι., στο νησί της Κρήτης. Πολλά από αυτά σώζονται σε καλή κατάσταση, ενώ κάποια άλλα σε μέτρια ή κακή. Τα κάστρα και τα φρούρια ήταν τα στρατιωτικά οχυρά των διάφορων κατακτητών και σε συνδυασμό με τους κατασκοπευτικούς πύργους-βίγλες που είχαν κτισθεί κυρίως κατά μήκος των ακτών, βοηθούσαν στην άμυνα του νησιού σε περίπτωση εχθρικής επιδρομής ή πειρατικών λεηλασιών. Πάντως ανεξάρτητα σε τι κατάσταση βρίσκονται, μας θυμίζουν την ιστορία του νησιού, και τις δύσκολες περιόδους που πέρασε ο Κρητικός λαός.



Το κάστρο των Χανίων πολιορκούμενο από τους Τούρκους (φώτο από το βιβλίο του Γιάννη Γ. Χρηστάκη:Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ.-1898) εκδόσεις Κρητικά Γράμματα, Αθήνα 2004)



# Κάστρα Νομού Ηρακλείου

## Ηράκλειο

Ένα από τα πιο σημαντικά και εντυπωσιακά φρουριακά συγκροτήματα της Κρήτης είναι αυτό του Ηρακλείου που είναι γνωστό και ως «Μεγάλο Κάστρο» ή «Κάστρο». Το κάστρο αυτό που βρίσκεται στην πόλη του Ηρακλείου είναι τοποθετημένο στο μέσο σχεδόν της βόρειας πλευράς του νησιού και ήταν κατοικημένο από την αρχαιότητα. Όταν οι Άραβες κατέλαβαν την Κρήτη το (823) είχαν χτίσει στην ίδια θέση την πόλη τους την οποία είχαν περιβάλλει με τείχος και την ονόμασαν χαντάκι (Rabdh el Khandak) που σημαίνει φρούριο της τάφρου. Το τείχος ήταν χτισμένο από άψητους πλίνθους συμπαγές και δυσδιάρρηκτο από τρίχες αιών και χοίρων. Ξεκινούσε από την περιοχή που σήμερα βρίσκεται το αρχαιολογικό μουσείο Ηρακλείου και έφθανε μέχρι τη θάλασσα. Η πόλη αναπτύχθηκε σε όλη την έκταση της , από το τείχος μέχρι τη θάλασσα και η διαμόρφωση της δεν πρέπει να διέφερε από εκείνη που είχε η βυζαντινή και αργότερα η βενετσιάνικη.(1)

Όταν στα 961 ο Νικηφόρος Φωκάς κατέλαβε την Κρήτη κατέστραψε τα τείχη , διέταξε να ανασκάψουν την πόλη και μεγάλο μέρος των λαφύρων χρησιμοποιήθηκε για την οικοδόμηση της Μονής της Μεγίστης Λαύρας του Αγ'Ορους. Ο αυτοκράτορας έχτισε εσωτερικά σε οχυρή θέση στα νοτιοδυτικά το φρούριο του Τεμένους για να εγκατασταθούν εκεί οι κάτοικοι. Οι ανάγκες όμως των νέων εποίκων για εύκολη επικοινωνία με τη θάλασσα οδήγησαν στην ανοικοδόμηση της ερειπωμένης πόλης του χάνδακα. Νέα τείχη χτίστηκαν στη θέση των αραβικών και στο σημείο που υπήρχε το ανάκτορο των εμειρίδων οικοδομήθηκε εκείνο του βυζαντινού αυτοκράτορα. Γρήγορα ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε και εγκαταστάθηκε έξω από τα τείχη με αποτέλεσμα να χαραχθούν νέοι δρόμοι επικοινωνίας που λίγο ως πολύ διατηρούνται μέχρι σήμερα. Η ονομασία της πόλης παρέμεινε όπως ονομαζόταν (χάνδαξ) από τους βυζαντινούς. Αργότερα οι βενετοί καθιέρωσαν το όνομα Candia, το οποίο το χρησιμοποιούσαν όχι μόνο για το Ηράκλειο αλλά και για ολόκληρη την Κρήτη.(2)

Το Ηράκλειο για τους βενετούς είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί σε αυτό στήριξαν την κυριαρχία τους στο νησί, δηλαδή την απόκρουση των τοπικών εξεγέρσεων και την άμυνα τους κατά των Τούρκων αργότερα. Το τείχος που σώζεται σήμερα χρονολογείται στην περίοδο της βενετοκρατίας (1204-1669) αλλά σε ελάχιστα σημεία διασώζονται τμήματα από το αραβικό και βυζαντινό τείχος. Πάντως τα τείχη που έκτισαν οι Βυζάντιοι και οι Άραβες ήταν μικρότερης έκτασης από αυτά που έχτισαν οι βενετοί.(3)

(1,2,3)Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

(1) σελίδα 176

(2) σελίδες 177,178

(3) σελίδα 178

Η απειλή των τούρκων πειρατών και του τουρκικού στόλου στην περιοχή της ανατολικής μεσογείου, οδήγησε τους κατοίκους στην αποστολή πρεσβευτών στη Βενετία το 1462 με αίτημα τη νέα ευρύτερη οχύρωση του χάνδακα. Η πρωτεύουσα της βενετοκρατούμενης Κρήτης βρισκόταν σε μεγάλη ανάπτυξη, παρόλα αυτά ακόμη και στο τέλος του 15<sup>ου</sup> αι. δεν θεωρούνταν ικανοποιητική ή αμυντική της οχύρωση. Το 1538 έφθασε στο νησί ο αρχιτέκτονας και μηχανικός Michele Sammicheli για τη νέα ευρύτερη οχύρωση του χάνδακα. Τα τείχη του Ηρακλείου αποτελούν έργο του μεγάλου Βερονέζου και σε αυτά όλοι οι άλλοι συνέχισαν. Το αποτέλεσμα ήταν να θεωρηθεί ο χάνδακας ως ένα από τα ωραιότερα κάστρα της Ευρώπης.(1)

Τα τείχη του Ηρακλείου είναι αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της οχυρωματικής τέχνης του 16<sup>ου</sup> αι. και δικαίωσαν τις προσδοκίες των κατασκευαστών τους και το σχεδιαστή τους, και άντεξαν σχεδόν 25 χρόνια στην πολιορκία των Τούρκων. Στη κατασκευή τους επιστρατεύτηκε ο αρσενικός πληθυσμός της υπαίθρου, από 14 μέχρι 60 χρονών, κάνοντας πολλές αγγαρείες, πολλές φορές χωρίς αμοιβή και χωρίς τροφή. Τα οικοδομικά υλικά προέρχονταν κυρίως από τα λατομεία του Κατσαμπά αλλά χρησιμοποιήθηκε και οικοδομικό υλικό από αρχαία οικοδομήματα, κυρίως από την Κνωσό.(2)

Τα τείχη του Ηρακλείου μετά τις ανακαινίσεις πήραν τη μορφή τραπεζοειδούς του οποίου η βάση βρισκόταν προς την πλευρά της θάλασσας και συνδεόταν με τα τείχη του λιμανιού. Το συνολικό μήκος τους υπερβαίνει τα 3000 μέτρα και το πάχος σε ορισμένα σημεία φθάνει σχεδόν τα 50 μέτρα. Σε διάφορα σημεία υπήρχαν μικρότερα φρούρια σήμερα όμως είναι όλα σχεδόν κατεστραμμένα. Το χερσαίο τμήμα των τειχών έφερε πύργους προμαχώνες και επιπρομαχώνες. Τα τείχη αν και έχουν υποστεί καταστροφές και επεμβάσεις διατηρούνται σε μεγάλο μήκος. Σε διάφορα σημεία τους σώζονται και διάφορα εικόνισμα και λέοντες. Το τείχος, στην πλευρά της στεριάς ενισχυόταν με επτά ισχυρούς προμαχώνες που λειτουργούσαν σαν μικρά φρούρια. Στη βορειοανατολική γωνία ήταν ο προμαχώνας Sabbionara ή προμαχώνας της Σάμου, στη ΝΑ ο προμαχώνας Βιτούρη, ο προμαχώνας του Ιησού δίπλα στην ομώνυμη πόλη, ο μεγάλος προμαχώνας του Martinengo στο ψηλότερο σημείο της περιβόλου, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται ο τάφος του Καζαντζάκη, προμαχώνας της Βηθλεέμ, ο προμαχώνας του Παντοκράτορα και ο προμαχώνας του Αγίου Ανδρέα. Στους προμαχώνες υποστήριζαν και πρόσθετα οχυρωματικά έργα με μορφή μικρών φρουρίων. Κατά μήκος του περιβόλου ανοίγονταν τέσσερις κύριες πύλες που εξασφάλιζαν την επικοινωνία με το λιμάνι και το εσωτερικό της Κρήτης. Οι τέσσερις αυτές πύλες ήταν η πύλη του Αγ. Γεωργίου γνωστή και ως πύλη του Λαζαρέτου η οποία δεν υπάρχει σήμερα, η πύλη του Ιησού γνωστή και ως καινούργια πόρτα, η πύλη του Μόλου που εξασφάλιζε την επικοινωνία με το λιμάνι ενώ η πύλη που διατηρείται καλύτερα σήμερα είναι η πύλη του Παντοκράτορα γνωστή και ως Χανιόπορτα.(3)

(1,2,3) Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

(1) σελίδα 178

(2) σελίδα 179

(3) σελίδες 180, 181, 182

Εκτός από τις μεγάλες πύλες υπήρχαν και κάποιες μικρότερες σε διάφορα άλλα σημεία του τείχους. Όλες οι πύλες άνοιγαν το πρωί και έκλειναν το βράδυ. Όσοι δεν είχαν προλάβει να μπουν στην πόλη διανυκτέρευαν σε ειδικά κτίρια τα οποία είχαν θολωτή οροφή, τους λεγόμενους κουμπέδες. Το λιμάνι ήταν οχυρωμένο με τείχος και δύο μικρά φρούρια προστάτευαν το άνοιγμα της εισόδου. Το ένα ήταν ο σημερινός Κούλες και το άλλο ο σήμερα κατεστραμμένος μικρός Κούλες. Επίσης για τη στέγαση και συντήρηση του βενετσιάνικου στόλου είχαν κατασκευαστεί τα Νεώρια τα οποία ήταν πλίθινες θολωτές εγκαταστάσεις. Σήμερα σώζονται μόνο πέντε.(1)

### Κούλες



Το Φρούριο Κούλες στο λιμάνι του Ηρακλείου

Το καλύτερο σωζόμενο τμήμα του κάστρου είναι το φρούριο του λιμανιού γνωστό ως Κούλες. Κατασκευάστηκε στη διάρκεια του 16<sup>ου</sup> αι. και η οικοδόμηση του διήρκεσε 17 χρόνια (1523-1540) ενώ η κατασκευή του και η συντήρηση του απαιτούσαν μεγάλα ποσά.. Ήταν κατασκευασμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να αποκρούονται όλοι οι ερχόμενοι από τη θάλασσα αλλά και να ρίπτονται βολές και προς το εσωτερικό (2)

(1,2)Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

(1) σελίδα 182

(2) σελίδες 182,183



Το εσωτερικό του Φρουρίου

Το φρούριο ήταν διώροφο και διέθετε 26 διαμερίσματα στο ισόγειο που χρησιμοποιούντουσαν είτε ως αποθήκες είτε ως φυλακές. Στον επάνω όροφο υπήρχαν διαμερίσματα για τη φρουρά. Ο φωτισμός και εξαερισμός του εσωτερικού γινόταν με τη βοήθεια ανοιγμάτων στην οροφή. Στις τρεις πλευρές που έβλεπαν προς τη θάλασσα υπήρχαν ανοίγματα για τα κανόνια. Υπήρχαν δύο εισόδοι στο φρούριο, μια ΒΑ και μια Δυτικά. Ήταν διακοσμημένες με μεγάλες μαρμάρινες πλάκες με το ανάγλυφο του Λέοντα του Αγίου Μάρκου και στη δυτική πλευρά υπάρχει μια μικρότερη ανάγλυφη παράσταση. Σήμερα το φρούριο διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση.(1)



Μια άλλη άποψη του εσωτερικού του Φρουρίου

(1) Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

(1) σελίδα 184



Άποψη του δώματος του Φρουρίου  
Στο βάθος της φωτογραφίας φαίνεται ο πυργίσκος που λειτουργούσε σαν σκοπιά



Άλλη άποψη του δώματος του φρουρίου  
Διακρίνονται τα ανοίγματα που λειτουργούσαν για εξαερισμό και φωτισμό

## Το Φρούριο του Τεμένους ή Κανλί Καστέλι



Το φρούριο του Τεμένους

Στο Νομό Ηρακλείου υπάρχουν κάποια μικρότερα κάστρα, τα οποία διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εποχή τους, αν και σήμερα σχεδόν όλα είναι ερειπωμένα. Ένα από αυτά είναι το φρούριο του Τεμένους ή Κανλί Καστέλι, το οποίο βρίσκεται στην επαρχία Τεμένους, 19 χλμ περίπου από το Ηράκλειο. Το φρούριο είναι χτισμένο πάνω σε ένα απότομο βραχώδες ύψωμα, στο χωριό που σήμερα ονομάζεται προφήτης Ηλίας. Ιδρύθηκε από τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά το 961, όταν απελευθέρωσε την Κρήτη από τους Σαρακηνούς, έτσι ώστε να εγκατασταθούν εκεί οι κάτοικοι του Χάνδακα. Και αυτό γιατί η θέση στο εσωτερικό του νησιού παρείχε μεγαλύτερη ασφάλεια από τις επιδρομές. Ο ίδιος ο Νικηφόρος Φωκάς ονόμασε το φρούριο Τέμενος. Όμως η γεωγραφική θέση του φρουρίου το οποίο ήταν μακριά από τη θάλασσα, ήταν ο κύριος λόγος που δεν κατοικήθηκε και οι άποικοι προτίμησαν να εγκατασταθούν στο χάνδακα.<sup>1</sup>

Τα χρόνια της Ενετοκρατίας το φρούριο πέρασε στην κυριαρχία του Enrico Pescatore και στη συνέχεια των Βενετών. Εκείνα τα χρόνια πήρε την ονομασία Rocca που σημαίνει οχυρό, και έγινε έδρα του Καστελάνου της περιοχής δίνοντας το όνομα του σε ολόκληρη την επαρχία. Αυτή η ονομασία παραμένει ως σήμερα.<sup>2</sup>

1,2: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1,2:σελίδα 184

Το κυρίως φρούριο ήταν ανεπτυγμένο στη δυτική κορυφή του λόφου. Κάτω από το ύψωμα υπήρξε μικρός οικισμός για όσους ασχολούνταν με εργασίες του φρουρίου. Αυτός ο οικισμός αργότερα εξελίχθηκε σε οικισμό με την επωνυμία Καστέλλι. Το φρούριο βρέθηκε στο κέντρο επαναστάσεων εναντίων των Βενετών και σε αυτό βρήκε καταφύγιο ο δούκας της Κρήτης Jacomo Tiero, για να οργανώσει την άμυνα εναντίον του δούκα της Νάξου Μάρκου Σανούδου που είχε καταλάβει θέσεις στο νησί. Για ένα χρονικό διάστημα είχε παραμεληθεί και επισκευάστηκε εν μέρει τον 16<sup>ο</sup> αι. Επίσης πολλοί Τούρκοι βρήκαν τον θάνατο μέσα στο φρούριο του Τέμενους από τους Βενετούς και τους Κρητικούς, όταν το 1647 κατέλαβαν την περιοχή και γιόρταζαν τη υποταγή της. Αυτοί λοιπόν ονόμασαν το φρούριο Κανλί που σημαίνει ματωμένο, ονομασία που επικράτησε μέχρι το 1955, οπότε και πήρε την ονομασία Rocca.<sup>1</sup>



Μια άλλη άποψη του Φρουρίου του Τέμενους

Σήμερα, από το φρούριο του Τέμενους, διατηρούνται μόνο ορισμένα τμήματα από το περίβολο των τειχών κυρίως στη Βορειοανατολική πλευρά, όπου και τμήμα ημικυκλικού πύργου. Όσον αφορά τα κτίρια του εσωτερικού, στρατώνες, δεξαμενές, εκκλησίες, δυστυχώς σώζονται μόνο κάποια ερείπια. Σε καλύτερη κατάσταση βρίσκονται οι εκκλησίες του Χριστού και του Αγίου Νικολάου στην ανατολική πλευρά του υψώματος όπως επίσης και της Αγίας Παρασκευής. Από το φρούριο υπάρχει θέα στις πεδιάδες γύρω από αυτό ενώ βόρεια και σε μακρινή απόσταση φαίνεται η θάλασσα, και το νησάκι Δία.<sup>2</sup>

1,2: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1,2: σελίδα 185



Πολεμίστρες του Φρουρίου Τεμένους

Για το φρούριο του Τεμένους πρέπει να αναφέρουμε ότι συνδέθηκε με ηρωικές στιγμές της Κρητικής Ιστορίας. Παρότι το φρούριο σήμερα είναι ερειπωμένο, εξακολουθεί να εντυπωσιάζει τους επισκέπτες, αλλά και τους κατοίκους που έχουν τα σπίτια τους κοντά, στην πλαγιά.



Άποψη από όπου φαίνεται το χωριό του Προφήτη Ηλία



## Χάρακας

Αρκετά μικρά φρούρια σώζονται και στην επαρχία Μονοφατσίου, όλα ερειπωμένα. 50 χμ ΝΔ του Ηρακλείου βρίσκεται το χωριό Χάρακας. Πάνω σε ένα βράχο σώζονται τα ερείπια του ομώνυμου φρουρίου. Ο βράχος υψώνεται εντελώς απομονωμένος στη δυτική μεριά του χωριού και είναι προσιτός από τη ΝΔ πλευρά μόνο. Στην ανατολική πλευρά είναι εντελώς κατακόρυφος. Την ονομασία του το φρούριο την οφείλει στη σύσταση του βράχου. Παρόμοιοι βράχοι υπάρχουν και σε άλλα μέρη της Κρήτης, και ονομάζονται χαράκια, στην κρητική διάλεκτο. Σήμερα από το φρούριο του Χάρακα διατηρούνται λίγα ερείπια από τα εξωτερικά τείχη όπως επίσης και από το κεντρικό οικοδόμημα, τον κύριο πύργο και τη θολωτή δεξαμενή. Σώζεται η εκκλησία του που ήταν αφιερωμένη στον Αφέντη Χριστό.<sup>1</sup>

### Καστέλι Μονοφατσίου

Το Καστέλι Μονοφατσίου είναι ένα μικρό οχυρό που βρίσκεται στο λόφο Επάνω Καστέλι του ομώνυμου χωριού. Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι το οχυρό το έχτισε ο Enrico Pescatore στις αρχές του 13<sup>ου</sup> αι. ενώ κάποιοι άλλοι αναφέρουν ότι το φρούριο προϋπήρχε και τότε επισκευάστηκε. Σύμφωνα με τον G.Gerola ο Pescatore ονόμασε το κάστρο Bonifacio, σε μίμηση του ονόματος άλλου κάστρου που είχε κτίσει στην Κορσική. Το πιο πιθανό πάντως είναι ότι η ονομασία δόθηκε προς τιμήν του Βονιφάτσιου, του Μομφερατικού αρχηγού της Δ. Σταυροφορίας.<sup>2</sup>

Όταν επικράτησαν στην περιοχή οι Βενετοί επισκέυασαν το οχυρό, διατήρησαν το όνομα του και έδωσαν την ίδια ονομασία σε όλη την επαρχία. Το φρούριο, όπως και αρκετά άλλα βρέθηκε στο κέντρο των επαναστάσεων εναντίων των Βενετών με αποτέλεσμα να γνωρίσει την καταστροφή που οδήγησε στην ερήμωση του. Μάλιστα τον 17<sup>ο</sup> αι. δε σώζονταν παρά μόνο ερείπια τειχών και ήταν ακατάλληλο για κατοίκηση όπως μαρτυρούν διάφοροι περιηγητές μεταξύ των οποίων και ο Άγγλος Ber. Randolph. Οι κάτοικοι που είχαν εγκατασταθεί κάτω από το φρούριο ίδρυσαν ένα μικρό οικισμό, στη θέση όπου και σήμερα εξακολουθεί να υπάρχει. Επειδή εκεί κατοικούσαν αρκετοί Εβραίοι τραπεζίτες οι Τούρκοι το ονόμασαν Τσιφούτ Καστέλι. Στη διάρκεια της επανάστασης το 1821 μετονομάστηκε σε Μονοπρόσωπο. Σήμερα το κάστρο είναι εντελώς ερειπωμένο και διατηρούνται μόνο κάποια τμήματα των εξωτερικών τειχών, κυρίως της ΝΔ πλευράς τα οποία διακρίνονται από μακριά στην κορυφογραμμή του χαμηλού λόφου.<sup>3</sup>

1-3: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1: σελίδα 185

2,3:σελίδα 187

## Μπελβεντέρε (Belvedere)

Στην κορυφή ενός απόκρημνου λόφου, απέναντι από το χωριό Καστελιανά της επαρχίας Μονοφατσίου βρίσκεται το φρούριο Μπελβεντέρε. Χτίστηκε από τον Enrico Pescatore (1206-1210) και πήρε αυτή την ονομασία εξαιτίας της εξαιρετικής θέας που είχε ο λόφος. Στην ίδια θέση θεωρείται ότι στην αρχαιότητα βρισκόταν η πόλη Πριανσός, απόπου χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό για την κατασκευή του φρουρίου του. Όταν οι βενετοί κατέλαβαν το οχυρό στις αρχές του 13<sup>ου</sup> αι. διατήρησαν την ονομασία του και προέβησαν και σε αναγκαίες επισκευές. Τους πρώτους αιώνες της ενετοκρατίας το φρούριο βρισκόταν στην ακμή του αλλά από τον 15<sup>ο</sup> αι. και μετά άρχισε η εγκατάλειψη του και στα τέλη του 16<sup>ου</sup> αι. ήταν πλέον ακατοίκητο.<sup>1</sup>

Το φρούριο πραγματικά προσφέρει άπλετη θέα στην πεδιάδα της Μεσαράς. Σήμερα δυστηχώς η διατήρηση του φρουρίου είναι κακή και διατηρούνται μόνο μια υδατοδεξαμενή όπως επίσης και τα ερείπια κάποιων ναών και άλλα λιγοστά ερείπια.<sup>2</sup>

## Καινούργιο ή Kastel Nuovo

Το φρούριο αυτό χτίστηκε επίσης από τον Enrico Pescatore και βρίσκεται σε ένα ύψωμα βορειοδυτικά του χωριού Καστέλι Καινουργίου. Από το όνομα του φρουρίου πήρε και την ονομασία της η επαρχία Καινουργίου. Και αυτό το φρούριο έχασε τη σπουδαιότητα του και ερειπώθηκε τους τελευταίους αιώνες της ενετοκρατίας. Η πρόσβαση σε αυτό είναι δύσκολη και δυστυχώς η διατήρησή του είναι πολύ κακή. Σώζονται μόνο ένα μικρό τμήμα των τειχών, η μεγάλη κλίμακα ανόδου στην ανατολική πλευρά καθώς και μια υδατοδεξαμενή.<sup>3</sup>



τμήμα τείχους του φρουρίου Νουνο

1-3: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1,2:σελίδα 188-189

3:σελίδα 189

## Παλαιόκαστρο

Το φρούριο του Παλαιόκαστρου βρισκόταν σε ένα χαμηλό παραθαλάσσιο ύψωμα κάτω από το σημερινό χωριό Ρογδιά στο δρόμο που οδηγεί από το Ηράκλειο στο Ρέθυμνο. Το φρούριο βρισκόταν σε στρατηγική θέση διότι μπορούσε να ελέγξει μεγάλη παραθαλάσσια έκταση. Το έχτισε ο Enrico Pescatore. Ο Μπουοντελμόντι το ονομάζει «άγρυπνο φύλακα του χάνδακα που του δίνει το σήμα κινδύνου με καπνό όταν πλησιάζουν πειρατές». Μετά την πλήρη κυριαρχία των Ενετών στην Κρήτη, το φρούριο θεωρήθηκε από αυτούς ασήμαντο και εγκαταλείφθηκε. Όμως όταν φάνηκε ο επερχόμενος τουρκικός κίνδυνος οι Ενετοί το ξαναεπισκεύασαν και το ξαναχρησιμοποίησαν. Όπως επίσης το χρησιμοποίησαν και οι Τούρκοι όταν κυριάρχησαν στην Κρήτη. Σήμερα σώζεται μόνο ένα τμήμα του εξωτερικού του περιβόλου, καλύτερα διατηρημένο στη βόρεια πλευρά που βλέπει προς τη θάλασσα.<sup>1</sup>



Σωζόμενο τμήμα του φρουρίου στο Παλαιόκαστρο. Στο βάθος φαίνεται η πόλη του Ηρακλείου

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1: σελίδες 189-190

## Κάστρα Νομού Λασιθίου

### Το φρούριο Σπιναλόγκα

Το φρούριο της Σπιναλόγκας ήταν ένα από τα σημαντικότερα της Κρήτης εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης της βραχονησίδας που είναι πάνω χτισμένο. Για την οικοδόμηση του υπάρχουν αναφορές ότι χρησιμοποιήθηκε υλικό από την αρχαία πόλη Ολούς. Η θέση του φρουρίου όπως αναφέραμε είχε μεγάλη σημασία από στρατιωτική άποψη, βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του τόξου του Μεραμπελλιώτικου κόλπου και πολύ κοντά στη στεριά και δεσπόζει σε ολόκληρη την περιοχή. Η βραχονησίδα είναι άγονη αλλά οχυρή γιατί μεγάλο μέρος των ακτών της είναι απότομο κυρίως προς βόρεια και ανατολικά. Επίσης λόγω θέσης προφυλάσσεται από βόρειους ισχυρούς ανέμους και αποτελεί έτσι ασφαλές αγκυροβόλιο κυρίως στη δυτική και νότια πλευρά της. Συγχρόνως μπορεί να ελέγχει τη ναυσιπλοία σε ολόκληρη την ευρύτερη θαλάσσια περιοχή. Αυτά τα στρατιωτικά πλεονεκτήματα της βραχονησίδας τα διέγνωσαν νωρίς οι ενετοί αμέσως μετά την κατάληψη της. Έτσι άρχισαν την κατασκευή του φρουρίου το 1579. Πρέπει να αναφέρουμε ότι κατά την αρχαιότητα είχε οχυρωθεί από τους Ολουντίους επίσης με φρούριο για να προστατεύει το λιμάνι τους. Τα υπολείμματα του αρχαίου αυτού φρουρίου παρατήρησε το 1574 ο Brunoro Zabeski λίγο πριν την ανέγερση του Ενετικού. 1



Άποψη των οχυρώσεων της βραχονησίδας Σπιναλόγκα

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995), σελίδα 216. Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σελίδες 144, 145

Το φρούριο ήταν εφοδιασμένο με προμαχώνες σε επίκαιρα σημεία, με επιπρομαχώνες και μεσοπύργια και με άλλες αναγκαίες εγκαταστάσεις όπως δεξαμενές, αποθήκες τροφίμων και πολεμοφοδίων και χώρους στρατωνισμού. Ιδιαίτερη σημασία είχε δοθεί όσον αφορά την ασφάλεια της εισόδου του φρουρίου που βρισκόταν στη βορειοδυτική πλευρά της νησίδας. Εκεί είχε αναπτυχθεί ο προμαχώνας Genese ενώ είχε κτισθεί και τείχος για μεγαλύτερη ασφάλεια. Γενικά το φρούριο Σπιναλόγκα ήταν ένα από τα καλύτερα οχυρωματικά έργα των Ενετών. Αυτό μαζί με το φρούριο της Σούδας ήταν τα μόνα που παρέμειναν στην κυριαρχία των Ενετών αρκετά χρόνια μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους. Το 1715 τα δύο αυτά φρούρια παραδόθηκαν στους Τούρκους με συνθηκολόγηση. Όλα τα μετέπειτα χρόνια της τουρκοκρατίας η Σπιναλόγκα ήταν τόπος μαρτυρίου για τους Κρητικούς και αποτέλεσε στόχο επαναστατικών εξεγέρσεων. Η τουρκική κατοχή της νησίδας τερματίστηκε το 1903, οπότε εγκατέλειψαν το φρούριο και οι τελευταίοι Τούρκοι. Από τότε και μετά λειτούργησε ως λεπροκομείο μέχρι και το 1957. Σήμερα οι βενετσιάνικες οχυρώσεις διατηρούνται σε αρκετά καλή κατάσταση. Επίσης προγραμματίζονται έργα ανάπλασης της νησίδας από τη νομαρχία Λασιθίου.<sup>1</sup>



Το φρούριο Σπιναλόγκα όπως φαίνεται από τον οικισμό Πλάκα

1:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898)  
Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004  
1:σελίδες 145, 148,149

## Καστέλλι Μεραμπέλου

Στην επαρχία Μεραμπέλλου υπήρχε στο παρελθόν το φρούριο Mirabello που χτίσθηκε πιθανότατα από τον Enrico Pescatore, και βρισκόταν πάνω στο λόφο που σήμερα είναι χτισμένο το νομαρχιακό μέγαρο του Αγίου Νικολάου. Στο παρελθόν το φρούριο αυτό δεν είχε τη στρατιωτική σημασία και σπουδαιότητα όπως άλλα φρούρια έτσι ερειπώθηκε σχετικά γρήγορα. Σήμερα δε σώζεται τίποτα από το φρούριο παρα μόνο η ονομασία του που χάρισε στην επαρχία. Στην Κριτσά Μεραμπέλλου δυτικά από το χωριό υπάρχουν τα ερείπια ενός φρουρίου με πολύ ισχυρούς διπλούς τοίχους πάνω σε ένα απότομο ύψωμα. Είχε κάθετα διαχωριστικά ανά τακτά διαστήματα γεμισμένα με μικρές αδούλευτες πέτρες. Πιθανώς να είχε κτισθεί κατά την πρώιμη ενετοκρατία γύρω στο 13<sup>ο</sup> αι. Σήμερα οι χωρικοί ονομάζουν αυτά τα ερείπια Κάστελο.<sup>1</sup>

## Το Φρούριο Καλές στην Ιεράπετρα

Στο λιμάνι της Ιεράπετρας σώζεται σήμερα το βενετσιάνικο οχυρό, Καλές Ιεραπέτρας. Το φρούριο έχει ορθογώνιο σχήμα και κτίσθηκε την περίοδο της βενετοκρατίας στη θέση παλαιότερο που ίσως είχε οικοδομηθεί από τον Pescatore. Ήταν εξοπλισμένο με ένα πύργο σε κάθε του γωνία. Υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα παραθαλάσσια οχυρά, γνώρισε επανηλειμένες πειρατικές επιδρομές όπως επίσης και καταστροφές από σεισμούς και έτσι χρειάστηκε να επισκευαστεί πολλές φορές. Επίσης όταν οι Τούρκοι κατέλαβαν το φρούριο έκαναν και αυτοί τις δικές τους επισκευές και προσθήκες. Σήμερα το φρούριο βρίσκεται σε καλή κατάσταση, και έχουν γίνει και εργασίες αποκατάστασης.<sup>2</sup>



Το φρούριο Καλές στην Ιεράπετρα.

1:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004

1:σελίδες 150,151

2:Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

2:σελίδα 215

## Το Φρούριο Καζάρμα Σητείας

Στη ΒΑ πλευρά της Σητείας σώζεται το ενετικό οχυρό που οι ντόπιοι ονομάζουν Καζάρμα. Χτίσθηκε πιθανώς το 1204 από τον Pescatore και ανακαινίστηκε πολλές φορές από τους Βενετούς. Η σημασία του υπήρξε μικρή και χρησίμευε κυρίως ως κατοικία της φρουράς και του εκάστοτε φρουράρχου. Καταστροφές υπέστη το φρούριο από σεισμούς, καθώς και από την επιδρομή του αρχιπειρατή Βαρβαρόσα. Στα επόμενα χρόνια το φρούριο εγκαταλείφθηκε, και ο πληθυσμός μετακινήθηκε σε άλλες θέσεις. Στο φρούριο παρέμεινε μόνο η φρουρά όμως και αυτή το 1651 εγκατάλειψε τη θέση της. Στην Τουρκοκρατία έγιναν επισκευές και προσθήκες στο φρούριο, αλλά όμως η πόλη δεν ξανακατοικήθηκε παρά μόνο το 1870 και μετά όπου και δημιουργήθηκε ο νέος οικισμός που σχημάτισε και τη σημερινή πόλη. Το οχυρό βρίσκεται σε ένα πλάτωμα πάνω από το λιμάνι. Η κεντρική του είσοδος είναι προσανατολισμένη στο νότο και σε αυτήν φθάνει κανείς ανεβαίνοντας από δύο σκάλες που υπάρχουν στα Ανατολικά και στα Δυτικά. Επίσης υπάρχει μία δευτερεύουσα είσοδος στη ΒΑ γωνία. Στο εσωτερικό του φρουρίου υπάρχει αυλή καθώς και κάποια δωμάτια στα δεξιά και στα αριστερά της. Στο βάθος υπάρχουν τα ερείπια ενός διόροφου πύργου που χρησίμευε ως κατοικία του εκάστοτε διοικητή φρουράς. Το κτίριο είχε μια μικρή μακρόστενη είσοδο στην πρόσοψη του καθώς και στις δύο άλλες πλευρές του. Το εσωτερικό είναι εντελώς ερειπωμένο και σώζονται μόνο τα πέτρινα σκαλοπάτια που οδηγούν στο δεύτερο όροφο ενώ διατηρούνται και ορισμένες πολεμίστρες και τηλεβολήθρες. Σήμερα έχουν γίνει κάποιες αναστηλωτικές εργασίες στο φρούριο και στην εσωτερική αυλή έχει διαμορφωθεί πρόχειρη κατασκευή για πολιτιστικές εκδηλώσεις.<sup>1</sup>



Το φρούριο Καζάρμα στην Σητεία

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)  
1: σελίδες 214, 215

## ***Το φρούριο Monte Forte ή Απάνω Καστέλι***

Κοντά στο χωριό Κρυά Σητείας πάνω σε ένα λόφο, όπου βρίσκεται το εκκλησάκι του Αι Γιώργη βρίσκονται τα ερείπια του Ενετικού Φρουρίου Monte Forte. Η περίοπτη θέση του φρουρίου επιτρέπει τον οπτικό έλεγχο ολόκληρης της γύρω περιοχής, των υψωμάτων της Ζήρου, των Λιθινών, του Μακρύ Γιαλού, της Δάφνης και του Μπέμπονα. Το φρούριο κτίστηκε το 13<sup>ο</sup> αι. από τους Ενετούς και θεωρείτο απόρθητο λόγω της οχυρής του θέσης. Είχε δύο εισόδους, από τη Νότια και από τη Δυτική πλευρά. Μέσα στο οχυρό υπήρχαν το εκκλησάκι του Αγ. Γεωργίου, θολωτή δεξαμενή και άλλες εγκαταστάσεις. Στο σεισμό του 1303 καταστράφηκε αλλά επανακατασκευάστηκε κατά τη διάρκεια του 14<sup>ου</sup> αι. Από τον 15<sup>ο</sup> αι. και μετά όμως άρχισε να ερειπώνεται. Το φρούριο κατέλαβαν οι Τούρκοι το 1649 αλλά δεν το χρησιμοποίησαν για καθαρούς στρατιωτικούς σκοπούς. Σήμερα σώζονται λίγα ερείπια, καθώς και η υδατοδεξαμενή.<sup>1</sup>

Το φρούριο Λιόπετρο στο Χαμαίζι

Στη θέση Φατσή της κοινότητας Χαμαϊζίου στην επαρχία Σητείας βρισκόταν άλλο ένα Ενετικό Φρούριο. Αυτό άρχισε να χτίζεται στις αρχές του 17<sup>ου</sup> αι. για να μεταφερθούν εκεί οι κάτοικοι της Σητείας σε περίπτωση πολέμου με τους Τούρκους. Ήταν πολύ μεγάλο και μπορούσε να χωρέσει 6000 άτομα. Παρόλα αυτά δε χρησιμοποιήθηκε για το σκοπό που κτίστηκε. Από το φρούριο υπάρχει πανοραμική θέα σε άλλες τις γύρω περιοχές. Στο βάθος δυτικά φαίνεται ο Αγ. Νικόλαος, ΝΔ τα Μουλιανά, Ανατολικά ο τόπος Πέρα μέχρι τον Κάβο Σίδηρο και Νότια όλος ο όγκος των Σητειακών βουνών. Σήμερα σώζονται κατεστραμμένα τείχη από υδατοδεξαμενές και λίγα ερείπια από κατεστραμμένα φρούρια.<sup>2</sup>

### **Το φρούριο του Αγ. Στεφάνου**

Στο χωριό Αγ. Στέφανος Σητείας που απέχει 35χμ από τη Σητεία, βρίσκονται πάνω σε ένα λόφο ερείπια ενετικού φρουρίου το οποίο χτίστηκε ίσως τον 16<sup>ο</sup> αι. Το φρούριο χτίστηκε πιθανώς από κάποιο ενετό άρχοντα της περιοχής για να καταστέλλει τις επαναστατικές προσπάθειες του ντόπιου πληθυσμού.

Ο λόφος ήταν θέση φυσικά οχυρή, αφού ολότριγυρα ο βράχος είχε κατακόρυφες πλευρές και η προσπέλαση γινότανε μόνο από τη νότια πλευρά. Σήμερα από το φρούριο σώζεται ένας τοίχος στη νότια πλευρά του, καθώς και ένα είδος πύργου στο πλάτωμα του φρουρίου.<sup>3</sup>

1,2,3:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα, Αθήνα 2004

1:σελίδες 160-163

2:σελίδες 163-165

3:σελίδα:168



### **Το φρούριο στο Παλαιόκαστρο Σητείας**

Πάνω σε ύψωμα κοντά στη θάλασσα ανατολικά του χωριού Παλαιόκαστρο Σητείας είχε κτισθεί φρούριο από τους Ενετούς για την προστασία του χώρου ελλιμενισμού των πλοίων στον όρμο που σχηματιζόταν κάτω από τη πλαγιά. Το φρούριο χτίστηκε πιθανώς κατά τις τελευταίες δεκαετίες της Ενετοκρατίας.. Σήμερα δυστυχώς δε διασώζεται απολύτως τίποτα από αυτό. Ξέρουμε όμως ότι είχε κτισθεί από εκθέσεις των Ενετών αξιωματούχων Phil Pascoualigo(1594) Beneto Moro (1602) και Isepo Givran (1639).<sup>1</sup>

### **Το μικρό φρούριο του Βόιλα στον Χανδρά και το Καστέλι**

Σε απόσταση ενός χλμ από τον Χανδρά στη ΒΑ του μικρού κάμπου, στο ερειπωμένο μεσαιωνικό χωριό Βόιλα βρίσκονται τα ερείπια ενός φρουρίου – πύργου .ενετικής αρχιτεκτονικής. Τούρκικη επιγραφή που υπάρχει εξωτερικά στον τοίχο του αναφέρει ότι κτίστηκε το 1740-1741 Δίπλα από την επιγραφή υπάρχουν χαραγμένα πολλά τουρκικά σύμβολα. Άρα πιθανώς έχει κτιστεί από τούρκους ή από κάποιον εξισλαμισμένο Ενετό άρχοντα. Στη νότια πλευρά του πύργου βρίσκεται μια ερειπωμένη μικρή εκκλησία, γνωστή ως εκκλησία του Τζιναλή. Επίσης σε κάποια απόσταση από τον πύργο βρίσκεται και άλλο ένα μνημείο, η δίκλιτη εκκλησία του Αγ. Γεωργίου. Σήμερα ο πύργος της Βόιλας σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Επίσης ανατολικά από τη Βόιλα, δίπλα στο Χανδρά Σητείας, πάνω σε λόφο υπάρχουν ερείπια μικρού φρουρίου το οποίο και σήμερα ονομάζεται Καστέλι.<sup>2</sup>



Άποψη του πύργου στο χωριό Βόιλα Σητείας

1:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004

1:σελίδες 168-169

2:σελίδες 166,167,169

## Κάστρα Νομού Ρεθύμνου

### Η Φορτέτσα

Ο Νομός Ρεθύμνου βρίσκεται ανάμεσα στο Νομό Ηρακλείου και στο Νομό Χανίων. Οι Νομοί αυτοί είχαν οχυρωθεί ισχυρά, έτσι ο Νομός Ρεθύμνου δεν είχε ιδιαίτερους λόγους να οχυρωθεί όσο οι άλλοι δύο που τον περιβάλλουν. Για αυτό το λόγο τα φρούρια στο Νομό Ρεθύμνου είναι λίγα. Το πιο σημαντικό και πιο μεγάλο είναι αυτό της Φορτέτσας.



Η κεντρική είσοδος του φρουρίου

Η πόλη του Ρεθύμνου είχε από την αρχαιότητα οχυρωθεί εκεί που σήμερα υπάρχει η σημερινή Φορτέτσα. Ο λόφος ονομαζόταν Παλαιόκαστρο και εδώ υπήρχε η ακρόπολη της αρχαίας Ρίθυμνας. Το φρούριο επιδιόρθωσε ο Pescatore και συμπλήρωσαν οι Βενετοί όταν κατέλαβαν το Ρέθυμνο στις αρχές του 13<sup>ου</sup> αί. Μέχρι το 16<sup>ο</sup> αι. οι οχυρώσεις επεκτάθηκαν, αλλά κρίθηκαν ανεπαρκείς όταν η Τουρκική απειλή άρχισε να γίνεται εντονότερη. Έτσι η Βενετία οχύρωσε το Ρέθυμνο καλύτερα για μακρά και επιτυχή άμυνα. Την ανέγερση των νέων οχυρώσεων ανέλαβε ο Michele Sammicheli. η κατασκευή του τείχους διήρκησε 30 χρόνια (1540-1570) και ακολουθώντας περίπου ευθεία γραμμή περιέβαλε το χώρο ανάμεσα στη δυτική και ανατολική παραλία. Το τείχος όμως καταστράφηκε σχεδόν αμέσως μετά την ολοκλήρωση του από τους πειρατές και τότε αποφασίστηκε η κατασκευή του οχυρού της Φορτέτσας στην οποία θα μπορούσαν να εγκατασταθούν οι άνθρωποι με ασφάλεια<sup>1</sup>

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1:σελίδα 191



Άλλη άποψη του φρουρίου της Φορτέτσας

. Οι εργασίες διήρκεσαν από το 1573 μέχρι το 1580. Το σχήμα του φρουρίου ήταν πολυγωνικό και παραμένει έτσι μέχρι σήμερα. Στη Νότια και Ανατολική πλευρά υπήρχαν 4εις προμαχώνες , επιπρομαχώνες ενώ στη βόρεια και δυτική πλευρά κυριαρχούσαν μικρές και μεγάλες προεξοχές ενώ επάλξεις κάλυπταν κυρίως τα μεσοπύργια διαστήματα. Κύρια είσοδος βρισκόταν όπως και σήμερα, στην ανατολική πλευρά ενώ στο δυτικό και βόρειο τμήμα του περιβόλου υπήρχαν δύο μικρότερες πύλες, κλειστές σήμερα. Στο εσωτερικό του φρουρίου υπήρχαν εγκαταστάσεις φρουράς, αποθήκες πυρομαχικών, τα διοικητικά κτίρια, καθεδρικός ναός, και δεξαμενές νερού.<sup>1</sup>



Τα τείχη του φρουρίου εξωτερικά

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)  
1:σελίδα 191

Παρά την επιβλητική του εμφάνιση, αμυντικός το φρούριο δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες της εποχής. Είχε αρκετά μειονεκτήματα τα οποία τα είχαν επισημάνει και αρκετοί Βενετοί αξιωματικοί που έκαναν την Φορτέτσα ευπρόσβλητη. Αυτά ήταν η περιορισμένη έκταση του οχυρωμένου χώρου καθώς και η μορφολογία του εδάφους και ο τρόπος οχύρωσης. Έτσι όταν οι Τούρκοι πολιορκήσαν την Φορτέτσα, δεν μπόρεσε να αντισταθεί σε αυτούς, και την κατέλαβαν το 1646. Σήμερα σώζονται σε καλή κατάσταση τα τείχη γύρω από το φρούριο, αλλά τα βενετσιάνικα κτίρια και σε κάποια σημεία τα τείχη έχουν αρχίσει να γκρεμίζονται και να δίνουν τη θέση τους σε μοντέρνα οικοδομήματα.<sup>1</sup>



Η θέα προς τη θάλασσα, μέσα από το κάστρο

### **Το φρούριο Μονοπάρι (Bonriparo)**

Το Μονοπάρι είναι ένας μικρός οικισμός του χωριού Απάνω Βαρσαμόνερου της επαρχίας Ρεθύμνου, και βρίσκεται 16χμ ΝΑ από το Ρέθυμνο. Σε κοντινή απόσταση από το χωριό βρίσκεται ένα απότομο και απομονωμένο ύψωμα, που περικλείεται από ένα χείμαρρο. Το ύψωμα αυτό λέγεται Κάστελος. Πάνω σε αυτό το ύψωμα λοιπόν ο Enrico Pescatore ίδρυσε η επισκεύασε το 1206, το φρούριο και το ονόμασε Bonriparo. Πιθανότατα να υπήρχε εκεί λίγο παλιότερα ένα βυζαντινό φρούριο, σύμφωνα με κάποιες αναφορές του δάσκαλου Εμμ. Λαμπρινάκη, που αναφέρονται στο βιβλίο του «Γεωγραφία της Κρήτης», που εξέδωσε το 1890. Επίσης έκαναν και οι Ενετοί κάποιες προσθήκες, όπως μαρτυρούν σήμερα τα ερείπια από Ενετικά κτίσματα. Δυστυχώς όμως σήμερα σώζονται μόνο ελάχιστα χαλάσματα, και σε κακή κατάσταση.<sup>2</sup>

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1: σελίδα 193

2:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004

2:σελίδες 97,98

## **Το φρούριο Καστέλι Μυλοποτάμου**

Καστέλι Μυλοποτάμου λεγόταν στις αρχές του αιώνα μας το σημερινό παραλιακό χωριό Πάνορμο, το οποίο βρίσκεται στο 20 χμ της Εθνικής Οδού Ρεθύμνου Ηρακλείου. Σε ένα απότομο ύψωμα δίπλα στη θάλασσα έκτισε στις αρχές του 13<sup>ου</sup> αι. ο Pescatore το φρούριο Καστέλι Μυλοποτάμου το οποίο επισκεύασαν οι Ενετοί όταν κατέλαβαν την Κρήτη. Το φρούριο είχε σχήμα αυγού, και ήταν εξοπλισμένο με επτά πύργους και δύο πόρτες, η μία από την πλευρά της θάλασσας και η άλλη από τη νότια πλευρά. Το 1538 ο Μπαρμπαρόσα κατέστρεψε το φρούριο αλλά οι Ενετοί το επισκεύασαν ξανά. Το 1647 οι Τούρκοι κατέλαβαν το φρούριο, και οι Ενετοί προσπάθησαν να το ανακαταλάβουν αλλά απέτυχαν. Σήμερα το μόνο που έχει απομείνει από το φρούριο είναι ένα πολύ μικρό τμήμα τείχους από την πλευρά της θάλασσας. Επίσης εκεί έχει χτιστεί και μια εκκλησία<sup>1</sup>

1

## **Το φρούριο Απάνω Καστέλι στο Καστρί Μυλοποτάμου**

Πάνω από το χωριό Καστρί Μυλοποτάμου βρίσκεται πάνω σε ένα βραχώδες ύψωμα το φρούριο Απάνω Καστέλλι Το φρούριο το έχτισαν οι Ενετοί στη διάρκεια του 14<sup>ου</sup> αι. Σήμερα από το φρούριο σώζονται λίγα ερείπια. Κάποια ίχνη του τείχους του υπάρχουν στη νότια πλευρά του υψώματος, ενώ υπάρχουν και λίγα λείψανα κτιρίων καθώς και τα χαλάσματα μιας μικρής εκκλησίας.<sup>2</sup>

1,2: :Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004  
1,2:σελίδες 98-100

## Κάστρα Νομού Χανίων

### Χανιά

Ο Νομός Χανίων, ο δυτικότερος νομός της Κρήτης χαρακτηρίζεται από ψηλούς και μεγάλους ορεινούς όγκους, βαθειά φαράγγια και απότομες ακτές. Οι ευνοϊκές συνθήκες του περιβάλλοντος μαζί με τη γεωγραφική θέση συντέλεσαν στην εγκατάσταση ανθρώπων στην περιοχή από πολύ νωρίς και στην ανάπτυξη αξιόλογου πολιτισμού. Η πόλη είναι κτισμένη στα ερείπια μιας από τις σημαντικότερες αρχαίες πόλεις του νησιού, της αρχαίας Κυδωνίας. Ο πυρήνας της βρίσκεται στο λόφο Καστέλι στα νοτιανατολικά του λιμανιού όπου ήταν και η ακρόπολη της. Η ακμή της πόλης της Κυδωνίας διατηρήθηκε μέχρι και τον 9<sup>ο</sup> αι. οπότε και γνώρισε την καταστροφή από τους Άραβες πειρατές οι οποίοι την κατέλαβαν το 824. Όταν ο Νικηφόρος Φωκάς απελευθέρωσε το νησί από αυτούς το 961 η πόλη οχυρώθηκε με τείχος το οποίο σε ορισμένα σημεία θεμελιώθηκε πάνω στα αρχαία τείχη. Στη δόμηση του χρησιμοποιήθηκε υλικό από την αρχαία πόλη. Μικρά τμήματα από αυτό σώζονται και σήμερα.<sup>1</sup>

Οι ενετοί όταν κατέλαβαν την Κρήτη κατασκεύασαν νέες οχυρώσεις και ασχολήθηκαν με την ανοικοδόμηση των Χανίων. Η πόλη σημείωσε αξιόλογη ανάπτυξη. Οι Βενετοί εγκαταστάθηκαν στο λόφο Καστέλι, και επισκευάστηκε το τείχος και χτίστηκε ξανά η πόλη των Χανίων. Μέσα στο χώρο των τειχών αναπτύχθηκαν τα διάφορα κτίρια, μέγαρα, ναοί κλπ. Τα χανιά εξελίχθηκαν στη δεύτερη σημαντικότερη πόλη του νησιού. Νέες οχυρώσεις προστέθηκαν για ενίσχυση στα μέσα του 14<sup>ου</sup> αι. Έξω από τα τείχη δημιουργήθηκε συνοικία των εμπόρων όπου έμεναν και διάφοροι εργάτες και τεχνίτες και η οποία εξελίχθηκε σε πόλη.

Η επέκταση της πόλης έξω από τα τείχη και η απειλή από τις πειρατικές επιδρομές είχαν ως αποτέλεσμα να κριθούν τα τείχη ακατάλληλα για την προστασία αυτής και του λιμανιού της. Έτσι η Βενετία αποφάσισε την ενίσχυση τους και το 1538 άρχισε να κατασκευάζεται ευρύτερο τείχος, στο οποίο αναγνωρίζεται η σφραγίδα του Michele Sammicheli.<sup>2</sup>

Το κάστρο διασώζει σήμερα στο μεγαλύτερο μέρος το αρχικό σχήμα του τείχους σχεδόν τραπεζοειδές, με τη μεγαλύτερη πλευρά προς τη θάλασσα. Το τείχος που κατασκεύασαν οι Βενετοί μετά το 1538 παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με αυτό του Ηρακλείου. Η συνολική περίμετρος του έφθανε τα 1500 μέτρα, ενώ ισχυροί προμαχώνες φτιάχθηκαν στις τέσσερις γωνίες. Επίσης το τείχος ενισχυόταν με μικρούς και μεγάλους επιπρομαχώνες ενώ γύρω σε όλη την έκταση τους περιβάλλονταν με τάφρο πλάτους 50 και βάθους 10 μέτρων. Οι βενετοί έκαναν έργα και στο λιμάνι, ενώ κατασκεύασαν και νεώρια για τη φύλαξη και επισκευή του στόλου τους. Σήμερα σώζονται επτά από αυτά σε καλή κατάσταση.

Στην είσοδο του λιμανιού στη ΒΔ άκρη, βρίσκεται το φρούριο Φιρκάς το οποίο κτίστηκε το 1629 με σκοπό την προστασία του λιμανιού. Χρησιμοποιήθηκε ως έδρα του βενετσιάνου διοικητή των Χανίων ενώ κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ως στρατώνας και φυλακές.<sup>3</sup>

1,2,3: : Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

## Σούδα

Το νησάκι της Σούδας βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από τα Χανιά και δεσπόζει στην είσοδο του ομώνυμου κόλπου με τη στρατηγική σήμερα ομώνυμη θέση. Ο κόλπος αποτέλεσε σίγουρο καταφύγιο για τους πειρατές σε όλη τη διάρκεια του 15<sup>ου</sup> και 16<sup>ου</sup> αι. αλλά και για τους Τούρκους που τον χρησιμοποίησαν ως σημείο απόβασης για να επιτεθούν στα Χανιά και το Ρέθυμνο το 1571. Έτσι οι Βενετοί αποφάσισαν να οχυρώσουν το νησάκι για την άμυνα ενάντια στις επεκτατικές διαθέσεις των Τούρκων. Στη ΒΔ άκρη του οχυρωμένου νησιού υπάρχει σχεδόν συνεχόμενο ένα άλλο μικρότερο νησάκι, αλλά οι βενετοί οχύρωσαν το μεγαλύτερο από τα δύο. Το νησί μετά την οχύρωση ονομάστηκε, από τον κόλπο, Σούδα. Αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά φρούρια που έχτισαν οι Βενετοί στην Ανατολή. Παρότι η Βενετία γνώριζε από νωρίς τη σημασία του νησιού για την προάσπιση των συμφερόντων της, η οχύρωση του άργησε λίγο και η οικοδόμηση του φρουρίου άρχισε το 1572. Στη μελέτη των οχυρώσεων εργάστηκαν ο Orsini και ο Calavese τα σχέδια των οποίων σώζονται μέχρι σήμερα. Τα έργα ολοκληρώθηκαν το 1583. Υπήρξε μια καθυστέρηση εξαιτίας των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν (κοκκινόχωμα κυρίως) και στις κατολισθήσεις εξαιτίας των κυμάτων.<sup>1</sup>



Το φρούριο της Σούδας (Ο. Dapper 1703)

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1:σελίδα 200

Το τείχος περιέβαλε ολόγυρα το νησί και ενισχυόταν με προμαχώνες. Συνολικά υπήρχαν τέσσερις μεγάλοι προμαχώνες, ΒΔ οι Martinengo και Michiel και ΝΔ όπου ήταν και η κεντρική είσοδος στο φρούριο, ο προμαχώνας Orsino, ενώ στη Νότια άκρη υπήρχε ο πολυγωνικός προμαχώνας Mezzaluna Linguetta. Για την εξυπηρέτηση των πλοίων είχε κατασκευασθεί ειδικός λιμενοβραχίονας. Στο εσωτερικό του κάστρου φτιάχτηκαν καταλύματα για τους στρατιώτες, αποθήκες πυρομαχικών, σπίτια, εκκλησίες και δεξαμενές. Επίσης κατασκευάστηκε ένα μικρό οχυρό στο γειτονικό νησάκι Μαράθι για την καλύτερη προστασία του φρουρίου ενώ στη θέση Ποδομούρι δημιουργήθηκε ένα είδος τεχνητής προβλήτας που κατέστησε το σημείο εκείνο του κόλπου δυσκολοδιάβατο υποχρεώνοντας τα πλοία να πλέουν κοντά στο φρούριο και να είναι ευπρόσβλητα στα πυρά του. Το φρούριο στη Σούδα ήταν μαζί με αυτό στη Σπιναλόγκα τα τελευταία που παραδόθηκαν στους Τούρκους το 1715. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας οι οχυρώσεις επισκευάστηκαν. Σήμερα, το φρούριο προβάλλει επιβλητικό αν και έχει υποστεί σημαντικές καταστροφές από τα κύματα και τις κατολισθήσεις. Επίσης η πυκνή βλάστηση εξαφανίζει τα κατάλοιπα στο εσωτερικό του. Η προσπέλαση σε αυτό είναι δύσκολη και οι επισκέπτες είναι λιγοστοί. Πρέπει να αναφέρουμε ότι το νησί διατήρησε τη στρατηγική του σημασία και στα κατοπινά χρόνια, και ως πρόσφατα χρησιμοποιήθηκε από το πολεμικό ναυτικό.<sup>1</sup>

## **Απτερα**

Πάνω σε ένα λόφο με εξαιρετική θέα προς τον κόλπο της Σούδας, περίπου 15χμ. από τα Χανιά, βρίσκεται το φρούριο των Απτέρων ή του Παλαιοκάστρου. Το φρούριο δεσπόζει στη ΒΑ άκρη του λόφου όπου εκεί σώζονται ακόμη και σήμερα τα ερείπια της αρχαίας ελληνικής πόλης Απτέρας που ήταν μία από τις πιο σημαντικές της Δυτικής Κρήτης. Η πόλη εξαιτίας της σημαντικότητας της γνώρισε μεγάλη ακμή, η οποία συνέχισε ακόμη και στα Βυζαντινά χρόνια. Οι φυσικές καταστροφές όμως και οι πειρατικές επιδρομές, με μεγαλύτερη αυτή των Σαρακηνών συνετέλεσαν στην εγκατάλειψη της. Όταν οι Βενετοί κατέλαβαν την Κρήτη η πόλη ήταν ήδη ερειπωμένη. Η σημασία της όμως ήταν μεγάλη τόσο για την ασφάλεια του κόλπου της Σούδας όσο και της ευρύτερης περιοχής. Οι Βενετοί οικοδόμησαν το δικό τους φρούριο, το Παλαιόκαστρο, και δημιούργησαν ένα μικρό οικισμό στα δυτικά της αρχαίας πόλης. Παρά την ισχυρή οχυρή θέση το φρούριο λεηλατήθηκε από τον Μπαρμπάροσα το 1538 και στα μέσα του 17<sup>ου</sup> αι. πέρασε στα χέρια των Τούρκων. Αυτοί χρησιμοποίησαν τη θέση για να προσβάλλουν το φρούριο στη Σούδα. Επίσης στη ΒΑ άκρη σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση ο Τούρκικος κούλες που χτίστηκε την περίοδο της Τουρκοκρατίας.<sup>2</sup>

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1:σελίδες 202,203

2:σελίδες 203-205



## Ιτζεδίν

Βόρεια των Απτέρων απέναντι από το νησί της Σούδας, βρίσκεται το φρούριο του Ιτζεδίν. Οι Βενετοί παρότι είχαν καταλάβει τη στρατηγική σημασία της θέσης δεν είχαν καταφέρει να χτίσουν το φρούριο που σχεδίαζαν, επειδή η Κρήτη έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Το 1646 οι Τούρκοι έχτισαν στη θέση του σημερινού φρουρίου ένα πύργο. Πολλά χρόνια μετά, το 1866, οι Τούρκοι έχτισαν το φρούριο Ιτζεδίν. Το φρούριο έχει προσεγμένη κατασκευή, παρότι δεν το διακρίνει η επιβλητικότητα των αντίστοιχων Βενετικών. Διατηρείται σε καλή κατάσταση παρότι έχει υποστεί αλλαγές και προσθήκες στη διάρκεια των χρόνων. Χρησιμοποιήθηκε και ως φυλακές στο παρελθόν. Η είσοδος στο φρούριο βρίσκεται στη νότια πλευρά. Το φρούριο υπάγεται στη δικαιοδοσία του πολεμικού ναυτικού όπως και εκείνο της Σούδας, και διατηρεί και φρουρά.<sup>1</sup>



Το φρούριο Ιτζεδίν, και το νησάκι της Σούδας απέναντι

## Αγ. Θεόδωροι

Το νησάκι των Αγ. Θεοδώρων ή Θεοδώρου βρίσκεται δυτικά των Χανίων ανάμεσα στο Ακρωτήρι και τη Σπάθα. Το 1574 χτίστηκαν εδώ δύο φρούρια από τους Ενετούς, για να προστατεύουν από τις αποβάσεις την απέναντι ακτή του Πλατανιά. Το ένα ήταν στην κορυφή στη ΒΑ πλευρά του νησιού ενώ το άλλο στη ΒΔ. Τα φρούρια καταλήφθηκαν από τους Τούρκους το 1645 μετά από σκληρή αντίσταση της φρουράς τους η οποία προτίμησε να ανατινάξει μια πυριτιδαποθήκη, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν όλοι. Από τότε τα δύο μικρά φρούρια δεν ξαναχρησιμοποιήθηκαν.<sup>2</sup>

1,2: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1:σελίδα 205

2:σελίδα 205-206

## **Τα δύο φρούρια της επαρχίας Σφακίων**

### **Το φρούριο των Σφακίων**

Στο λόφο Καστέλι κοντά στη θάλασσα, οι Ενετοί έχτισαν ένα μικρό οχυρό. Το φρούριο κατασκευάστηκε στα τέλη του 15<sup>ου</sup> αι. και είναι από τα τελευταία που έχτισαν στην Κρήτη. Σκοπός του ήταν να προστατεύει την περιοχή, κυρίως από την πλευρά της θάλασσας, από πειρατικές επιδρομές. Το φρούριο ανακαινίστηκε και από τους Τούρκους. Σήμερα είναι εντελώς ερειπωμένο και λίγα ερείπια του σώζονται κάτω από τα πεύκα του λόφου. Επίσης ένα άλλο μικρό ενετικό φρούριο ήταν κτισμένο και στην άκρη της μικρής εξοχής που χωρίζει το Λουτρό από τα Γλυκά Νερά Λιγοστά ερείπια του υπάρχουν ακόμη και σήμερα.<sup>1</sup>



Το φρούριο των Σφακίων (1995)(φωτογραφία από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

1: Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004  
1: σελίδες 80-82

### **Το Φραγκοκάστελλο**

Το θρυλικό Φραγκοκάστελλο σώζεται στα Ανατολικά της χώρας Σφακίων δίπλα στη θάλασσα. Το φρούριο ανήκει στα τελευταία που έχτισαν οι Ενετοί και σκοπός του ήταν να ελέγχει τους ανυπότακτους Σφακιανούς καθώς και να αντιμετωπίζει την απειλή των πειρατών. Η κατασκευή του άρχισε το 1371. Το κάστρο άργησε να χτιστεί επειδή οι ντόπιοι Σφακιανοί κατέστρεφαν τη νύχτα ότι έχτιζαν οι Ενετοί την ημέρα. Το σχήμα του φρουρίου είναι ορθογώνιο. Είναι ενσιχυμένο με τέσσερις γωνιακούς πύργους από τους οποίους ψηλότερος είναι αυτός της ΝΔ πλευράς. Είναι τριώροφος και πιθανότατα χρησίμευε για κατοικία της φρουράς. Στην κατασκευή του χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό από αρχαία γειτονική πόλη που δεν έχει μέχρι σήμερα ταυτιστεί. Πάνω από την κεντρική πύλη στη ΝΔ πλευρά σώζεται ανάγλυφο το λιοντάρι του Αγ. Μάρκου.<sup>1</sup>

Το φρούριο έχει συνδεθεί με σημαντικά επαναστατικά κινήματα με κύριο αυτό του Μαΐου του 1828 οπότε διαδραματίστηκε μεγάλη καταστροφή των ελλήνων επαναστατών κατά των Τούρκων και η θυσία του Ηπειρώτη Χατζημιχάλη Νταλιάνη. Ένα οπτικό φαινόμενο που παρατηρείται στο κάμπο του Φραγκοκάστελλου είναι οι λεγόμενοι Δροσουλίτες. Εμφανίζονται σκιές που τρέχουν στον κάμπο και μοιάζουν να είναι από στρατιώτες και καβαλάρηδες. Αυτό παρατηρείται μόνο από την πεδιάδα, τη χρονική περίοδο που έγινε η μάχη του 1828, γύρω στα μέσα Μαΐου δηλαδή. Η παράδοση λέει ότι οι σκιές αυτές είναι οι άυλες μορφές των παλικαριών του Χατζημιχάλη Νταλιάνη που έχασαν τη ζωή τους σε εκείνη τη μάχη. Το φαινόμενο σήμερα έχει αποδοθεί σε αντικατοπτρισμό λόγω των αντανακλάσεων της θάλασσας. Σήμερα το φρούριο σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση. Στο εσωτερικό του υπάρχουν ερείπια κτιρίων που έχτισαν οι τούρκοι πάνω στα θεμέλια ενετικών κατασκευών. Επίσης και οι πολεμίστρες χρονολογούνται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας. Μπροστά από το φρούριο απλώνεται η απέραντη θάλασσα και στο Βορρά υψώνονται επιβλητικά οι κορυφογραμμές των βουνών.<sup>2</sup>



Το φρούριο Φραγκοκάστελλο

1,2:Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)  
1,2:σελίδες 207-209

### **Το φρούριο Σελίνου**

Το φρούριο Σελίνου βρίσκεται στη Νότια Κρήτη, στη Παλαιόχωρα. Οικοδομήθηκε το 1282 από τον Ενετό δούκα Marco Gradenigo. Το 1332 οι επαναστάτες του Βάρδα Καλλέργη κατέλαβαν το φρούριο και το κατεδάφισαν. Το 1334 οι Ενετοί το ξαναέχτισαν όμως. Το φρούριο είχε σχήμα σχεδόν τετράγωνο με τρεις γωνιακούς πύργους. Το 1536 ο πειρατής Μπαρμπαρόσα το ξανακατέστρεψε, οι Ενετοί όμως το ξαναέχτισαν μετά από 60 περίπου χρόνια. Όταν οι Τούρκοι κατέλαβαν το κάστρο το 1645 έκαναν διάφορες επισκευές και μετατροπές. Και τους επόμενους αιώνες το φρούριο γνώρισε πολλές καταστροφές. Σήμερα σώζονται ελάχιστα τμήματα από το φρούριο, και αυτά από την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Η θέα πάντως από το φρούριο εξακολουθεί να εντυπωσιάζει. Μπορεί κανείς από αυτό να αντικρίσει την απέραντη θάλασσα και την επιβλητική ακτή.<sup>1</sup>

### **Καστέλι Κισάμου**

Στη ΒΔ άκρη της Κρήτης βρίσκεται το Καστέλι Κισάμου το οποίο αποτελεί την πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας. Στα αρχαία χρόνια υπήρξε στο ίδιο μέρος αρχαία πόλη με την ίδια ονομασία. (Κίσαμος). Όταν ο Pescatore κατέλαβε την Κρήτη έχτισε στο μέρος αυτό ένα φρούριο το οποίο κατέλαβαν μετά οι Ενετοί. Γνώρισε επανειλημμένες καταστροφές εξαιτίας των σεισμών , των επαναστάσεων, και από τις επιδρομές των πειρατών. Έτσι οι Ενετοί αναγκάστηκαν να προβούν σε επισκευές χρησιμοποιώντας μάλιστα υλικό από την αρχαία πόλη. Η σημασία του φρουρίου ήταν μεγάλη και αυτό γιατί οι επιδρομές των πειρατών από τη θάλασσα ήταν επανειλημμένες. Καταλήφθηκε από τους τούρκους το 1646. Σήμερα σώζονται μόνο πολύ μικρά τμήματα του ανατολικού τείχους του περιβόλου. Οι στρατώνες , οι φυλακές και άλλα χτίσματα καταστράφηκαν από τους κατοίκους οι οποίοι έχτισαν τις δικές τους νεώτερες κατασκευές.<sup>2</sup>

### **Τα δύο βυζαντινά φρούρια στη Ρόκκα Κισάμου και στη Μαλάθηρο Κισάμου .**

Στο χωριό Ρόκκα Κισάμου πάνω σε βραχώδες ύψωμα, το οποίο σήμερα ονομάζεται Τρουλί ήταν χτισμένο ένα Βυζαντινό φρούριο. Σήμερα σώζονται ελάχιστα ερείπια πάνω στα οποία είναι χτισμένος ο ναός του Αγ. Γεωργίου. Νοτιότερα της Ρόκκας βρίσκεται το οχυρό Μαλάθηρος. Ακόμη νοτιότερα από το χωριό πάνω σε ύψωμα υπάρχει φρούριο το οποίο χτίστηκε τη Β Βυζαντινή περίοδο. Το μόνο που σώζεται όμως είναι ένας σωρός από πέτρες και ερείπια.<sup>3</sup>

1,2: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995).

1,2: σελίδες 209-211

3: Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα, Αθήνα 2004.

3: σελίδα 64

### **Γραμβούσα**

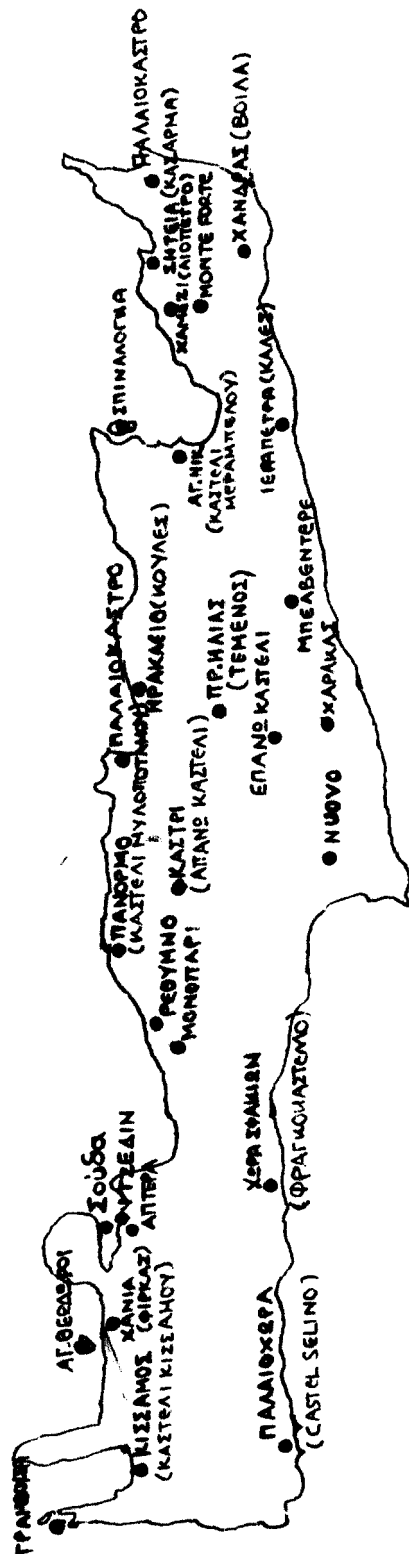
Σε ένα απόρθητο και βραχώδες ύψωμα, στη ΒΔ άκρη της Κρήτης βρίσκεται το φρούριο της Γραμβούσας. Από την αρχαιότητα θέση ήταν σημαντική αφού είναι το πρώτο σημείο που συναντά κανείς ερχόμενος από τα δυτικά και τα βόρεια. Έτσι οι Ενετοί, παρότι λίγο καθυστερημένα, οχύρωσαν τη θέση. Η κατασκευή του φρουρίου άρχισε το 1583. Αυτό περιβαλλόταν με ισχυρό τείχος που ενισχυόταν με προμαχώνες. Η κύρια είσοδος του βρίσκεται στην ανατολική πλευρά ενώ μια μικρότερη υπάρχει στη ΝΔ. Το φρούριο παρέμεινε στα χέρια των Ενετών μέχρι το 1692. Τότε παραδόθηκε στους Τούρκους. Πρέπει να πούμε ότι η Γραμβούσα έπαιξε σημαντικό ρόλο στον απελευθερωτικό αγώνα κατά των Τούρκων. Το 1825 οι επαναστάτες την κατέλαβαν και από εκεί διεύθυναν τον αγώνα για την απελευθέρωση της Κρήτης. Το 1831 το φρούριο ξαναπαραδόθηκε όμως στους Τούρκους. Τα επόμενα χρόνια εγκαταλείφθηκε. Σήμερα το φρούριο της Γραμβούσας σώζεται σε μέτρια κατάσταση, αλλά έχουν προγραμματιστεί να γίνουν εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης για την ανάδειξη του.<sup>1</sup>



Άποψη του φρουρίου της Γραμβούσας (1995) (η φωτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

1:Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και  
μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995).  
1:σελίδες 211-213

## Χωροθέτηση των Καστρών – Φρουρίων στο Χάρτη της Κρήτης



## Βίγλες στην Κρήτη

Οι Προειδοποιητικοί κατασκοπευτικοί πύργοι (βίγλες) υπήρξαν από τη Βυζαντινή περίοδο όπως έχουμε ήδη αναφέρει, αλλά οι πληροφορίες που έχουμε για τις βίγλες στο νησί της Κρήτης είναι από την περίοδο της Ενετοκρατίας. Σημαντική πηγή αποτέλεσε το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης –Cretae Regnum , του Francesco Basilicata. Σε αυτό το βιβλίο υπάρχουν χάρτες με διάφορες παραθαλάσσιες περιοχές της Κρήτης, και πάνω σε αυτούς εικονίζονται τα σημεία όπου υπήρχαν βίγλες. Τους χάρτες αυτούς τους έχει σχεδιάσει ο Basilicata στις αρχές του 17<sup>ου</sup> αι. για την άμυνα του νησιού εναντίων της Τούρκικης απειλής. Σήμερα δυστυχώς είναι πολύ δύσκολο να συναντήσει κανείς βίγλες στο νησί της Κρήτης. Παρακάτω θα δούμε αναλυτικά για κάθε Νομό τις θέσεις όπου έχουμε πληροφορίες ότι υπήρξαν βίγλες, καθώς και λίγες περιπτώσεις όπου βρέθηκαν ερείπια από αυτές.



Η Ενετική βίγλα στο Σκινιά Μεραμπέλλου (φωτογραφία από τον Δημήτρη Κουτσελάκη. Από το βιβλίο του Γιάννη Γ. Χρηστάκη, Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ. –1898), Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004)



## Βίγλες στο Νομό Ηρακλείου

### Περιοχή Καρτερός Ηρακλείου

Στην περιοχή Καρτερός, Ανατολικά της πόλης του Ηρακλείου, ο Ενετός μηχανικός Francesco Basilicata, σε χάρτες τους οποίους είχε σχεδιάσει ο ίδιος στις αρχές του 17<sup>ου</sup> αι. για την άμυνα των Ενετών εναντίων των Τούρκων, σημειώνει τρία σημεία όπου δίνονταν σήματα με φωτιές. Σε αυτά τα σημεία υπήρξαν βίγλες, όμως σήμερα δε σώζεται απολύτως τίποτα.

Το ένα σημείο βρίσκεται δυτικά του κολπίσκου, όπως φαίνεται και στο χάρτη του Basilicata, εκεί όπου σήμερα βρίσκονται οι αρχαιότητες της Αμνισού. Η δεύτερη θέση όπου σημειώνεται στο χάρτη βίγλα βρίσκεται στο Κακό Όρος, στα ανατολικά του κολπίσκου. Η τρίτη θέση σημειώνεται σε άλλο χάρτη όπου απεικονίζεται το Κακό Όρος από την άλλη πλευρά, Ανατολικά. Η βίγλα που σημειώνει εδώ ο Ενετός μηχανικός βρίσκεται χαμηλά στα βράχια, αμέσως πάνω από την παραλία



Στη φωτογραφία εικονίζεται το Κακό Όρος, από την Ανατολική πλευρά. Οι δύο βίγλες που σημειώνει ο Basilicata βρίσκονταν η μία ψηλά στην κορφή και η άλλη χαμηλά στο βάθος, πάνω από την παραλία.

## Νησί Ντία (Δία)

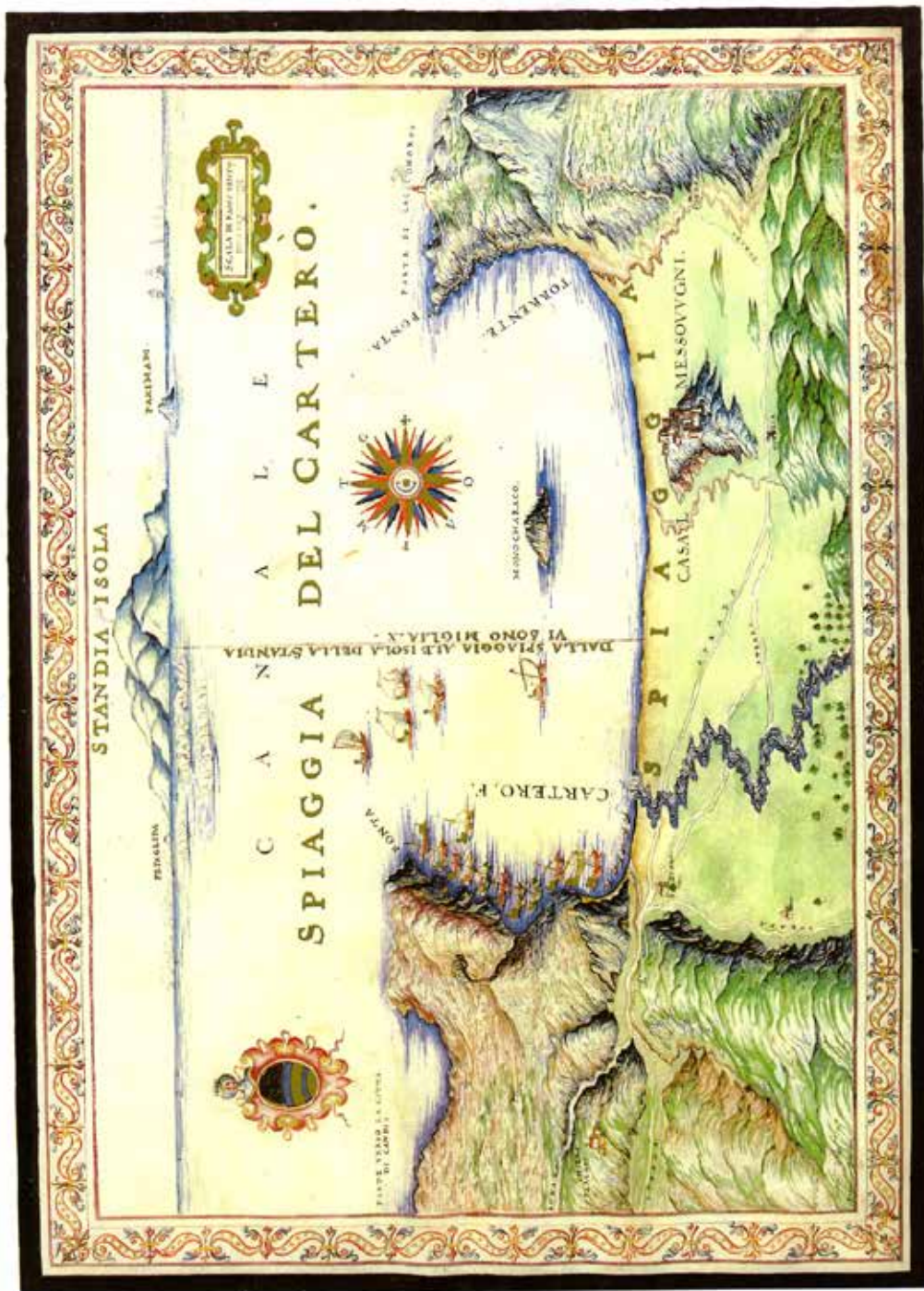
Στον πρώτο από τους δύο χάρτες της περιοχής του Καρτερού που παραθέτουμε και παρακάτω, ο Basilicata σημειώνει ακόμη μία θέση όπου υπήρχε βίγλα. Η θέση αυτή βρισκόταν στο νησί Ντία (Standia isola), απέναντι από την παραλία του Καρτερού. Επίσης, ο Ενετός μηχανικός έχει σχεδιάσει και ξεχωριστό χάρτη με το νησί αυτό, όπου και σημειώνει τη θέση όπου βρισκόταν η βίγλα (Palea Vigla). Βλέπουμε λοιπόν ότι η θέση του νησιού Ντία, στο Κρητικό Πέλαγος βόρεια από τον «Χάνδακα» δεν άφησε αδιάφορους τους Ενετούς. Αυτοί λοιπόν έχτισαν εκεί τη βίγλα ώστε να μπορούν να ελέγχουν καλύτερα το Κρητικό Πέλαγος σε εκείνο το σημείο και να ειδοποιούν τα Βόρεια Παράλια του Νομού έγκαιρα.



Το νησί Ντία απέναντι από το Ηράκλειο.

Οι τέσσερις λοιπόν βίγλες που είχε σημειώσει ο Basilicata, σε περίπτωση κινδύνου έδιναν σήματα η μία στην άλλη, καθώς επίσης επικοινωνούσαν και με την πόλη του Ηρακλείου αλλά και με την περιοχή της Χερσονήσου που βρίσκεται Ανατολικά του Καρτερού, όπου και εκεί υπήρχαν βίγλες όπως θα δούμε παρακάτω.

XXXX



Χάρτης του Basilicata της περιοχής του Καρτερού , αρχές 17<sup>ου</sup> αι. σημειώνονται οι δύο βίγλες (όπου βγαίνει καπνός), δυτικά και ανατολικά του κολπίσκου. Φαίνεται επίσης η βίγλα στο νησί Ντρία απέναντι.

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίκελαια Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος T.E.Δ.Κ Κρήτης



Χάρτης του Basilicata όπου απεικονίζεται το νησί Ντία και η παλιά βίγλα (Palaea Vigla)

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίκελσφια Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης



Ο δεύτερος χάρτης της περιοχής Καρτερού όπου φαίνεται το Κακό Ορος από την Ανατολική Πλευρά. Φαίνεται η βίγλα πάνω στο βουνό (η ίδια που φαίνεται και στον πρώτο χάρτη της περιοχής, ανατολικά του κολπίσκου) καθώς επίσης και η βίγλα που βρίσκεται χαμηλά στα βράχια πάνω από τη θάλασσα. Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilacata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίκελαια Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος T.E.Δ.Κ Κρήτης

## Περιοχή Χερσόνησος Ηρακλείου

Στην περιοχή Χερσόνησος Ηρακλείου ο Basilicata στο χάρτη που έχει σχεδιάσει σημειώνει δύο θέσεις με βίγλες. Η μία είναι στο ακρωτήριο Τηγάνι και η άλλη είναι απέναντι, δυτικά στο ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου πάνω σε ύψωμα. Σήμερα δεν σώζεται τίποτα που να υποδηλώνει ότι υπήρξαν βίγλες στις δύο αυτές θέσεις. Στο Τηγάνι σώζονται μόνο κάποια ερείπια Παλαιοχριστιανικής Βασιλικής, και στα υψώματα πάνω από το ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου έχουν πλέον χτισθεί πολλές ξενοδοχειακές μονάδες και εξοχικές κατοικίες.



**Η θέση Τηγάνι (διακρίνονται τα ερείπια Παλαιοχριστιανικής Βασιλικής) όπου σημειώνεται στο χάρτη η μία βίγλα, και απέναντι το ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου όπου σε ύψωμα βρίσκονταν η άλλη βίγλα, σύμφωνα με τον Basilicata**



**Η θέα προς τα Ανατολικά από τη θέση Τηγάνι.**



**Χάρτης της περιοχής Χερσονήσου όπου ο Basilicata σημειώνει τις δύο βίγλες. Η μία είναι στο ακρωτήριο Τηγάνι και η άλλη δυτικά, στο ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου πάνω σε ύψωμα**

## Περιοχή Ροδιά Νομού Ηρακλείου

Δυτικά της πόλης του Ηρακλείου βρίσκεται το Παλαιόκαστρο και ψηλά στην πλαγιά το χωριό Ροδιά. Ο Basilicata σε χάρτη που είχε σχεδιάσει τοποθετεί βίγλα δυτικά από τις παραπάνω τοποθεσίες, πάνω σε ύψωμα. Σήμερα δε σώζεται τίποτα στο σημείο εκείνο. Οι Ενετοί κατασκεύασαν προφανώς τη σκοπιά για να ελέγχουν καλύτερα τον κόλπο του Ηρακλείου και να μεταβιβάζουν μηνύματα στο φρούριο του Παλαιοκάστρου και στην πόλη του Ηρακλείου.



Στο χάρτη του Basilicata φαίνεται ο κόλπος του Ηρακλείου, και δεξιά στο ακρωτήριο φαίνεται η βίγλα.



**Για τους Ενετούς είχε μεγάλη σημασία να ελέγχουν τον κόλπο που σχηματίζεται σε αυτή την περιοχή διότι αποτελούσε ιδανικό λιμάνι για να προσαράζουνε τα πλοία της εποχής εκείνης. Για αυτό κατασκεύασαν και το φρούριο του Παλαιοκάστρου, που διακρίνεται και στο κέντρο του χάρτη, όπως φυσικά και τη βίγλα που σημειώνει ο **Basilicata**.**

Το όρος του Διός ή Γιούχτας

**Νότια της πόλης του Ηρακλείου, στις Αρχάνες, βρίσκεται το όρος του Διός ή Γιούχτας. Ο Basilicata σημειώνει βίγλα στην κορυφή του βουνού, σύμφωνα με χάρτη που είχε σχεδιάσει.(1) Από την κορυφή του Γιούχτα υπάρχει θέα βόρεια προς την πόλη του Ηρακλείου αλλά και προς τις γύρω περιοχές, έτσι λοιπόν οι Ενετοί κατασκεύασαν τη βίγλα σε αυτή τη θέση.**



**Το όρος του Διός ή Γιούχτας όπως φαίνεται από το λιμάνι του Ηρακλείου**

**Προφανώς η χρησιμότητα της βίγλας αυτής, εκτός από το να ελέγχει βόρεια την πόλη ήταν να μεταβιβάζει τα μηνύματα προς τις κεντρικές περιοχές του Νομού και έτσι να υπάρχει μεγαλύτερης έκτασης επικοινωνία σε περίπτωση ανάγκης.**

(1)Ο χάρτης βρίσκεται στο βιβλίο «Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilacata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίκελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης

*Ο πύργος της Πυργιώτισσας*

Νότια από το Τυμπάκι και αρκετά κοντά στη θάλασσα βρίσκεται η βυζαντινή εκκλησία της Παναγίας της Πυργιώτισσας, που τα τελευταία χρόνια έχει ανακαινιστεί. Σε κοντινή απόσταση από την εκκλησία είχε κτιστεί, τη δεύτερη βυζαντινή περίοδο (961-1204), ένας μικρός πύργος-βίγλα από τους Βυζαντινούς. Η βίγλα αυτή κατασκευάστηκε για να επιτηρεί την περιοχή από τις επιδρομές των πειρατών, οι οποίοι επιτίθενταν συχνά στα νότια παράλια της Κρήτης και ιδιαίτερα του Τυμπακίου.(1)

Στην πορεία οι Ενετοί γκρέμισαν τη βίγλα και έκτισαν ένα νέο μεγαλύτερο πύργο, ο οποίος είχε και αυτός κατασκοπευτικό χαρακτήρα και είχε σκοπό να προειδοποιεί για επερχόμενες πειρατικές επιδρομές. Σε σχεδιάγραμμα των Ενετών ο πύργος αυτός σημειώνεται στην αριστερή όχθη του ποταμού Γεροπόταμου ή Μαλονίτη, όπως λεγόταν τότε.(2)

Ο Πύργος της Πυργιώτισσας καταστράφηκε πολλές φορές από τους πειρατές. Γενικά η περιοχή εξαιτίας του κόλπου που υπήρχε δεχόταν πολλές επιθέσεις από τους Κουρσάρους. Επίσης και οι Τούρκοι κατέστρεψαν τον πύργο το 1558 και παρότι ξανά οικοδομήθηκε, από τα τέλη του δεκάτου έκτου αιώνα αναφέρεται σαν κατεστραμμένος. Σήμερα από τον πύργο αυτό δε σώζεται τίποτα.(3)

Δυτικά από το Τυμπάκι σε μικρή απόσταση βρίσκεται ο οικισμός Κόκκινος Πύργος. Ο οικισμός αυτός πείρε την ονομασία του από ένα πύργο που ήταν εκεί χτισμένος με κοκκινόχωμα, όπως αναφέρουν κάποιοι ντόπιοι από το χωριό. Γενικά πρέπει να αναφερθεί ότι γύρω από το χωριό υπάρχει πολύ κοκκινόχωμα και για αυτό αποτελούνταν ο πύργος από αυτό. Σήμερα αυτός ο πύργος δεν υπάρχει, ούτε καν κάποια ερείπια που να θυμίζουν την ύπαρξη του

(1,2,3)Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1,2,3) σελίδες 225-226

### **Ο πύργος στη Βιάννο Ηρακλείου**

Την περίοδο της Ενετοκρατίας στην Κρήτη , η Βιάννος ήταν το μεγαλύτερο χωριό της επαρχίας Belvedere. Έτσι οι Ενετοί έδωσαν μεγάλη σημασία στη φύλαξη της.

Μέσα στη Βιάννο σώζονται τα ερείπια ενός πύργου Ενετικού που αργότερα χρησιμοποίησαν και οι Τούρκοι.



Τα ερείπια του πύργου στη Βιάννο

Ο Πύργος στη βιάννο δεν είχε τον κατασκοπευτικό χαρακτήρα που είχαν οι βίγλες, αλλά ήταν ένα μικρό οχυρό το οποίο δεχόταν τα μηνύματα από τις βίγλες που υπήρχαν στην Άρβη στον Κερατόκαμπο και στον Τσούτσουρο, όπως θα δούμε παρακάτω.



Μία άλλη άποψη του πύργου στη Βιάννο

**Κάτω Σύμη Νομού Ηρακλείου**

**Το χωριό κάτω Σύμη βρίσκεται ανατολικά από τη Βιάννο, σχεδόν στο σύνορο με το νομό Λασιθίου. Σε ύψωμα βρίσκονται ερείπια κάποιου παλιού μικρού οχυρού που είναι γνωστά ως Σαρακηνόβιγλες. Οι κάτοικοι αναφέρουν πως τα χαλάσματα είναι βυζαντινής περιόδου.**



Τα ερείπια του μικρού οχυρού στη Κάτω Σύμη

Η θέση όπου βρίσκονται τα χαλάσματα είναι σε μεγάλο ύψος και προσφέρει αρκετή θέα νότια προς το Λυβικό πέλαγος, άρα μπορούμε να υποθέσουμε ότι το μικρό φρούριο είχε κατασκοπευτικό χαρακτήρα.



Άλλη άποψη των χαλασμάτων



Και άλλα ερείπια στο ύψωμα στη Κάτω Σύμη

Πιθανότατα τη θέση αυτή στην Κάτω Σύμη να την είχαν χρησιμοποιήσει και οι Ενετοί ώστε να επικοινωνούν με το λόφο Κέρατο και με τη βίγλα στην Άρβη, όπως θα δούμε παρακάτω, καθώς και με τη Βιάννο.



Στο βάθος, φαίνεται το Λυβικό Πέλαγος, νότια από το ύψωμα

## Θέση Βίγλα στην Άρβη

Η θέση βίγλα στην Άρβη βρίσκεται πάνω σε ένα λόφο, στον οποίο οδηγεί ένας χωματόδρομος από το χωριό Άγιος Βασίλειος Βιάννου. Σήμερα σε αυτή τη θέση έχουν εγκατασταθεί κεραιές κινητής τηλεφωνίας, ένα σύνηθες φαινόμενο που θα συναντήσουμε και σε άλλα υψώματα στην Κρήτη όπου υπήρχαν βίγλες. Η θέα από αυτό το σημείο είναι καταπληκτική καθώς νότια μπορεί κανείς να ατενίσει το Λιβυκό πέλαγος ενώ φαίνονται τα χωριά Ψαρή Φοράδα, Άρβη, Κερατόκαμπος, και Τσούτσουρος. Βόρεια η θέα είναι εξίσου εντυπωσιακή και μπορεί κανείς να διακρίνει τα χωριά Άγιος Βασίλειος, Πεύκος, Συκολόγος κλπ. Σήμερα δε σώζεται κάποια κατασκευή ή κάποιο κτίσμα, απλά υπάρχουν διάσκορπες πέτρες που υποδηλώνουν ότι υπήρχε κάποιος κατασκοπευτικός ίσως πύργος.



**Στη φωτογραφία διακρίνονται σκόρπιες πέτρες οι οποίες υποδηλώνουν ότι υπήρχε πιθανότατα κάποια βίγλα σε αυτό το σημείο. Στο βάθος Βόρεια φαίνεται η θέα προς τα διάφορα χωριά και βουνά, ενώ ο τιμεντένιος στύλος κατασκευάστηκε για να δείξει ότι η θέση είναι σταθερό σημείο για το στρατό.**



**Η εκπληκτική θέα από τη θέση βίγλα προς το Λιβυκό πέλαγος. Στο βάθος φαίνεται ο λόφος Κέρατο στον Κερατόκαμπο, όπου υπήρχε Ενετικό Οχυρό, ενώ ακόμη μακρύτερα διακρίνεται ακόμη και ο Τσούτσουρος.**

**Πρέπει να αναφέρουμε ότι στο λόφο Κέρατο υπήρχαν Ενετικές κατασκευές κατασκοπευτικού χαρακτήρα και από τη θέση Βίγλα στην Άρβη υπάρχει όπως φαίνεται και παραπάνω οπτική επαφή, έτσι ώστε να υπάρχει μεταξύ τους επικοινωνία σε περίπτωση επίθεσης από θάλασσα.**





**Άλλη μια φωτογραφία στην οποία φαίνεται η άπλετη θέα νότια προς το Λιβυκό Πέλαγος**

Λόφος Κέρατο στον Κερατόκαμπο

**Ο λόφος Κέρατο βρίσκεται νότια της Βιάννου πριν φτάσει κανείς στον Κερατόκαμπο.**

**Είναι ένα απότομο βραχώδες ύψωμα πάνω στο οποίο οι Ενετοί είχαν κτίσει πύργους-βίγλες, καθώς και άλλες κατασκευές, όπως αποθήκες κλπ. Ο λόφος βρίσκεται ενδιάμεσα από τον Τσούτσουρο και την Άρβη και η θέα από αυτόν είναι μοναδική. Σήμερα εκεί σώζονται διάφορες εγκαταστάσεις, ερείπια από βίγλες, ένα καμαρωτό κτίσμα (ίσως εκκλησία) ενώ υπάρχουν πολλοί σοροί από πέτρες.**



**Ερείπια πιθανώς πύργου-βίγλας που επόπτευε το Λιβυκό πέλαγος**

**Ο λόφος Κέρατο δεν ήταν απλά μία θέση όπου υπήρχε βίγλα, αλλά ήταν θα μπορούσαμε να πούμε ένα μικρό φρούριο αφού όπως φαίνεται και στις φωτογραφίες σώζονται τμήματα από τείχη, δεξαμενές, εγκαταστάσεις, υπάρχουνε στοές-σπηλιές κλπ. Αυτό υποδηλώνει ότι η θέση είχε ιδιαίτερη σημασία για τους Ενετούς.**



**Κάτω από τα παραπάνω ερείπια υπάρχουν καταπακτές-σπηλιές**



**Άλλες σωζόμενες Ενετικές κατασκευές στο λόφο Κέρατο**



**Πιθανότατα πρόκειται για εκκλησιαστικό κτίσμα που σώζεται ως τις μέρες μας**



**Και άλλα χαλάσματα Ενετικών εγκαταστάσεων**



**Σωζόμενο τμήμα τείχους στο Κέρατο**



**Η θέα προς την Άρβη, όπως φαίνεται πάνω από τον λόφο, δυτικά στο βάθος.**

**Πάνω από το ύψωμα υπάρχει μεγάλη θέα προς τον Τσούτσουρο, ανατολικά όπως κοιτάει κανείς το Λιβυκό πέλαγος, προς τον Κερατόκαμπο, και δυτικά πάλι ως προς το Λιβυκό υπάρχει οπτική επαφή με την Άρβη. Στον Τσούτσουρο ο Basilicata σημειώνει σε χάρτη του βίγλα σε ύψωμα όπως επίσης σημειώνει και τη συγκεκριμένη θέση στο Κέρατο.**



**Η θέα προς τον Τσούτσουρο ανατολικά στο βάθος.**

**Βλέπουμε λοιπόν πως υπήρχε επικοινωνία μεταξύ της βίγλας στον Τσούτσουρο, του οχυρού στο Κέρατο και της βίγλας της Άρβης. Με αυτό τον τον τρόπο οι Ενετοί έλεγχαν το Λιβυκό πέλαγος και έστελναν μηνύματα και στη Βιάννο σε περίπτωση κινδύνου.**



**Η απέραντη θέα προς τα βουνά πίσω από το λόφο Κέρατο**

Η βίγλα στον Τσούτσουρο

**Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ο Basilicata σημειώνει σε χάρτη, εκτός από το λόφο Κέρατο, και μία βίγλα στον Τσούτσουρο. Την τοποθετεί ανατολικά του ποταμού Αναποδιάρη, όπως κοιτάει κανείς το χάρτη του. Σήμερα στον Τσούτσουρο δεν υπάρχει σωζόμενη βίγλα ή κάτι άλλο που να δηλώνει ότι υπήρχε κάποια ενετική κατασκευή εκεί. Παρακάτω φαίνεται ο χάρτης του Basilicata και οι δύο βίγλες, στο Κέρατο και στον Τσούτσουρο.**



Στο χάρτη που έχει σχεδιάσει ο Basilicata τοποθετεί τη μία βίγλα στο Κέρατο, δυτικά όπως κοιτάει κανείς τον χάρτη, και την άλλη στον Τσούτσουρο, ανατολικά, σε ύψωμα.

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίκελσια Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης



## Βίγλες στο Νομό Ρεθύμνου

Ανατολικά της πόλης του Ρεθύμνου, ο Francesco Basilicata σημειώνει μία βίγλα στο ακρωτήριο Σκαλέτα πάνω σε ύψωμα. Στον ίδιο χάρτη σημειώνει άλλη μία βίγλα νότια από το Ρέθυμνο στο βουνό Βρύσηνα. Σήμερα αυτές οι βίγλες δεν υπάρχουν ούτε σώζονται ερείπια από αυτές.



Στο βάθος της φώτο φαίνεται το ακρωτήριο Σκαλέτα

Στο χάρτη του Basilicata φαίνεται επίσης και ένα μικρό φρούριο-πύργος, σε μικρή απόσταση δυτικά από το ακρωτήριο Σκαλέτα. Σήμερα όμως δεν υπάρχει τέτοιος πύργος στην περιοχή.



Το βουνό Βρύσηνας Νότια της πόλης του Ρεθύμνου



### Βίγλες στον Όρμο Αλμυρού

Δύο βίγλες επίσης σημειώνονται στον όρμο του Αλμυρού, σε χάρτη του Basilicata. Ο όρμος του Αλμυρού βρίσκεται στα σύνορα του Νομού Ρεθύμνου με το Νομό Χανίων. Ο Ποταμός όπου στο χάρτη ονομάζεται Mussela, έχει σήμερα την ίδια ονομασία (Μουσελάς) και αποτελεί το σύνορο των δύο Νομών σε εκείνο το σημείο. Η μία βίγλα βρίσκεται στα ανατολικά, πάνω από τον ποταμό Πέτρες, σε ύψωμα. Η άλλη βρίσκεται δυτικά του ποταμού Μουσελά και αυτή πάνω σε ύψωμα. Σήμερα δε σώζεται καμία.

Στο χάρτη φαίνεται η μία βίγλα πάνω σε ύψωμα στο ακρωτήριο Σκαλέτα, ενώ η δεύτερη φαίνεται πάνω στο βουνό Βρύσηνας Επίσης Δυτικά της πρώτης βίγλας στη Σκαλέτα, σε μικρή απόσταση φαίνεται και ένα μικρό φρούριο. Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretiae Regnum), Francesco Basilacata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης



Στο χάρη διακρίνονται οι δύο βίγλες, η μία η μία ανατολικά του ποταμού Μουσελά, πάνω από το ποταμό πέτρες και η άλλη δυτικά στο χάρη, πάνω σε ύψωμα. Επίσης ΒΔ στο χάρη φανεται και το λιμάνι της Σούδας. Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilacata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης

## Βίγλες στο Νομό Χανίων

### Βίγλες στον όρμο της Σούδας

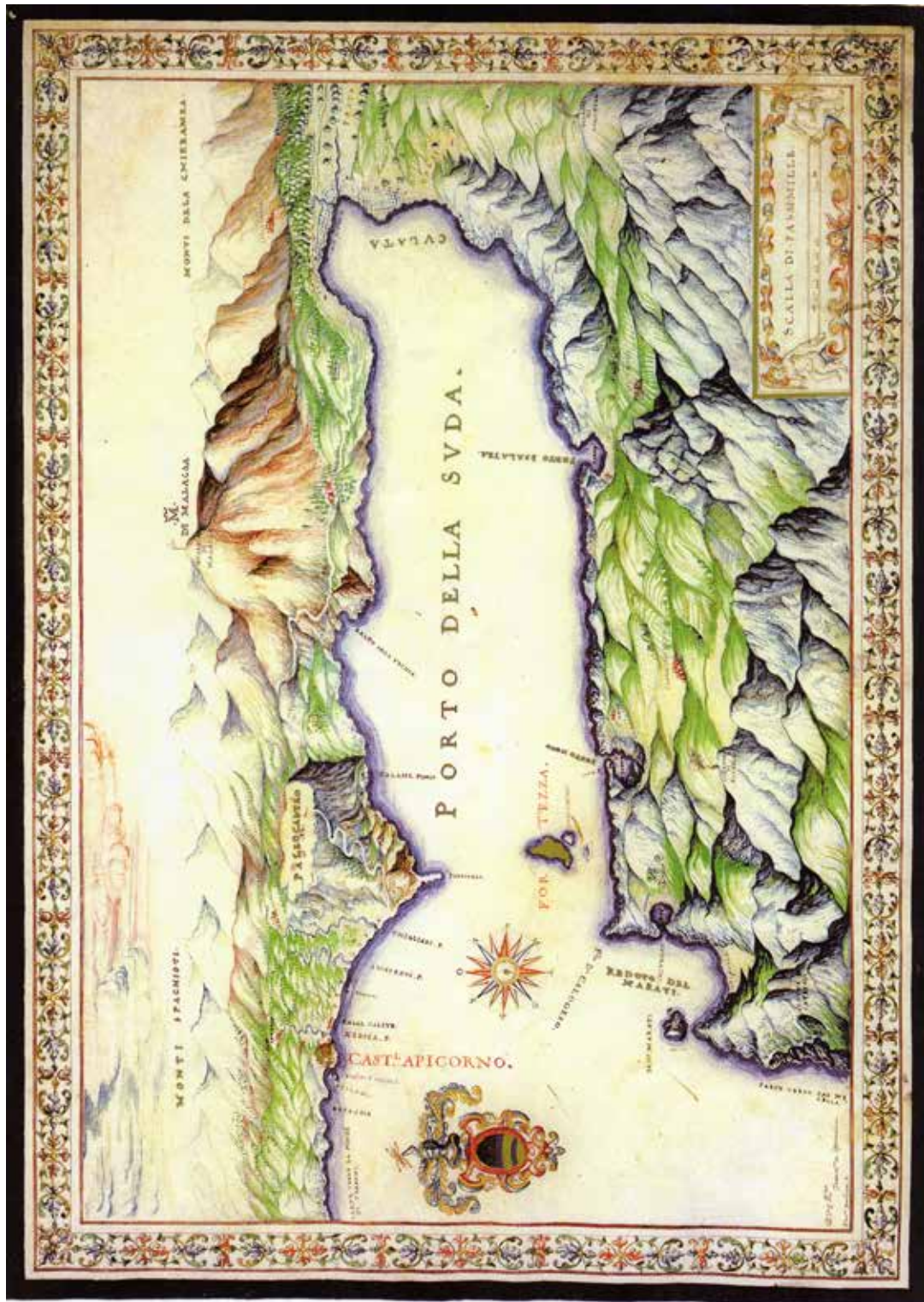
Στον όρμο της Σούδας ο Basilicata σημειώνει δύο βίγλες. Η πρώτη βρίσκεται πάνω στο βουνό Μαλάξα, και η δεύτερη απέναντι από το λιμάνι στο βουνό Σκλόκα. Από τη θέση που ήταν η βίγλα στη Σκλόκα υπάρχει πανοραμική θέα και στο Κρητικό Πέλαγος και στο λιμάνι της Σούδας. Έτσι από αυτή τη θέση, εάν παρατηρούνταν κάποια ύποπτη κίνηση η βίγλα αυτή μετέδιδε τα μηνύματα στο φρούριο της Σούδας και στην άλλη βίγλα στη Μαλάξα.



Στη φωτογραφία φαίνεται η θέα πάνω από το βουνό Σκλόκα προς τον όρμο της Σούδας. Αριστερά διακρίνεται το νησάκι όπου είναι το φρούριο, ενώ στο βάθος είναι η αντίπερα όχθη όπου κανονικά υπάρχει οπτική επαφή με την Μαλάξα, αλλά λόγω ομίχλης δεν διακρίνεται στη φωτογραφία. Πάνω στη Σκλόκα υπάρχουν σήμερα κεραιές και δε σώζεται κάτι που να θυμίζει ότι εκεί υπήρχε βίγλα.



Η θέα προς το Κρητικό Πέλαγος από το βουνό Σκλόκα



Στο πάνω μέρος του χάρη φαίνεται η βίγλα στη Μαλάξα ενώ στο κάτω φαίνεται η βίγλα στη Σκλόκα

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτύλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης

### **Βίγλες στον Κόλπο Χανίων (Νησί Αγ. Θεόδωροι)**

Δυτικότερα από τη Σούδα βρίσκεται ο Κόλπος Χανίων και η βραχονησίδα Αγ. Θεόδωροι. Πάνω στη βραχονησίδα οι Ενετοί είχαν κτίσει δύο φρούρια για να ελέγχουν τον κόλπο. Σε χάρτη του Basilicata φαίνονται στα βουνά στην περιοχή δύο βίγλες. Προφανώς τα φρούρια στη βραχονησίδα και οι βίγλες επικοινωνούσαν σε περίπτωση απειλής και μετέδιδαν και σε άλλες περιοχές τα μηνύματα.

### **Βίγλες στην Κίσσαμο**

Η Κίσσαμος βρίσκεται στον κόλπο που σχηματίζεται από τη χερσόνησο της Γραμβούσας, στο Βορειοδυτικότερο άκρο της Κρήτης, και από το ακρωτήριο Σπάθα.. Το συγκεκριμένο κομμάτι της Κρήτης έπρεπε να οχυρωθεί από τους Ενετούς όχι μόνο εξαιτίας του κόλπου που σχηματιζόταν μεταξύ των δύο ακρωτηρίων, αλλά και εξαιτίας των αυξημένων πειρατικών επιδρομών που γινόντουσαν σε όλο το πέλαγος βόρεια, μέχρι και τα Κύθηρα. Γι' αυτό στο Βορειοδυτικότερο ακρωτήριο της Κρήτης χτίστηκε το φρούριο της Γραμβούσας, δυτικά πάνω στο νησάκι ώστε να προστατεύει το μέρος από τις εκάστοτε εχθρικές απειλές. Επίσης στον κόλπο στην Κίσσαμο, οι Ενετοί χτίσανε και το φρούριο Καστέλι Κισσάμου ώστε να προστατεύσουν τον κόλπο καλύτερα.

Ο Francesco Basilicata είχε σχεδιάσει χάρτη της περιοχής, και τοποθετεί μία βίγλα σε ύψωμα στο ακρωτήριο πάνω από τη Γραμβούσα, ενώ σημειώνει και άλλη μία βίγλα απέναντι στο ακρωτήριο Σπάθα, στο ύψωμα πάνω από τη θάλασσα. Οι Βίγλες αυτές ήταν μεγάλης σημασίας για την περιοχή, όπως επίσης και το φρούριο στη Γραμβούσα, διότι μετέδιδαν τα μηνύματα σε περίπτωση που έβλεπαν τους εχθρούς να πλησιάζουν από το ανοικτό πέλαγος.



**Στο βάθος της φωτογραφίας,, η χερσόνησος της Γραμβούσας, όπως φαίνεται από το λιμάνι της Κισσάμου.**



**Η χερσόνησος της Σπάθας, στο βάθος της φωτογραφίας όπως κοιτάζει κανείς από το λιμάνι της Κισάμου**

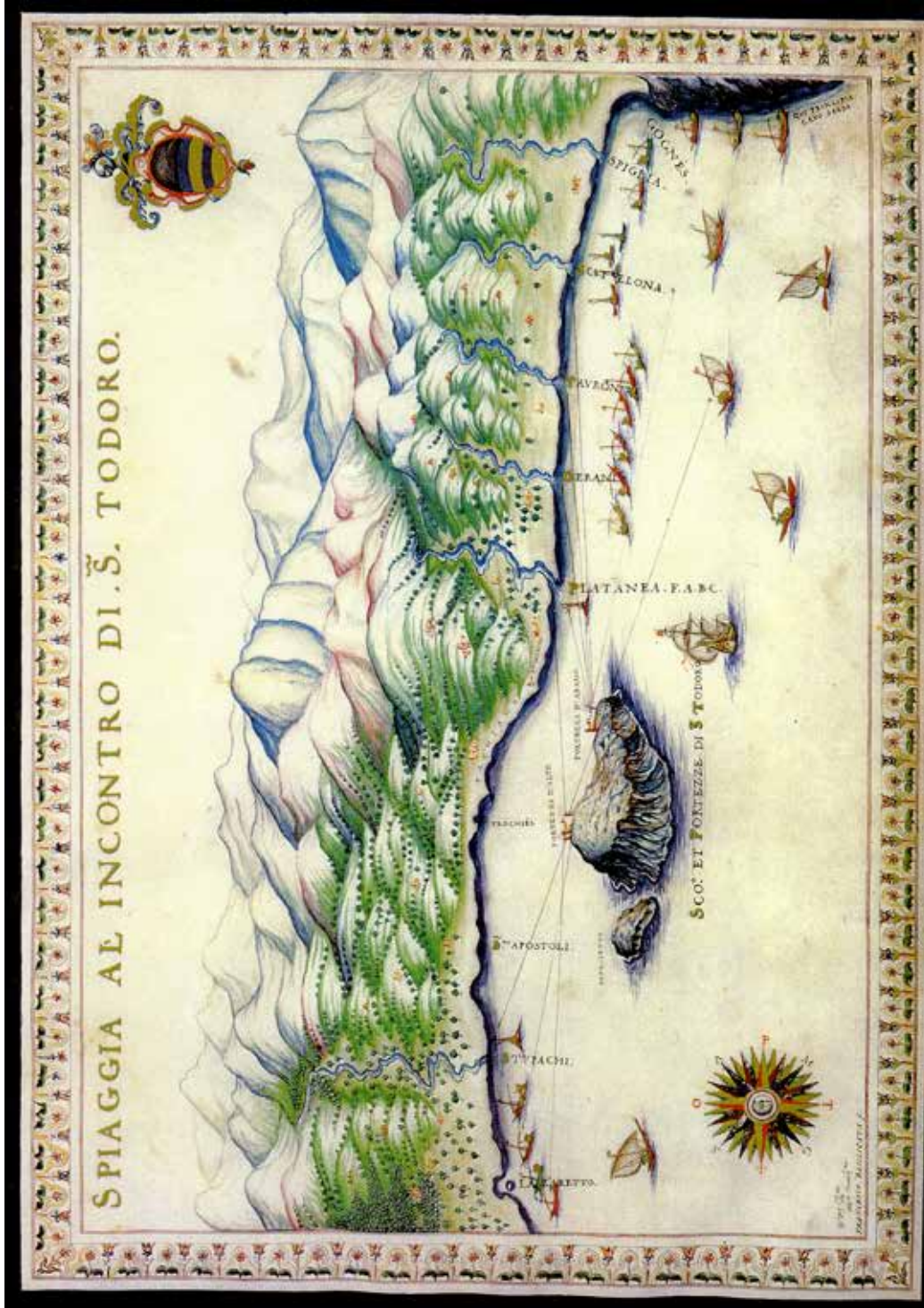
#### Βίγλες στην Παλαιοχώρα

**Οι ενετοί είχαν κτίσει στην Παλαιοχώρα το φρούριο Σελίνου για να ελέγχουν την περιοχή και το Λιβυκό πέλαγος στα Νότια. Ο Basilicata σημειώνει βίγλα στο ύψωμα ακριβώς πάνω από το φρούριο. Δεν υπάρχουν πάντως πληροφορίες ότι σε αυτό το σημείο σώζεται εκεί κάποιος πύργος. Πάντως υπάρχει μία περιοχή κοντά στην Παλαιοχώρα που ονομάζεται Βίγλες Παλαιοχώρας, άρα πιθανόν σε εκείνο το σημείο να υπήρχαν Ενετικοί κατασκοπευτικοί-προειδοποιητικοί πύργοι.**

**Επίσης πρέπει να αναφέρουμε ότι και άλλες βίγλες θα υπήρχαν ανατολικά από την Παλαιοχώρα, μέχρι τα Σφακιά. Δεν υπάρχουν στοιχεία για αυτό, αλλά σίγουρα θα υπήρχαν**

**και άλλοι προειδοποιητικοί πύργοι για να μεταβιβάσουν τα μηνύματα στα Νότια παράλια στον Νομό Χανίων.**





Χάρτης της Βραχονησίδας Αγ. Θεόδωροι. Πίσω στα βουνά διακρίνονται οι δύο βίγλες που έχει σημειώσει ο Basilicata.

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίβλεια Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος T.E.Δ.Κ Κρήτης



Ο κόλπος της Κισσάμου και οι δύο χερσονήσοι, Γραμβούσα και Σπάθα. Η μία βίγλα βρίσκεται στη Γραμβούσα και η άλλη στο ακρωτήριο της χερσονήσου της Σπάθας. Επίσης διακρίνεται και το Καστέλι Κισσάμου στον κόλπο.

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίβλαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Α.Κ Κρήτης



Το φρούριο Σελίνου και ακριβώς από πάνω το ύψωμα όπου σημειώνεται η βίγλα.

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilacata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίκελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης

## Βίγλες στο Νομό Λασιθίου

Ενετική Βίγλα (Σκοπιά) στο Σκινιά Μεραμπέλλου



Η Ενετική βίγλα στο Σκινιά

***Βόρεια του χωριού Σκινιάς Μεραμπέλλου, (Δήμος Αγ.Νικολάου, Νομος Λασιθίου) σε ύψωμα, δίπλα στη Μονή του Προφήτη Ηλία, υπάρχει Ενετική Βίγλα η οποία βλέπει προς το Κρητικό πέλαγος. Έπειτα από εργασίες στερέωσης αποκατάστασης που έγιναν το 2003 η βίγλα έχει εντελώς διαφορετική εμφάνιση από αυτή που είχε πριν και θυμίζει περισσότερο ένα μικρό κυκλικό σπιτάκι με θολωτή οροφή.***

Η θέση στην οποία είναι χτισμένη η βίγλα είναι τέτοια ώστε να κατοπτρεύεται μεγάλο μέρος της παραθαλάσσιας περιοχής καθώς και τα γύρω από αυτή μονοπάτια.

Η Βίγλα πριν την αποκατάσταση της είχε τη μορφή ενός μικρού κυκλικού πύργου , πετρόχτιστου εξωτερικής διαμέτρου τεσσάρων μέτρων και ύψους περίπου τριών μέτρων και είχε μισό κατεστραμμένη θολωτή οροφή. Στην Ανατολική όψη βρισκόταν η πόρτα η οποία ήταν μικρή και είχε ύψος μόλις 1.40 μέτρα και πλάτος 60 εκατοστά. Επίσης είχε δύο μικρά παράθυρα, ένα στη Βόρεια πλευρά και ένα στη Νότια όσο για τη Δυτική η πλευρά που μελετάμε ήταν γκρεμισμένη ωστόσο στην αποκατάσταση παράθυρο δε βρίσκεται οπότε μάλλον υποθέτουμε ότι δεν είχε. Τα παράθυρα είχαν εξωτερικό πλάτος περίπου είκοσι εκατοστά ενώ στην εσωτερική ήταν πιο μεγάλα, περίπου 40 εκατοστά, ενώ το ύψος τους ήταν γύρω στα τριάντα εκατοστά. Πάντως οι διαστάσεις των παραθύρων της βίγλας δεν ήταν καθορισμένες σε σταθερά πλαίσια. Το πάχος της τοιχοποιίας ήταν εξήντα εκατοστά.

Και σε άλλα γειτονικά χωριά της περιοχής Μεραμπέλλου υπήρξαν στο παρελθόν σκοπιές, όπως στη Μίλατο, στο, Σίσι, στη Φουρνή, ,στην Κριτσά αλλά δυστυχώς δεν σώζονται σήμερα. Έτσι μπορούμε να επισημάνουμε ότι την εποχή εκείνη επικοινωνούσαν με φωτιές οι βίγλες μεταξύ τους σε περίπτωση πειρατικών επιδρομών ή αλλής επικείμενης επίθεσης ώστε να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα.



Η Ενετική βίγλα στο Σκινιά μετά την αποκατάστασή της

Η βίγλα μετά την αποκατάστασή της μοιάζει πλέον , όπως αναφέραμε και πιο πάνω με ένα μικρό σπιτάκι με τρουλωτή σκεπή. Διατηρεί όμως ακόμη στις ίδιες θέσεις την πόρτα και τα παραθυράκια, όπως ήταν και πριν την αποκατάσταση, και γενικά οι διαστάσεις παρέμειναν οι ίδιες. Όπως φαίνεται και στις φωτογραφίες εξωτερικά έχει χρώμα άσπρο ,στη στέγη έχει μια μικρή καμινάδα και στη βάση χαμηλά ,είναι περιμετρικά πετρόχτιστη. Γενικά, μετά την αποκατάσταση, το αισθητικό αποτέλεσμα είναι πολύ όμορφο και δένει πολύ με το τοπίο.



Μια άλλη άποψη της βίγλας στο Σκινιά

Τα σχέδια αποτύπωσης της ενετικής βίγλας στο Σκινιά Μεραμπέλλου πριν και μετά την αποκατάστασή της, προέρχονται από τη 13<sup>η</sup> Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ηρακλείου Κρήτης.

Επίσης στην περιοχή Μεραμπέλλου υπήρξαν στο παρελθόν πολλές βίγλες σε διάφορα υψώματα σε παραθαλάσσιες περιοχές, έτσι ώστε να επικοινωνούν μεταξύ τους, και να μεταβιβάζουν μηνύματα η μία στην άλλη. Έτσι υπήρχε μία πλήρης εποπτεία της θαλάσσιας περιοχής του κόλπου Μεραμπέλλου και των γύρω παράκτιων περιοχών. Οι σκοπιές που θα αναφέρουμε πιο κάτω, υπήρξαν κατά την τελευταία φάση της ενετοκρατίας (1633). Δυστυχώς δεν διασώζονται σήμερα, απλά γνωρίζουμε τις θέσεις στις οποίες βρίσκονταν. Απλά κάποια τοπωνύμια μπορεί να σώζονται μέχρι και σήμερα.

### **1)Βρωμολίμνη, κοντά στο γλυκομούρι:**

Βίγλα σε ύψωμα της περιοχής Βαθύ, σε απόσταση τεσσάρων μιλίων από το Καστέλλι Μεραμπέλλου. Η φρούρηση ήταν εικοσιτετράωρη και την εκτελούσαν έξι άνδρες από τις Κριτσές. Τη νύχτα οι τρεις από αυτούς οπλισμένοι με πυροβόλα όπλα κατέβαιναν στην παραλία, σε σημεία από όπου μπορούσαν να έχουν αμοιβαία ορατότητα με την κυρίως σκοπιά ώστε να επιτυρούν καλύτερα την ακτή.

Σήμερα το τοπωνύμιο Βρωμολίμνη σώζεται σε τοποθεσία κοντά στο ναίσκο του Αι-Γιώργη του τραγοπιάστη, βορειοδυτικά από το σημείο όπου οι αποστάσεις και η περιγραφή τοποθετούν τη βενετσιάνικη βίγλα. Επίσης διατηρείται το τοπωνύμιο Βαθύ στην κατάφυτη από ελιές γειτονική κοιλάδα. Οι Κριτσές λέγονται Κριτσά. Η παραλία κάτω από τη Σκοπιά που αναφέρεται στην περιγραφή, λέγεται Καραβοστάσι και είναι εκείνη στην οποία εκβάλλει ο Ίστρωνας . τοπωνύμιο γλυκομούρι η παρόμοιο δεν εντοπίστηκε στην περιοχή



Ύψωμα της περιοχής Βαθύ και στο βάθος ο κόλπος Μεραμπέλλου.



Η παραλία Καραβοστάσι κάτω από το ύψωμα στην περιοχή Βαθύ

## 2)Moglista:

Ύψωμα πάνω από τον ποταμό του Αρμυρού σε απόσταση ενός μιλίου από το Καστέλι του Μεραμπέλλου. Τα νερά αναβλύζουν από πηγή και είναι καθαρά αλλά υφάλμυρα. Τη φρούρηση την εκτελούσαν όλο το εικοσιτετράωρο τέσσερις άνδρες από την Κριτσά.

Το τοπωνύμιο Αρμυρός υπάρχει και σήμερα. Μέχρι τα τελευταία χρόνια οι κάτοικοι των γύρω οικισμών χρησιμοποιούσαν τις πηγές για το ετήσιο πλύσιμο των ντόπιων υφαντών υφασμάτων. Στην ίδια θέση υπάρχει ναός της Αναλήψεως. Ο όρμος όπου χύνονται τα νερά των πηγών του Αρμυρού έχει ομαλό αμμώδη βυθό.



Ο Αρμυρός ποταμός δίπλα στον Ιερό Ναό της Αναλήψεως

Σήμερα σε ύψωμα πάνω από τον Αρμυρό υπάρχει και ένα πολυβολείο από την γερμανική κατοχή. Τέτοια συναντώνται αρκετά στις γύρω περιοχές καθώς και σε άλλα μέρη της Κρήτης. Έχουν κτισθεί σε θέσεις κλειδιά όπου και παλαιότερα οι Βενετοί πιθανώς είχαν φτιάξει βίγλες για την επιτήρηση των γύρω περιοχών. Έτσι και το πολυβολείο αυτό είναι κτισμένο εκεί που κατά πάσα πιθανότητα ήταν χτισμένη και η βίγλα πάνω από τον Αρμυρό.



Το πολυβολείο που σώζεται από την γερμανική κατοχή



Ύψωμα πάνω από τον Αρμυρό όπου διακρίνεται το πολυβολείο αριστερά μέσα στη βλάστηση καθώς και ο Κόλπος του Μεραμπέλου στο βάθος

### **3)Μαρδάτι**

Τοποθεσία από την οποία είναι ορατό το καστέλλι του Μεραμπέλου και η προηγούμενη βίγλα. Η φρούρηση ήταν εδώ εικοσιτετράωρη και την εκτελούσαν τέσσερις άνδρες από την Κριτσά. Η σκοπιά ήταν εφοδιασμένη με mascolo. Είχε άλλωστε δημιουργηθεί ,για να μεταβιβάζει τα σήματα συναγερμού από τις παράκτιες βίγλες στο πολυάνθρωπο χωριό της Κριτσάς, όπου είχε οπλιστεί μια εκατονταρχία



κατοίκων για περίπτωση ανάγκης. Το τοπωνύμιο Μαρδάτι σώζεται μέχρι σήμερα , σε ύψωμα στις παρυφές του βουνού Θύλακας. Στην ίδια θέση υπάρχει ομώνυμος συνοικισμός με 50 περίπου κατοίκους που υπάγεται στην κοινότητα Κριτσάς.



**Το βουνό Θύλακας όπως φαίνεται από την τοποθεσία Μαρδάτι**

Αναφορές των κατοίκων της περιοχής λένε ότι παλαιότερα το βουνό ονομαζόταν Φύλακας και αργότερα με τα χρόνια μετονομάστηκε σε Θύλακας. Η αρχική ονομασία «Φύλακας» πιθανότατα να οφείλεται στο ότι το βουνό ήταν θέση εποπτείας των γύρω περιοχών, κάτι που υποδηλώνει ίσως και την ύπαρξη της Ενετικής βίγλας στην περιοχή. Η πρόσβαση στο βουνό σήμερα δεν είναι εφικτή λόγω του ότι τα τελευταία χρόνια βρέθηκαν νάρκες και ο στρατός είχε απαγορεύσει τη διέλευση σε αυτό.



Στο βάθος της φωτογραφίας, όπου είναι τραβηγμένη από την περιοχή Μαρδάτι στους πρόποδες του βουνού Θύλακας, φαίνεται ο κόλπος του Μεραμπέλου.

#### **4)Καστέλι Μεραμπέλου**

Εδώ υπήρχε δύναμη 300 στρατιωτών , δύο εκατόνταρχοι και 12 πυροβολητές. Τη φρούρηση εκτελούσαν την ημέρα 4 σκοποί , και τη νύχτα άλλοι 20 με έναν αξιωματικό , οπλισμένοι όλοι με πυροβόλα όπλα , καθώς και 4 πυροβολητές. Σε περίπτωση ανάγκης υπήρχε εντολή να σπεύσουν σε βοήθεια όλοι οι άλλοι εκατόνταρχοι της περιοχής.

Το τοπωνύμιο Μεραμπέλο δε διασώζεται σήμερα πουθενά μέσα στην πόλη του Αγίου Νικολάου, που αναπτύχθηκε στη θέση του καστελλιού τα τελευταία 100 χρόνια. Τα ελάχιστα υπολείμματά του, που απέμειναν μετά την κατεδάφιση από τους Βενετούς το 1647, ισοπεδώθηκαν το 1943 για να χτισθεί στη θέση εκείνη το συγκρότημα Νομαρχίας Λασιθίου.

Ο λόφος όπου βρισκόταν το καστέλι λέγεται Κεφάλι. Σε περιοχή στα Ν. της πόλης του Αγ. Νικολάου, κοντά στη διακλάδωση του δρόμου προς την Κριτσά, διασώζεται το τοπωνύμιο Στο Καστέλλι.

#### **5)Στην Κεφάλα ή στον Αι Γιώργη στην Κεφάλα**

Πρόκειται επίσης για σκοπιά , που δημιουργήθηκε για να δίνει τα σήματα συναγερμού στους οικισμούς της πυκνοκατοικημένης «σκάφης» του Μεραμπέλου για αυτό ήταν και εφοδιασμένη με mascolo. Βρισκόταν σε απόσταση 3 μιλίων από το καστέλι του Μεραμπέλου και 4 από τις Καρές. Τη φρούρηση εκτελούσαν όλο το 24ωρο 5 άνδρες Μεραμπέλου και 4 από τις Καρές. Τη φρούρηση εκτελούσαν όλο το 24ωρο 5 άνδρες από το σώμα των privileggiati, που διοικούσε ο εκατόνταρχος του Χουμεριάκου.

Με το όνομα Χουμεριακιανή Κεφάλα είναι σήμερα γνωστό ένα ύψωμα πάνω και ΝΔ, από το Χουμεριάκο, σε αντιδιαστολή από την παρακείμενη Λιμνιώτικη Κεφάλα. Στους πρόποδες του υψώματος σώζεται ο παλαιός ναός του Αγ. Γεωργίου , με το όνομα Αι Γιώργης στο Καμάρι.



Το ύψωμα Χουμεριακιανή Κεφάλα στο Χουμεριάκο



θέα από τους πρόποδες του υψώματος Χουμεριακιανή Κεφάλα προς τον κόλπο του Μεραμπέλου

### **6) Παναγία στις Καρές**

Ναός στο καινούργιο χωριό , στον οποίο τοποθετήθηκε φρουρά από 5 privileggiati, από το σώμα του εκατόνταρχου του ίδιου οικισμού. Η φρούρηση ήταν 24ωρη. Υπήρχε επίσης mascolo. Από τη θέση του ναού φαινόταν η προηγούμενη βίγλα «Κεφάλα» και η επόμενη «Μοργέλλα».

Στη Νεάπολη υπάρχει σήμερα ο επιβλητικός ναός της Μεγάλης Παναγίας, πιθανός στην ίδια θέση που αναφέρεται παραπάνω η φρουρά.



Ο ναός της Μεγάλης Παναγίας στη Νεάπολη

### **7) Μοργέλλα**

Βρίσκεται στον Αι Γιώργη πάνω από τη Λατσίδα. Ύψωμα που αποκαλείται eminentissimo(=υψηλό, δεσπόζων) και σημειώνει ότι είχε οπτική επαφή με τις δύο προηγούμενες βίγλες και με αυτές τις βόρειας παραλίας μέχρι τον Χάντακα. Η φρούρηση ήταν 24ωρη και την εκτελούσαν 5 privileggiati του εκατόνταρχου της Βουλισμένης. Υπήρχε επίσης mascolo.

Πάνω από τον οικισμό της Λατσίδας υπάρχουν δύο υψώματα, που μπορούν να χαρακτηριστούν ως «eminentissimi». Ο Αναύλοχος (625μ.) στις ΝΑ παρυφές του οποίου είναι χτισμένο το χωριό, και δυτικότερα, απέναντι από το Βραχάσι, η κορυφή (818μ.) πάνω από του Φονιά το Δέτη, από την οποία πράγματι φαίνεται όλη η βόρεια παραλία και η «σκάφη» του Μεραμπέλου. Στους πρόποδες του δεύτερου αυτού βουνού σώζεται μέχρι σήμερα ο παλιός μοναστηριακός ναός του Αι Γιώργη του Βραχασώτη. Το τοπωνύμιο Φονιά Δέτης, ανάγεται, σύμφωνα με την τοπική παράδοση, στην τουρκοκρατία. Το Μοργέλλα δεν ακούγεται πια στην περιοχή.



Το ύψωμα Αναύλοχος πάνω από τη Λατσίδα



Δεξιά βλέπουμε μέρος του βουνού με την ονομασία του Φονιά του Δέτη και κάτω στο κέντρο φαίνεται το Κρητικό πέλαγος ενώ από την άλλη μεριά ο κόλπος του Μεραμπέλου.

Από το σημείο αυτό εγκαταλείπουμε την ενδοχώρα και επιστρέφουμε στη σειρά των παράκτιων σκοπιών , που είχαν τοποθετηθεί στην κατεύθυνση προς Βορρά του καστελλιού του Μεραμπέλου και είναι:

### **8)Το Νησί**

Βρίσκεται κοντά στο καστέλλι , σε απόσταση βολής μοσκέττου. Η σκοπιά βρισκόταν πάνω σε λόφο , όπου υπήρχαν μερικοί μύλοι. Είχε άριστη ορατότητα προς την είσοδο τόσο του μεγάλου όσο και του μικρού λιμανιού. Τη φρούρηση εκτελούσαν τη νύχτα 4 στρατιώτες του καστελλιού.

Το τοπωνύμιο νησί δεν απαντάται πουθενά μέσα στην πόλη του Αγ. Νικολάου. Αντίθετα , στο Νησί αποκαλούνταν οι δύο βραχονησίδες μπροστά στο λιμάνι (Αγ. Πάντες και Φανάρι, η Μικρό Νησί , ή του Φάρου ) που αναφέρονται στις ενετικές πηγές Scodi di S. Antonio.

Ο λόφος όπου βρισκόταν η σκοπιά κι εκεί συνοικία λέγεται σήμερα Μύλος , ονομασία που απηχεί την παρουσία ανεμομύλων εκεί. Ένας τουλάχιστον από αυτούς σωζόταν μέχρι τις αρχές του αιώνα μας

### **9)Το ακρωτήριο πάνω από το λιμάνι του Αγίου Νικολάου**

Απέιχε από το καστέλλι του Μεραμπέλου ένα μίλι περίπου. Η φρούρηση ήταν μόνο νυχτερινή επειδή την ημέρα όλη η περιοχή ελεγχόταν αποτελεσματικά από το ίδιο το καστέλλι. Η βίγλα επανδρωνόταν από 4 άνδρες του καστελλιού.

Το λιμάνι του Αγ. Νικολάου χωρητικότητας 10-15 γαλερών οι βενετοί το θεωρούσαν σημαντικό, επειδή προσφερόταν για απόβαση όχι μόνο πειρατών , αλλά και τουρκικού εκστρατευτικού σώματος , που θα μπορούσε στη συνέχεια να απειλήσει το φρούριο της Σπιναλόγκας.

Το τοπωνύμιο υπάρχει μέχρι σήμερα. Προέρχεται από το σωζόμενο βυζαντινό ναό του Αγ. Νικολάου, που θεωρείται ο αρχαιότερος ναός της Κρήτης και ανάγεται στην εικονομαχική περίοδο. Στο ναό αυτό οφείλει το όνομα της η σημερινή πόλη του Αγ. Νικολάου. Το ακρωτήριο όπου ήταν εγκατεστημένη η σκοπιά λέγεται Μπουρούνι. Σήμερα στη θέση αυτή υπάρχει ένα είδος παρατηρητηρίου σκαμμένο μέσα στο βράχο από όπου υπάρχει θέα στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου και στις δύο βραχονησίδες μπροστά από αυτό.



**Το παρατηρητήριο και η θέα στο λιμάνι και στις βραχονησίδες**

**Κάποιοι κάτοικοι από τον Άγιο Νικόλαο ανέφεραν ότι ήταν σκοπιά από την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής ή από την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Όπως είπαμε παραπάνω είναι σκαμμένη μέσα στο βράχο και έχουν χρησιμοποιηθεί πέτρες για την κατασκευή της.. Βλέπουμε λοιπόν ότι οι γερμανοί είχαν καταλάβει τη γεωστρατηγική θέση της τοποθεσίας όπως και παλιά οι Ενετοί πιθανόν την ίδια τοποθεσία τη χρησιμοποιούσαν σαν μια σκοπιά πολύ χρήσιμη.**



**Η σκοπιά όπως φαίνεται από την πλευρά της θάλασσα, σκαμμένη μέσα στο βράχο**

### **10) Το λιμανάκι Αμμούδι**

Κι εδώ επίσης, σε ύψωμα που απείχε από το καστέλλι 1,5 μίλι περίπου, εκτελούσαν νυχτερινή φρούρηση 4 κάτοικοι του οικισμού (borgo) του Μεραμπέλου. Στο λιμανάκι αυτό που βρίσκεται Νότια του όρμου του Αγ. Νικολάου επειδή ο βυθός είναι αμμώδης, μπορούσαν να προσεγγίσουν πειρατικά πλοία με τις πλώρες. Για αυτό θεωρήθηκε σκόπιμη η φρούρηση του , για πρόσθετη προστασία του οικισμού τη νύχτα.



Το λιμανάκι Αμμούδι μέσα στην πόλη του Αγίου Νικολάου

Το τοπωνύμιο Αμμούδι, σε διάφορες παραλλαγές, εμφανίζεται σε πολλές πηγές της εποχής, συνήθως μαζί με αυτό του Αγ. Νικολάου σαν «S. Nicolo a Mudì» Σήμερα το λιμανάκι βρίσκεται μέσα στην πόλη του Αγ. Νικολάου και είναι γνωστό με το ίδιο όνομα Αμμούδι. Το ύψωμα πάνω στο οποίο ήταν εγκατεστημένη η σκοπιά, ταυτίζεται μάλλον με το λόφο, όπου αναπτύσσεται τελευταία ο συνοικισμός Μπουζούκια.

Παρακάτω παρατίθεται η φωτογραφία ενός πολυβολείου των Γερμανών το οποίο βρίσκεται στο λόφο στο συνοικισμό Μπουζούκια που αναφέρεται παραπάνω, πάνω από το λιμανάκι Αμμούδι, πιθανότατα στην ίδια θέση όπου επιτηρούσαν το λιμανάκι οι Ενετοί δηλαδή ήταν βίγλα παρατηρητήριο η περιοχή.



Άποψη του Γερμανικού Πυροβολείου και η θέα προς το λιμανάκι Αμμούδι και τον κόλπο του Αγίου Νικολάου.

### **11) Το ύψωμα στου Φονιά στην περιοχή Κατσίκι**

Αριστερά του, προς την πλευρά της Σπιναλόγκας, σχηματίζεται ένα αγκυροβόλιο, όπου μπορούσαν να προσεγγίσουν γαλέρες, χωρίς όμως στην πραγματικότητα να είναι λιμάνι. Η φρούρηση ήταν νυχτερινή και την εκτελούσαν 4 στρατιώτες του καστελλιού.

Το τοπωνύμιο στου Φονιά μάλλον δε σώζεται πια. Το ακρωτήριο και το ύψωμα λέγεται Πνιγμένος. Αντίθετα διατηρείται το τοπωνύμιο Κατσίκι και υπάρχει ομώνυμος συνοικισμός πάνω σε λόφο, στις Ν παρυφές της περιγραφόμενης

τοποθεσίας. Πολύ πλησιέστερα στη θέση της σκοπιάς βρίσκεται ο Συνοικισμός Ελληνικά ή Λενικά.

### **12)Το βουνό Τράχηλας**

Γυμνό και δύσβατο , όπως άλλωστε όλη η σειρά των υψωμάτων της περιοχής. Η σκοπιά βρισκόταν σε απόσταση 2 μιλίων περίπου από την ακτή. Τη φρούρηση εκτελούσαν ολόκληρο το 24ωρο 4 στρατιώτες από το καστέλλι του Μεραμπέλου. Σήμερα ονομάζεται τραχήλι ο λόφος πάνω και ΝΔ. από τον οικισμό Σχίσμα Ελούντας, στον οποίο παλαιότερα είχαν ανακαλυφθεί λείψανα υστερομινωικής εποχής. Στους πρόποδες υπάρχει ένας όρμος με ομαλό αμμώδη βυθό. Αν ληφθούν υπ' όψη οι αναφερόμενες αποστάσεις , η βίγλα θα πρέπει να ήταν εγκατεστημένη στο βουνό πάνω από το λόφο , που λέγεται Κεφάλια

### **13)Το ακρωτήριο στο Βαγί ,**

Δηλαδή το νοτιότερο άκρο της χερσονήσου της Κολοκύθας. Βρίσκεται στην άλλη πλευρά του Κόλπου (του σημερινού όρου του Πόρου) ως προς την προηγούμενη βίγλα και απέχει από την απέναντι ακτή περίπου 2 μίλια. Εδώ φρουρούσαν όλο το 24ωρο 4 άνδρες από τη Φουρνή

Το τοπωνύμιο ακούγεται και σήμερα ως Βαγί ή Βάγια. Η ίδια τοποθεσία λέγεται επίσης στην Ανατίναξη , επειδή οι Γερμανοί κατά την αναχώρησή τους από την Κρήτη , με το τέλος της Κατοχής , ανατίναξαν τις εκεί εγκαταστάσεις τους.

### **14)Το ύψωμα πάνω από το λιμάνι της Κολοκύθας, το λεγόμενο Mesagorchia**

Το λιμάνι της Κολοκύθας , παρά το γεγονός ότι δε διέθετε άμεση δυνατότητα ανεφοδιασμού σε νερό, προσφερόταν πολύ για απόβαση, επειδή ήταν προφυλαγμένο και μεγάλης χωρητικότητας. Γι αυτό η φύλαξη του ήταν πάντα σχολαστική. Οι βενετοί αξιωματούχοι, που έκαναν λόγο για αμυντικά προβλήματα του φρουρίου της Σπιναλόγκας , συνήθως έδιναν περιγραφές και πληροφορίες και για αυτό το λιμάνι. Η Εντολή του N. Gualdo ήταν να φρουρείται όλο το 24ωρο από 4 κατοίκους του χωριού Φουρνή. Στη Σκοπιά υπήρχε επίσης mascolo, για επικοινωνία τόσο με τη Σπιναλόγκα με την οποία δεν είχε οπτική επαφή, όσο και με τους πλησιέστερους οικισμούς.

### **15)Το ύψωμα Κριός**

Βρίσκεται πάνω από τον όρμο Βάθι, το βορειότερο δηλαδή από τα δύο λιμάνια της Ανατολικής ακτής της Κολοκύθας. Η φρούρηση ήταν και εδώ 24ωρη και την εκτελούσαν 4 άνδρες από τη Φουρνή. Το Βάθι πάντως παρ' όλο που είχε μεγαλύτερο βάθος από το λιμάνι της Κολοκύθας και είναι πλησιέστερο στο επίμαχο ύψωμα της χερσονήσου, από το οποίο μπορούσε να βληθεί με πυροβολικό το φρούριο της Σπιναλόγκας θεωρούνταν δευτερεύουσας σημασίας , επειδή είναι ανοιχτό προς τα ανατολικά και ελάχιστα προφυλαγμένο.

Σήμερα εξακολουθεί να λέγεται Κριός το ακρωτήριο, που σχηματίζεται στο βόρειο άκρο του λιμανιού Βάθι. Το τελευταίο διατηρεί επίσης το όνομα του και μάλιστα λέγεται Όξω Βάθι, σε αντιδιαστολή με το αντίστοιχο του , που υπάρχει στη Δυτική ακτή της Κολοκύθας , προς το εσωτερικό του λιμανιού της Σπιναλόγκας και που λέγεται Μέσα Βάθι.

16)Το βουνό Τουρλωτό Κεφάλια , απέναντι από το ακρωτήριο Κριός στα βόρεια του σημερινού οικισμού Πλάκα

Η βίγλα αυτή υπήρχε παλαιότερα και είχε καταργηθεί . Ο N. Gualdo θεώρησε απαραίτητο να την επαναφέρει ,επειδή είχε οπτική επαφή τόσο με τις τρεις σκοπιές



της Κολοκύθας , όσο και με την Σπιναλόγκα. Τη φρούρηση που ήταν 24ωρη , εκτελούσαν 4 άνδρες από τη Φουρνή. Επίσης υπήρχε mascolo.

Τα υψώματα πάνω από τον οικισμό της πλάκας λέγονται σήμερα Κατσελιός το δυτικότερο και Κάβος το ανατολικότερο, εκείνο δηλαδή που σχηματίζει την αρκετά απότομη ακτή από απέναντι από τη νησίδα της Σπιναλόγκας. Όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, η βίγλα πρέπει να βρισκόταν σε αυτό το τελευταίο. Η ονομασία «Τουρλωτό Κεφάλι» είναι άγνωστη στους σημερινούς κατοίκους της περιοχής.

### **17)Το φρούριο της Σπιναλόγκας**

Συγκεκριμένα η σκοπιά του προμαχώνα Bondumiero, στην οποία υπήρχε όλο το 24ωρο φρουρός με την ευθύνη να λαμβάνει τα σήματα της βίγλας Τουρλωτό Κεφάλι και να απαντά σε αυτά

### **18)Το ύψωμα Καμπάνα**

Βρίσκεται σε απόσταση 3 μίλια βόρεια από τη Σπιναλόγκα και 6 μίλια από τη Φουρνή, που ήταν υπεύθυνη και για την επάνδρωση και αυτής της βίγλας . τη φρούρηση εκτελούσαν 4 άτομα και ήταν 24ωρη.

Το τοπωνύμιο ακούγεται σήμερα ως Καμπάνες και όχι Καμπάνα

Από την παραπάνω θέση φαινόταν μια ακόμη βίγλα της περιοχής Φουρνής , ο Άγιος Βασίλης που βρισκόταν στα βόρεια παράλια του Μεραμπέλου και είχε οπτική επαφή μόνο με τη σκοπιά των Καμπανών.

### **19)Το ακρωτήριο Άγιος Ιωάννης**

Εδώ φρουρούσαν όλο το 24ωρο έξι άνδρες από τη Φουρνή. Η σκοπιά αυτή ήταν καίριας σημασίας επειδή πρόκειται για ένα από τα κυριότερα ακρωτήρια της Κρήτης με μεγάλη δυνατότητα προς το ανοιχτό πέλαγος.

Το ακρωτήριο λέγεται μέχρι σήμερα Άγιος Ιωάννης ή Αφορισμένος

### **20)Τα Άσπρα Σπήλια**

Πρόκειται για απόκρημνη τοποθεσία στα Δυτικά του ακρωτηρίου του Αγίου Ιωάννη με το οποίο όμως δεν είχε οπτική επαφή. Φαινόταν μόνο από τη βίγλα των Καμπανών. Τη φρούρηση εκτελούσαν όλο το 24ωρο 4 άνδρες από τη Φουρνή. Από την περιγραφή της σκοπιάς σε συνδιασμό με τα όσα αναφέρθηκαν για τη θέση Καμπάνες είναι φανερό ότι τα Άσπρα Σπήλια ταυτίζονται με τη βίγλα Άγιος Βασίλης.

Από την επόμενη σκοπιά περνάμε στη δικαιοδοσία της περιοχής Μιλάτου. Οι θέσεις φρούρησης που άνηκαν εδώ είναι οι παρακάτω:

### **21)Η Κακή Σκάλα ή Σκάλες**

Η σκοπιά υπήρχε παλαιότερα. Ο N. Gualdo τροποποίησε τη θέση της, μεταφέροντας τη στη κορυφή του αντίστοιχου υψώματος Κεφάλι, επειδή ήταν χαμηλά και δεν έβλεπε , όπως θα έπρεπε, το ακρωτήριο του Αγ. Ιωάννη. Τη φρούρηση , που ήταν 24ωρη , εκτελούσαν οι 4 άνδρες από τη Λατσίδα.

Το τοπωνύμιο διασώζεται μέχρι σήμερα στην ίδια θέση. Πρόκειται για το ανατολικό άκρο της μεγάλης παραλίας της Μιλάτου προς την περιοχή του οικισμού Αγ.

Αντώνης.



Στο βάθος της φωτογραφίας και πάνω στο βουνό βρίσκεται η θέση Σκάλες

## 22) Το Φωκίω το Σπήλαιο

Τοποθεσία στο Ανατολικό άκρο της Μιλάτου, εδώ δημιουργήθηκε στρατιωτικός σταθμός με 16 άνδρες και έναν αξιωματικό, προερχόμενους από τα σώματα που διατηρούσαν οι εκατόνταρχοι Βουλισμένης, Καινούργιου χωριού και Χουμεριάκου. Επίσης είχαν διανεμηθεί όπλα σε 42 άνδρες από τον οικισμό της Μιλάτου, ώστε σε περίπτωση ανάγκης να μπορούν να συντρέξουν στην υπεράσπιση της παραλίας, που εκτείνεται σε μήκος 3 μιλίων και έχει ανατεθεί στη φύλαξη μιας ομάδας από 8 capeletti.

Στο Corpo di Guardia υπήρχαν μόνιμα δύο φρουροί και ένας mascolo. Επίσης εδώ ξεκινούσε περίπολος, που επιθεωρούσε κατά διαστήματα της περιοχής για την ορθή εκτέλεση των φρουρήσεων.

Το τοπωνύμιο Φωκίων Σπήλαιο υπάρχει και σήμερα ως Φωκιάσπηλος



Η τοποθεσία Φωκιάσπηλο με θέα την Κακιά Σκάλα

## 23) Η βίγλα μέσα στον οικισμό της Μιλάτου

Εκεί μεταφέρθηκε η φρουρά που επάνδρωνε τη θέση Φωκιά Σπήλαιο, εφόσον εκεί δημιουργήθηκε το Corpo di Guardia. Τη φρούρηση εκτελούσαν όλο το 24ωρο 4

κάτοικοι του οικισμού , σε θέση πάνω από το σπίτι του Χαντακίτι ,με καλή ορατότητα προς την παραλία.

Το τοπωνύμιο Μίλατος είναι αρχαιότατο , όπως φαίνεται στους διάφορους καταλόγους των 100 πόλεων της Κρήτης και διατηρείται αναλλοίωτο μέχρι σήμερα.

#### **24)Ο ποταμός**

Παράκτια βίγλα , όπου φρουρούσαν μόνο τη νύχτα 4 άνδρες από τη Μίλατο , οπλισμένοι με πυροβόλα όπλα.Πρόκειται κατά πάσα πιθανότητα για την ίδια θέση που ονομάζεται αλλιώς Χάγλιακας.

Το τοπωνύμιο χάγλιακας υπάρχει και σήμερα ΒΑ της Μιλάτου. Ο χείμαρρος που εκβάλλει στην τοποθεσία εκείνη λέγεται Ρέμα της Χελιδονιάς.

#### **25)Το ακρωτήριο Κακοδιάβατο**

Προέκταση του υψώματος Τρουλιά , που αποτελεί και το προς δυσμάς τέρμα της παραλίας Μιλάτου. Τη φρούρηση εδώ εκτελούσαν όλο το 24ωρο 4 άνδρες από τη Μίλατο. Υπήρχε και mascolo.

Το τοπωνύμιο Κακοδιάβατο αρχίζει η παραλία του Σισού, που εκτείνεται σε μήκος 2 μιλίων , από το ύψωμα Τρουλιά μέχρι το επόμενο προς τα Δ. χαμηλό ύψωμα Αρκοβούνια.

Αμέσως μετά το ακρωτήριο Κακοδιάβατο αρχίζει η παραλία του Σισού, που εκτείνεται σε μήκος 2 μιλίων από το ύψωμα Τρουλιά μέχρι το επόμενο προς τα Δ. χαμηλό ύψωμα Αρκοβούνια

Εδώ ήταν εγκατεστημένες οι εξή σκοπιές:



Εδώ βλέπουμε τη θέα του Σισού και της θάλασσας της πάνω από το ύψωμα Αρκοβούνια

### **26)Angorelli στο Φραρό.**

Η φρούρηση στη θέση αυτή που βρισκόταν στο διάστημα ανάμεσα στα υψώματα Τρουλιά και Αρκοβούνια , ήταν 24ωρη και την εκτελούσαν 4 κάτοικοι του

Βραχασού. Διοικητικά όμως η βίγλα ανήκε στην ευθύνη της Λατσίδας, όπως και οι τρεις επόμενες.

Από τα παραπάνω σώζεται το Αρκοβούνι ή Αρκοβουνιά . ονομασία που να θυμίζει αυτήν της βίγλας ή να απηχεί την ύπαρξη καθολικού μοναστηριού στην περιοχή δεν φαίνεται να υπάρχει.

### **27)Το Σπηλιαρίδι**

Τοποθεσία του Σισού πάνω από το χείμαρρο που εκβάλλει εκεί. Τη φρούρηση την εκτελούσαν μόνο τη νύχτα 4 άνδρες από τη Λατσίδα.

Το τοπωνύμιο δεν διατηρείται στη θέση εκείνη. Στην ίδια παραλία 1,5 χιλ. ανατολικά από την περιγραφόμενη τοποθεσία και σε θέση σε παραθαλάσσιο σπήλαιο, υπάρχει το τοπωνύμιο Σπηλιάδα.

### **28)Το λιμάνι του Αγίου Ιωάννη στο Σίσι**

Συγκεκριμένα ένα σημείο πάνω από το λιμάνι, στις παρυφές του υψώματος Αρκοβούνια. Η φρούρηση ήταν 24ωρη και την εκτελούσαν 6 άνδρες από τη Λατσίδα , από τους οποίους οι 3 οπλισμένοι με πυροβόλα όπλα , κατέβαιναν τις νύχτες σε θέση πλησιέστερι στο λιμάνι , για καλύτερη επιτήρηση του. Η βίγλα διέθετε και mascolo.

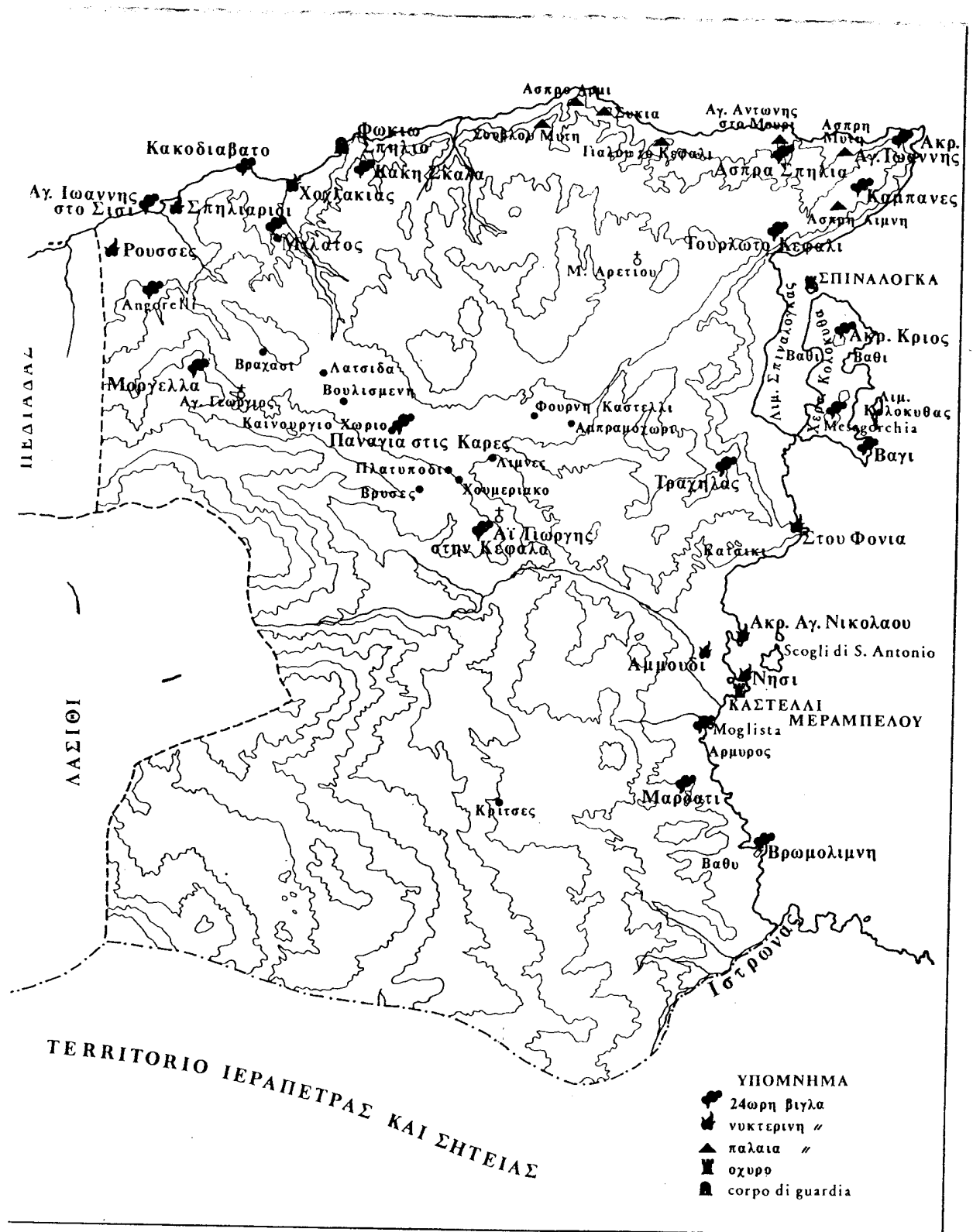
Ο παλαιός ναός του Αγ. Ιωάννη ,σώζεται και σήμερα. Στο λιμάνι του Σισού έχει αναπτυχθεί τουριστικός οικισμός.

### **29)Οι Ρουσσές**

Τοποθεσία που φυλασσόταν μόνο τη νύχτα , επίσης από 4 κατοίκους της Λατσίδας, οπλισμένους με πυροβόλα όπλα. Αυτή είναι η τελευταία βίγλα της περιοχής Μεραμπέλου. Αμέσως δυτικά από εδώ αρχίζει η περιοχή Μαλίων , δικαιοδοσίας του καπιτάνου του καστελιού Πεδιάδας. Συνεπώς η βίγλα θα πρέπει να βρισκόταν κοντά στο όριο των δύο καστελλανιών , στη δυτική πλευρά του υψώματος Αρκοβούνια.

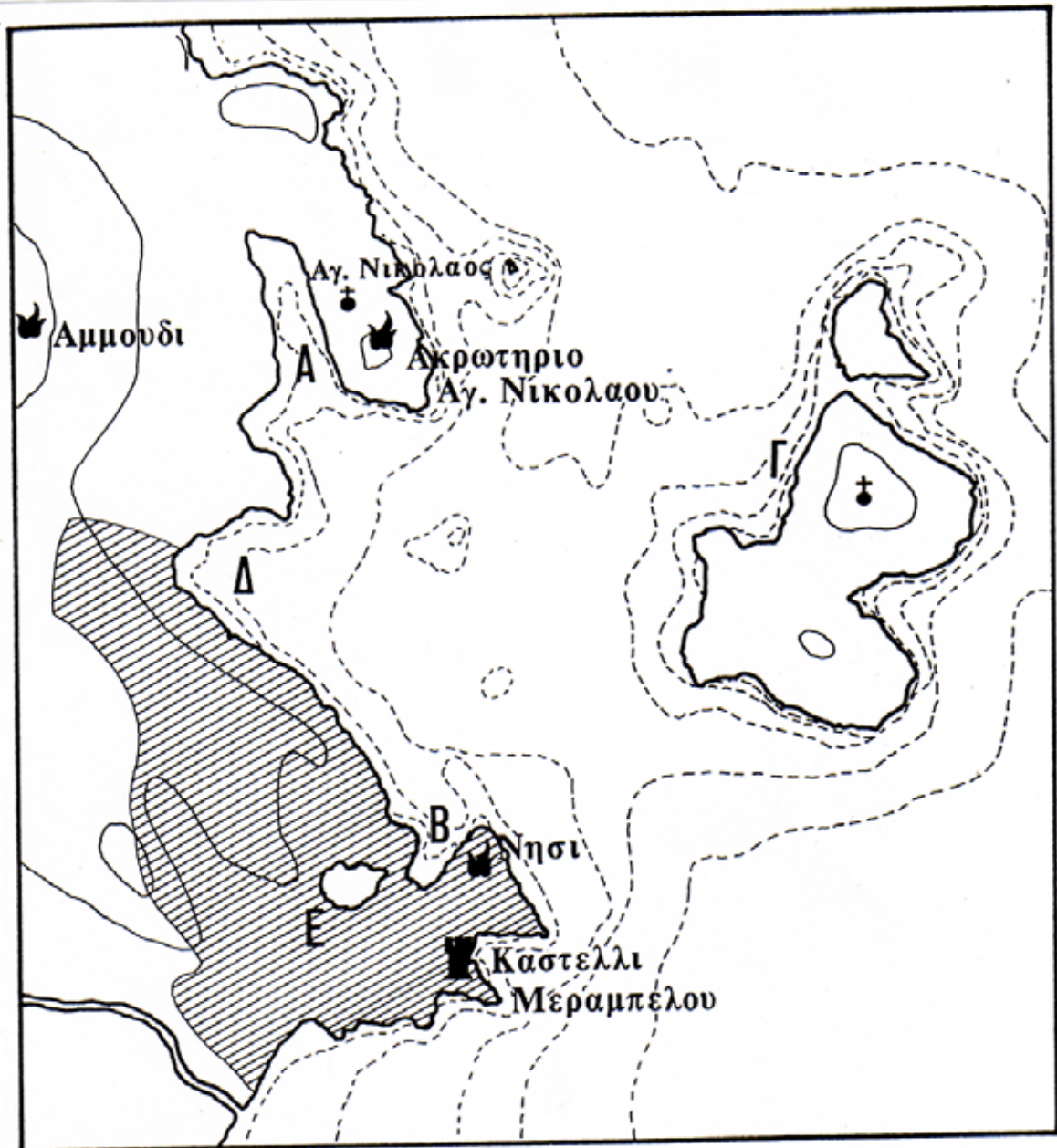
Τοπωνύμιο Ρουσσές υπάρχει σήμερα στα Α. του Σισού στις παρυφές του υψώματος Τρουλιά. Η περιοχή όπου πιθανώς βρισκόταν η βίγλα λέγεται Γιαλιά.

Οι θέσεις 1 έως 29 όπου περιγράφονται οι βίγλες στην περιοχή του Μεραμπέλλου προέρχονται από το άρθρο της Μαρίας Αρκαδάκη, «Κατάλογος Σκοπιών στην Καστελλανία Μεραμπέλλου», περιοδικό Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΚΗ'-ΚΘ', 1988-1989. Πανεπιστήμιο Κρήτης  
Σελίδες 231-238



Πίν 1.: Χάρτης τής Καστελλανίας Μεραμπέλου (1633.)

Ο χάρτης προέρχεται από το άρθρο της Μαρίας Αρκαδάκη, «Κατάλογος Σκοπιών στην Καστελλανία Μεραμπέλου», περιοδικό Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΚΗ'-ΚΘ', 1988-1989. Πανεπιστήμιο Κρήτης  
Σελίδα 62



Πίν 3.: 'Η περιοχή γύρω από τό Καστέλλι Μεραμπέλου (1633). Α. Μεγάλο λιμάνι (δρμος 'Αγίου Νικολάου). Β. Μικρό λιμάνι (Μαντράκι). Γ. Scogli di S. Antonio ('Αγ. Πάντες και Φανάρι). Δ. 'Αμμουδι. Ε. Βουλισμένη. Μέ διαγράμμιση δείχνεται ή θέση τής σημερινής πόλης του 'Αγίου Νικολάου.

Ο χάρτης προέρχεται από το άρθρο της Μαρίας Αρκαδάκη, «Κατάλογος Σκοπιών στην Καστελλανία Μεραμπέλλου», περιοδικό Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΚΗ'-ΚΘ', 1988-1989. Πανεπιστήμιο Κρήτης  
Σελίδα 64

## **Βίγλα στη θέση Αλώνα ή Αχυνόποδας στο Καλό Νερό**

**Στο Καλό Νερό, νότια του Νομού Λασιθίου, Ανατολικά της Ιεράπετρας μετά και από το Μακρύγιαλο πάνω σε ύψωμα σώζονται τα ερείπια πιθανώς Ενετικής Βίγλας. Τα χαλάσματα βέβαια είναι σε κακή κατάσταση, αλλά δεν αφήνουν αμφιβολία ότι πρόκειται για κατασκοπευτικό προειδοποιητικό πύργο.**



**Τα χαλάσματα της βίγλας στο Καλό Νερό**

**Η θέα που προσφέρει η θέση όπου είναι χτισμένη η βίγλα είναι πανοραμική. Φαίνεται το Λιβυκό πέλαγος, καθώς και όλες οι γύρω περιοχές από το ύψωμα. Πιθανώς η βίγλα έλεγχε και τους δύο όρμους που σχηματίζονται ανατολικά και δυτικά από αυτή. Παρότι δεν υπάρχουν πληροφορίες, πρέπει να υπήρχαν και άλλες βίγλες δυτικά από αυτή τη θέση μέχρι την Ιεράπετρα, ώστε να μεταβιβάζονται τα μηνύματα.**





**Η θέα από τη βίγλα προς το Λιβυκό πέλαγος**



**Άλλη μια άποψη της πανοραμικής θέας που προσφέρει η θέση**

**Αλλά και ανατολικά της βίγλας, στις παράκτιες περιοχές μέχρι και τη Ζάκρο προφανώς υπήρχαν και άλλες βίγλες. Και αυτό γιατί στη Ζάκρο, ο Basilicata σημειώνει στην περιοχή δύο βίγλες σε υψώματα, άρα ενδιάμεσα μέχρι το Καλό Νερό πρέπει να υπήρχαν και άλλες για τη μετάδοση των μηνυμάτων.**



**Ακόμη μία άποψη της άπλετης θέας από τη βίγλα στο Καλό Νερό**

**Οι φωτογραφίες προέρχονται από το αρχείο της 13<sup>ης</sup> Εφορίας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ηρακλείου Κρήτης**

Βίγλες στη Ζάκρο Νομό Λασιθίου

**Στο Ανατολικό άκρο του Νομού Λασιθίου,στη Ζάκρο, ο Basilicata σημειώνει δύο βίγλες σε υψώματα, ώστε να ελέγχεται ο όρμος που σχηματίζεται εκεί. Περισσότερες πληροφορίες σήμερα για αυτές δεν υπάρχουν.**



Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilacata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίκελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης

Βίγλα στο Μύρτος Νομού Λασιθίου  
**Δυτικά από την Ιεράπετρα, Νότια, κοντά στα σύνορα με το Νομό Ηρακλείου βρίσκεται το Μύρτος. Εκεί ο Basilicata σημειώνει σε χάρτη της περιοχής μία βίγλα σε ύψωμα.**

**Σήμερα δεν υπάρχουν καν ερείπια που να δείχνουν ότι εκεί υπήρχε κάποιος προειδοποιητικός πύργος, απλά υπάρχει το τοπωνύμιο βίγλα στην περιοχή.**

**Η βίγλα στο Μύρτος προφανώς θα επικοινωνούσε με τις βίγλες που υπήρχαν Νότια του Νομού Ηρακλείου, στην Άρβη και στο Κερατόκαμπο.**

Η βίγλα στην Παχειά Άμμο Ιεράπετρας



Η βίγλα στην Παχειά Άμμο

Σε ύψωμα κοντά στο χωριό Παχειά Άμμος βρίσκονται τα ερείπια πιθανώς Τούρκικης βίγλας η οποία βλέπει προς το κρητικό πέλαγος. Πληροφορίες από τους κατοίκους των γύρω χωριών αναφέρουν ότι η βίγλα αυτή καθώς και άλλη μία σκοπιά που υπήρχε στο γειτονικό χωριό Βασιλική Ιεράπετρας η οποία όμως δε σώζεται πλέον, κατασκευάστηκαν επί τουρκοκρατίας και επικοινωνούσαν μεταξύ τους σε περίπτωση επερχόμενης απειλής. Οι ντόπιοι επίσης μας πληροφόρησαν ότι τις σκοπιές αυτές τις λένε και «Καζάρμες».



Μια άλλη άποψη της βίγλας στη Παχειά Άμμο

Στην Παχειά Άμμο υπάρχει και ένας Κούλες, ανατολικά του χωριού, πάνω σε απότομο βραχώδες ύψωμα δίπλα στη θάλασσα. Επίσης υπάρχουν δύο ακόμη τούρκικοι κουλέδες στην ευρύτερη περιοχή ο ένας στο χωριό Βασιλική, και ο άλλος στην Επισκοπή Ιεράπετρας. Ο Κούλες της Παχειάς Άμμου, όπως προφανώς και η συγκεκριμένη βίγλα έλεγχαν όλη την περιοχή του Κόλπου Μεραμπέλλου και μεταβίβαζαν μηνύματα στον Κούλε της Βασιλικής. Ο οποίος με τη σειρά του ειδοποιούσε τον Κούλε της Επισκοπής.



Ακόμη μία άποψη της βίγλας στην Παχειά Άμμο

Όσον αναφορά τη βίγλα στην Παχειά Άμμο, δυστηχώς δε σώζεται σε καλή κατάσταση. Οι πέτρες έχουν πέσει στο εσωτερικό και δεν διακρίνονται ανοίγματα από παράθυρα ή πόρτες. Η διάμετρος που μετρήθηκε ήταν τέσσερα μέτρα και το ύψος ήταν δύο μέτρα περίπου.



Πέτρες πεσμένες από την βίγλα στην Παχειά Άμμο

# Χωροθέτηση των Βιγλών στο Χάρτη της Κρήτης



## Τούρκικοι Κουλέδες στην Κρήτη

Κατά την μεγάλη τρίχρονη κρητική επανάσταση του 1866-1869, η κυριαρχία των τούρκων στο νησί δοκιμάστηκε σκληρά και η Πύλη αναγκάστηκε να στείλει τον ένα μετά τον άλλο τους πασάδες στην Κρήτη. Ο Αυνή πασάς, ήταν ο τελευταίος που στάλθηκε στο νησί το Νοέμβριο του 1867. Αυτός από νωρίς αντιλήφθηκε ότι οι μεγάλες εκστρατείες κατά των επαναστατών απέβαιναν άκαρπες διότι ότι πετύχαινε ο στρατός με θυσίες, το έχαναν σχεδόν αμέσως. Γι αυτό αναγκάστηκε να τροποποιήσει το αρχικό του πολεμικό του σχέδιο και να αλλάξει τακτική<sup>1</sup>

Μερικά από τα μέτρα που έλαβε ήταν να παρέχει πολιτική προστασία σε όσους δήλωναν υποταγή, ο τουρκικός στόλος απέκλεισε στενά τα βόρεια παράλια της Κρήτης ώστε να γίνει αδύνατος ο ανεφοδιασμός των επαναστατών σε τρόφιμα και σε πολεμοφόδια, επικήρυξε τους πρωταγωνιστές της επανάστασης, μετέφερε στο νησί Κούρδους και Κιρκάσιους για να ενισχύσει τον οθωμανικό πληθυσμό του. Το πιο σημαντικό όμως, ανέπτυξε ολόκληρο σύστημα μεγάλων και μικρών πύργων σε επίκαιρα σημεία της Κρήτης ώστε να ελέγχεται στρατιωτικά πλήρως το νησί.<sup>2</sup>

Οι πύργοι κτίστηκαν σε ψηλούς λόφους, σταυροδρόμια, λιμάνια, περάσματα, και οι φρουρές που εγκαταστάθηκαν σε αυτούς, είχαν αποστολή να κατασκοπεύουν κάθε κίνηση των επαναστατών στην περιοχή ευθύνης τους, να ελέγχουν κάθε μετακίνηση χριστιανών, να μεταφέρουν με σαλπίσματα ή φωτιές (φρυκτωρίες) κάθε είδηση για επαναστατική κίνηση και να βοηθούν ο ένας τον άλλον σε περίπτωση κινδύνου ή να μεταφέρουν το αίτημα βοήθειας κάποιας περιοχής στο επαρχιακό ή στο κεντρικό στρατόπεδο. Με λίγα λόγια να καταστέλλουν τις επαναστατικές δραστηριότητες των Κρητικών και να συνεχιστεί η τούρκικη κυριαρχία.<sup>3</sup>

Η λειτουργία του συστήματος των Κουλέδων είχε καταστρεπτικά αποτελέσματα στον αγώνα που έκαναν οι κρητικοί για την ελευθερία τους, καθώς απέκοψε την επικοινωνία τους, έκανε προβληματική την μετακίνηση τους και τους αποδυνάμωσε. Οι Κρητικοί αντέδρασαν στην κατασκευή των κουλέδων, με το να παρενοχλούν τους κτίστες, με το να χαλάνε τις νύχτες τα κτίσματα και τα ασβεστοκάμινα, παρόλα αυτά ο Αυνή πασάς κατάφερε να ολοκληρώσει το έργο του. Έτσι στα τέλη του 1868 είχαν κτισθεί 150 πύργοι – κουλέδες οι οποίοι μαζί με όσους υπήρχαν αποτέλεσαν ένα πλήρες δίκτυο πύργων, που έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην καταστολή της επανάστασης.<sup>4</sup>

Πολλοί από τους Κουλέδες που χτίστηκαν την εποχή αυτή δεν υπάρχουν σήμερα. Ο κρητικός λαός με το πέρασμα των χρόνων κατέστρεψε και πολλές φορές εξαφάνισε κάθε ίχνος τους και μόνο κουλέδες μεγάλοι ή σε μέρη δυσπρόσιτα σώζονται μέχρι σήμερα. Να αναφέρουμε ότι στην Κρήτη συναντάται πολύ συχνά το τοπωνύμιο πύργος, καθώς και πολλές φορές υπάρχει αυτούσιο το τοπωνύμιο Κούλες στη θέση που υπήρχε Κούλες του Αυνή<sup>5</sup>

(1,2,3,4,5) Γιάννη Γ. Χρηστάκη : Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1,2) σελίδα 265

(3,4) σελίδα 266 (5) σελίδα 267



## Ο Κούλες της Απτέρας ή φρούριο του Σούμπαση

Ο Κούλες της Άπτερας άρχισε να χτίζεται το 1867 και σώζεται σήμερα σχεδόν ατόφιος. Τον βλέπει κανείς να ορθώνεται απειλητικός απέναντι του όταν οδεύει από τις Καλύβες προς τα Χανιά, ψηλά στην κορυφογραμμή. Βρίσκεται στην κοιλάδα του Αποκόρωνα η οποία ήταν σημαντικότερη περιοχή τότε στην επικοινωνία της Δυτικής με τη Μεσαία και Ανατολική Κρήτη. Σήμερα σώζεται σε καλή κατάσταση. Ήταν εξοπλισμένο με δύο πύργους που ήταν στραμμένοι ο ένας προς τα δυτικά και έλεγχε το πέρασμα προς τα Κεραμειά και ο άλλος προς τα ανατολικά και έλεγχε τον κάμπο των Καλυβών. Ο πρώτος επικοινωνούσε με το φρούριο της Σούδας ενώ ο δεύτερος με το φρούριο του Καλαμίου Ιτζεδίν και τους πύργους των Καλυβών και Νιου Χωριού.<sup>1</sup> Όσον αφορά τον κατασκευαστικό τομέα, πρέπει να αναφέρουμε ότι η καλή κατάσταση στην οποία διατηρείται μέχρι σήμερα οφείλεται στην άριστη ποιότητα κατασκευής των τοιχοδομών του, η οποία διέθετε σκληρά και ανθεκτικά επιχρίσματα από κουρασάνι (αδρανής ύλη από τριμμένο κεραμμύδι, άμμο και ασβέστη). Ο Κούλες της Άπτερας περιλαμβάνει χώρους οι οποίοι αναπτύσσονται συμμετρικά σε σχήμα π, περιμετρικά σε μια ορθογωνική αυλή. Οι κυκλικοί του πύργοι καταλαμβάνουν την νοτιοδυτική και νοτιανατολική του γωνία, και κεντρική είσοδος βρίσκεται στην ανατολική του όψη, προφυλαγμένη από μία εσοχή.<sup>2</sup>



Ο Κούλες της Απτέρας (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδες 268,269

(2)σελίδα 269

## Άλλοι Κουλέδες στον Αποκόρωνα

Υπολογίζεται ότι το σύνολο των Κουλέδων του Αποκόρωνα ξεπερνούσε τους 20 έτσι ώστε κάθε χωριό είχε και το δικό του Κούλε. Μερικοί από αυτούς είναι οι εξής: Ο Κούλες στο Νιο Χωριό, στις Καρές, στο Μελιδόνι, στη Ραμνή. Μάλιστα ο Κούλες στο Μελιδόνι διατηρεί μέχρι σήμερα σε καλή κατάσταση τη στέρνα του και φαίνονται και κάποια ίχνη από τους τοίχους του. Άλλοι κουλέδες στον Αποκόρωνα είναι του Αχατζηκιά, του Βαφέ, της Τσουρίστρας και Κιμινά, του Εμπρόσνερού, του Χαλασέ, του Ληστή Αλίκαμπου και Κράπης.<sup>1</sup>

Λίγα ερείπια σώζονται μόνο από τον κούλε του Αχατζηκιά και της Τσουρίστρας. Τέλος υπήρξαν επίσης οι Κουλέδες ανατολικά της Κοιλιάδας, των Κεφαλάδων, του Χαλασέ, στον Βάμο των Καστελλιών στη Σούρη, της Γαναδές και απέναντι δυτικά στα Σελλιά και την Κάινα. Όλοι οι κουλέδες του Αποκόρωνα λειτουργούσαν με άριστη συνεργασία και όλοι τους είχαν σχεδόν οπτική επαφή με τον Κούλε της Απτέρας. Όπως είπαμε λοιπόν, υπήρχε πλήρης έλεγχος του περάσματος του Αποκόρωνα και της εισόδου του λιμανιού της Σούδας, καθώς επίσης υπήρχε και στήριξη του φρουρίου Ιτζεδίν, από τους Κουλέδες αυτούς.<sup>2</sup>



Ο Κούλες του Μελιδονίου του Αποκορώνου

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδα 271

(2)σελίδα 272

Και στην σημερινή επαρχία Σφακίων είχαν κτισθεί αρκετοί κουλέδες με στόχο την κατάπνιξη της επανάστασης από τους Σφακιανούς. Το 1868 οι τούρκοι έχτισαν δύο κουλέδες στο ύψωμα του Πλανά στο οροπέδιο του Ασκύφου. Σήμερα σώζονται μόνο κάποια χαλάσματα από τους κουλέδες αυτούς.<sup>1</sup>

Την ίδια χρονιά κτίστηκε και ο Κούλες στο Λουτρό. Σήμερα τον διακρίνει κανείς δίπλα στο ναό της Αγίας Αικατερίνης ψηλά στα υψόμετα προς την Ανώπολη. Επίσης σε αυτήν την περιοχή βρίσκονταν και άλλοι δύο κουλέδες, ένας στον Άγιο Ιωάννη και ένας στην Ανώπολη.<sup>2</sup>



Ο κούλες του Ασκύφου όπως φαίνεται από την Ανατολική πλευρά (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)



Τα ερείπια στο εσωτερικό του Κούλε του Ασκύφου (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Στην έξοδο του Φαραγγιού της Σαμαριάς, στην αριστερή πλευρά, υπάρχει ο Κούλες της Αγίας Ρουμέλης. Είχε κτισθεί για να αποκλείει τους επαναστάτες στο καταφύγιο του φαραγγιού. Σώζεται σήμερα σε καλή κατάσταση.<sup>3</sup>

(1,2,3) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδα 272

(2,3)σελίδα 273



Κούλες της Αγίας Ρουμέλης στο άνοιγμα του φαραγγιού της Σαμαριάς (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Για να ελέγχουν την διάβαση προς το Σέλινο οι Τούρκοι κατασκεύασαν τρεις ακόμη κουλέδες στην περιοχή της Αγίας Ρουμέλης, στις θέσεις Σκοτεινή, Αγγελόκαμπο και Σιδέρι. Ένας τέταρτος, εκείνος της Τρυπήτης πάνω σε βράχο συμπλήρωνε τον αποκλεισμό και τον έλεγχο της νότιας πλευράς του Νομού Χανίων. Στο Σέλινο επίσης υπήρξαν κουλέδες στη Σούγια, στο Μπουκελάσι, στο Κουστογέρακο, στη Κεφάλα Ροδοβανίου, στο Σταυρό Καντάνου, στο Μουστάκο, καθώς και στο Σπανιάκο που διακρίνεται αριστερά ψηλά στην κορυφογραμμή από τον δρόμο προς την Παλαιόχωρα και στις βίγλες της Παλαιόχωρας. Ο Κούλες του Σπανιάκου έλεγχε τις χαράδρες, τα περάσματα και τις κορυφές που υψώνονταν τριγύρω του ενώ από τη νότια πλευρά του απλώνεται το Λιβυκό.

Υπήρξε σημαντικός παράγοντας στήριξης των σχεδίων κατάπνιξης της επανάστασης το 1866-1869.<sup>1</sup>

Στην Κίσαμο υπήρχαν κουλέδες στις βουκολιές, στις θέσεις Λαρδά, Κουνουπίτσα και Καλέ καστελλίου Κισάμου, καθώς και στη θέση Ξυγκογκέφαλο Μεσογείων. Επίσης στην επαρχία Κυδωνίας υπήρξαν πολλοί κουλέδες. Δώδεκα μόνο είχαν κτισθεί στην περιοχή των Λάκκων στις θέσεις Ριζώματα, Κερατίδι, Αμυγδάλι, Κάτω και πάνω Σαβουρέ, Κεφάλα, Μπουρμπαδοκεφάλα, Κοπανίστρα, Ξεροκεφάλα, Λάπα, Ασφαραγγιά και Λαγουδοκεφάλα, καθώς και στην είσοδο του φαραγγιού στο Ξυλόκαστρο. Την οχύρωση των λάκκων συμπλήρωναν οι κουλέδες στη θέση Πορσέλα, Πρασές, Κεφάλα, Νέα Ρούμματα, Άδαμης, Μεσκλά, Τσαρμένικα και Λασίδες Θερίσου, Προφήτη Ηλία, Σκονίζου, Κυρτωμάδω, Αλικιανού, Κεραμειά και Μαλάξα.<sup>2</sup>

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδα 274

(2)σελίδα 275

## Άλλες καίριες θέσεις στην υπόλοιπη Κρήτη με Κουλέδες

Κάποιων κουλέδων τα ερείπια υπάρχουν ακόμα σήμερα, και βρίσκονται στις κορυφές λόφων και βουνών, σε θέσεις καίριες και περίοπτες, και ανιχνεύονται κυρίως σε περάσματα από τη μια στην άλλη γειτονική περιοχή όπως επίσης σε παράλλιες περιοχές. Σημαντικά τέτοια περάσματα υπάρχουν πολλά από τα Χανιά προς το Ρέθυμνο αλλά και αντίστροφα, εκτός από τη δίοδο του Αποκόρωνα, υπάρχει και η διάβαση του Αγίου Βασιλείου. Επίσης υπήρχαν και άλλα περάσματα ανάμεσα και σε άλλες περιοχές του νησιού. Τα σπουδαιότερα από αυτά είναι μεταξύ.<sup>1</sup>

Α) Βόρειας και Νότιας πλευράς της επαρχίας Σητείας. Το πιθανότερο όμως είναι εδώ να μην είχαν κτισθεί κουλέδες αφού η περιοχή ήταν ήδη οχυρωμένη με τον πύργο των Λιθινών και τα φρούρια De Mezzo, Βόιλας, Γρας και Mode Forte. Εξάλλου δεν χρειαζόταν ίδρυση κουλέδων στη Σητεία και για το λόγο ότι η περιοχή ήταν κάπως αποκομμένη από τον υπόλοιπο νομό.

Β) Οροπεδίου Λασιθίου και Σκάφης Μεραμπέλλου

Γ) Τεμένους-Μαλεβιζίου και Μεσαρράς

Δ) Χωριών των νοτιών υπωρειών του Ψηλορείτη και της Μεσαράς, όπου υπήρχε ο Κούλες στη Λοχριά Αμαρίου, του Βαθειακού, ο Κούλες Γρηγοριάς ή Γραμμένης και ο Κούλες Κρεμαστός μεταξύ Γρηγοριάς και Καμαρών.

Ε) Βορείων παραλίων νομού Ηρακλείου και κορυφογραμμής Λασιθιώτικων βουνών σε περιοχή του χωριού Γούρνες υπήρξε στρατιωτικός πύργος οποίος όμως κατεδαφίστηκε όπως και άλλοι πολλοί το 1898.<sup>2</sup>

Όλα αυτά τα περάσματα που αναφέραμε πιο πάνω, όπως και εκείνα μεταξύ |Αποκόρωνα και Σφακίων, Κυδωνίας και Σελίνου για τα οποία έχουμε ήδη αναφερθεί, φυλάσσονταν με κουλέδες, από τους οποίους όμως πολλοί είναι σήμερα άγνωστοι, ή απλά μπορεί να σώζονται κάποια λείψανα από αυτούς. Επίσης στις στενωπούς των Αγιοβασιλειώτικων, που συχνά μετατρέπονταν σε περάσματα μέσα από τα οποία Τούρκοι και Έλληνες μετέβαιναν από τη Μεσαρρά προς τα Σφακιά και αντίστροφα είχαν χτιστεί αρκετοί πύργοι, μερικοί από τους οποίους ήταν Κουλέδες. Κοντά στην είσοδο του Κουρταλιώτικου φαραγγιού στο χωριό Κοξαρέ, υπήρξε ένας τέτοιος κούλες τον οποίο όμως κατεδάφισαν οι επαναστάτες το 1896.<sup>3</sup>

(1,2,3) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδα 275

(2,3)σελίδα 276

Ένας άλλος κούλες στην περιοχή όπου σώζονται τα χαλάσματα του βρίσκεται στο λόφο ανάμεσα στα χωριά Μαριού και Ασώματοι, δεξιά από τη διακλάδωση που οδηγεί στη Μονή Πρέβελι. Αυτός είναι χτισμένος επάνω σε ένα απόκρημνο βράχο από την Ανατολική και Νότια πλευρά, και γύρω του υπάρχει φρουριακός περίβολος. Γενικά είναι κτισμένος σε περίοπτη θέση και δεσπόζει στην περιοχή, και ελέγχει Νότια τον όρμο του Πλακιά. Ο φρουριακός περίβολος που είναι κατά πάσα πιθανότητα ενετικό κατάλοιπο φρουρίου, έχει μήκος 60-70 μέτρα από βορρά προς νότο και πλάτος 25-35 μέτρα. Ήταν οχυρωμένος με δύο προμαχώνες, ο ένας από τους οποίους βρισκόταν στη νότια πλευρά ενώ ο άλλος στον βόρειο καμπυλωτό τοίχο του.<sup>1</sup>



Ο Κούλες Μαριού (στο βάθος φαίνεται ο όρμος του Πλακιά) (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Εσωτερικό πέρασμα στο νομό Ρεθύμνης είναι και η κοιλάδα του Αμαρίου που είναι συνέχεια της κοιλάδας των Ποταμών. Εκεί κατοικούσαν οι πιο αιμοβόροι Τούρκοι, οι Αμπαδιώτες. Την μεγάλη αυτή δίοδο την είχαν οχυρώσει καλά οι Τούρκοι. Στην κοιλάδα των Ποταμών υπήρχαν οι Κουλέδες των Πρασών, στην είσοδο της, των Ποταμών και της Πατσού. Ο Κούλες των Ποταμών που είχε σχήμα ορθογώνιο περιελάμβανε χώρο δια μονής της φρουράς και του επικεφαλής της, στην ανατολική του πλευρά, και βοηθητικούς χώρους στη δυτική, ενώ είχε υπερυψωμένο τμήμα για την τοποθέτηση των πυροβόλων του. Επίσης, στην είσοδο της κοιλάδας του Αμαρίου, στο σημείο που με μια υπερυψωμένη εδαφική έξαρση χωρίζεται με την κοιλάδα των Ποταμών, ήταν κτισμένος ο Κούλες Αποστόλων-Μέρωνα.<sup>2</sup>

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2)σελίδα 277

Δύο άλλοι κούλεδες ήταν κτισμένοι στο ανατολικό άκρο της κοιλάδας του Αμαρίου. Ο ένας ήταν ο Κούλες του Βαθειακού και ο άλλος ήταν ο Κούλες της Λοχριάς. Ο Κούλες του Βαθειακού ήταν κτισμένος πάνω στο λόφο που βρίσκεται νότια από το χωριό και εξυπηρετούσε διπλό σκοπό. Έλεγχε τη διάβαση Αμαρίου – Μεσαράς από Αποδούλου – Αγία Παρασκευή προς Κόκκινο Πύργο, ενώ συγχρόνος προστάτευε και το Τουρκοχώρι Βαθειακό, το οποίο ήταν το τουρκικό κέντρο της περιοχής τότε.<sup>1</sup>



Άποψη του κούλε του Βαθειακού (Ανατολική πλευρά) (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Σήμερα ο Κούλες του Βαθειακού σώζεται σε σχετικά καλή κατάσταση. Η τοιχοποιία της ανατολικής πλευράς του και το μεγαλύτερο μέρος της στέγης του έχουν πέσει. Το κύριο σώμα του Κούλε έχει διεύθυνση από βορρά προς νότο και χωρίζεται σε δύο δωμάτια. Το ένα είναι προς βορρά και είναι το μικρότερο (5\*6 μέτρα) και το άλλο είναι προς το νότο και είναι το μεγαλύτερο (5\*10 μέτρα). Στη νότια πλευρά του και κάθετα προς το κύριο σώμα υπάρχει μια άλλη αίθουσα (5\*7 μέτρα) με διαφορετική διεύθυνση, από ανατολή προς δύση. Το δυτικό της άκρο χωρίζεται σε δύο τμήματα, ένα υπερυψωμένο βόρεια και ένα χωρισμένο με τοίχο, που αφήνει μια μικρή καμαρωτή είσοδο σε αυτό. Οι στέγες του Κούλε ήταν θολωτές και μπροστά από αυτές στην ανατολική του πλευρά απλώνεται ένα μικρό επίπεδο μέρος, στο ανατολικό άκρο του οποίου φαίνονται χαλάσματα, τα οποία πιθανός ήταν ενδαιτήματα των αξιωματικών ή μπορεί και να αποτελούν λείψανα παλαιότερων κτισμάτων, ίσως κάποιου παρατηρητηρίου ή αρχαίου οχυρού. Οι τοίχοι του πύργου είχαν πολεμίστρες. Επίσης μπροστά ακριβώς από τον κούλε και στο μέσο του επίπεδου μέρους υπάρχει μεγάλο κωνικό βαθούλωμα το οποίο ήταν ίσως δεξαμενή βρόχινου νερού.<sup>2</sup>

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2) σελίδα 278



Ο Κούλες του Βαθειακού (Δυτική πλευρά) (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Ο δεύτερος Κούλες στην περιοχή, αυτός της Λοχριάς ήταν χτισμένος επάνω σε ένα βραχώδη λόφο ανατολικά από το χωριό και σε μικρή απόσταση από αυτό και ο σκοπός του ήταν να μεταβιβάζει τα μηνύματα προς τους κουλέδες της μικρής κοιλάδας Καμαρών – Γρηγοριάς που οδηγούσε στη Μεσαρά. Σήμερα διασώζονται λίγα χαλάσματα, είναι σχεδόν εντελώς κατεστραμμένος. Έτσι με δυσκολία κάποιος μπορεί να διακρίνει το περίγραμμά του. Το κύριο σώμα του έχει διεύθυνση από δύση προς ανατολή και χωρίζεται σε δύο ισομεγέθη δωμάτια (7\*11 μέτρα). Το δωμάτιο που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά περιβάλλεται βόρεια και νότια με κυκλικές κτιριακές κατασκευές, που με δυσκολία όμως μπορεί να διακρίνει κάποιος τουλάχιστον από νότια.<sup>1</sup>



Τα ερείπια του Κουλέ της Λοχριάς  
(φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης  
(330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1) σελίδα 280



Μια ισχυρά φυλασόμενη περιοχή ήταν και η περιοχή της Μεσαράς. Οι δίοδοι που οδηγούσαν σε αυτή ήταν οχυρωμένοι με κουλέδες έτσι ώστε να μην μπορεί να επικοινωνεί με τις άλλες γειτονικές περιοχές. Στην μικρή κοιλάδα που αναφέρθηκε παραπάνω, Καμαρών, Γρηγοριάς, Μαγαρικαρίου, υπήρχαν δύο κουλέδες, ο ένας ήταν της Γραμμένης και ο άλλος ο Κρεμαστός. Ο πρώτος, αυτός της Γραμμένης είχε κτισθεί μεταξύ Γρηγοριάς και Μαγαρικαρίου πάνω σε ύψωμα, που δεσπόζει της περιοχής. Βρίσκεται σε καλή κατάσταση. Έχει προσανατολισμό από Δύση προς Ανατολή με Βόρειο άνοιγμα σε μια περιφραγμένη με χαμηλό τείχος αυλή, στη βορειανατολική γωνία της οποίας υπάρχουν ερείπια δύο μικρών δωματίων που πιθανώς τα χρησιμοποιούσαν ως καταλύματα οι αξιωματικοί της φρουράς. Κοντά στο βόρειο τείχος της αυλής σώζεται σε καλή κατάσταση δεξαμενή ομβρίων υδάτων, η οποία δεχόταν τα νερά από την οροφή του Κούλε δια μέσου ενός αυλακιού το οποίο μπορούμε να διακρίνουμε ευκρινώς.<sup>1</sup>

Ο Κούλες είχε ορθογώνιο σχήμα με μια μικρή προέκταση προς νότια του ανατολικού του άκρου. Οι διαστάσεις του ήταν 25\*11 μέτρα και γύρω από αυτόν υπήρχαν συνολικά 24 πολεμίστρες. Το εσωτερικό του Κούλε χωρίζεται σε τρία μέρη. Το δυτικό μέρος έχει συνολική εσωτερική επιφάνεια περίπου 55 τ.μ., το μεσαίο 120τ.μ., και το ανατολικό 100 τ.μ περίπου. Στο ανατολικό μέρος υπάρχει φούρνος, εστία με καμινάδα και τραπεζαρία. Οι τοίχοι του Κούλε είχαν πάχος περίπου ένα μέτρο, ήταν κτισμένοι με αστρακάσβεστο, και κατά την παράδοση φτιάχτηκαν με πέτρες που μεταφέρονταν από το παρακείμενο ρέμα, με τα χέρια, με αγγαρείες των χριστιανών της περιοχής. Η θέση του Κούλε είναι περίοπτη και οχυρή και η προσπέλαση του γίνεται από τη βόρεια μεριά. Υπάρχουν κάποιοι ισχυρισμοί από τους ντόπιους ότι ο Κούλες κτίστηκε επάνω σε ερείπια ενός ενετικού φρουρίου, κάτι το οποίο όμως δεν φαίνεται να ισχύει. Επίσης αξίζει να αναφέρουμε ότι στον Κούλε της γραμμένης βρήκαν καταφύγιο πολλοί χωριανοί όταν το Μάιο του 1944 οι Γερμανοί κατέστρεψαν το Μαγαρικάρι.<sup>2</sup>



Ο Κούλες της Γραμμένης (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2) σελίδα 281

Ο άλλος κούλες στην περιοχή, ο Κρεμαστός, βρισκόταν μεταξύ Γρηγοριάς και Καμαρών πάνω σε ύψωμα. Προφανώς ο κούλες Κρεμαστός είχε σκοπό να μεταφέρει μηνύματα στον Κούλε του Ζαρού, που και αυτός φύλασε το πέρασμα που υπήρχε εδώ προς τη Μεσαρά.<sup>1</sup>

Ένας άλλος Κούλες βρισκόταν σε ύψωμα ανατολικά των Άνω Μουλίων, από το οποίο υπάρχει άπλετη θέα στη γύρω περιοχή. Ο κούλες αυτός εμπόδιζε την επικοινωνία Μαλεβιζίου και Τεμένους με τη Μεσαρά. Τα ερείπια του υπάρχουν και σήμερα, σε καλή σχετικά κατάσταση, και πρέπει να αναφερθεί ότι ήταν αρκετά μεγάλος. Έχει διεύθυνση από Ανατολή προς Δύση, και οι τοίχοι του είχαν πολλές πολεμίστρες. Βόρεια του Κούλε, σε μικρή απόσταση από αυτόν υπάρχει ένα κτίσμα χωρισμένο με καμαρωτό τοίχο σε δύο δωμάτια, που πιθανώς αποτελούσαν κατάλυμα της φρουράς. Η οροφή του κτίσματος αυτού στέκει ακόμα, και για αυτό το λόγο χρησιμοποιείται σήμερα ως στάβλος. Επίσης υπήρχε ένας ακόμη κούλες πάνω σε ένα λόφο βόρεια από τις Μοίρες και σε κοντινή απόσταση από την πόλη. Σήμερα όμως στη θέση του έχουν κτισθεί δημοτικές εγκαταστάσεις.<sup>2</sup>

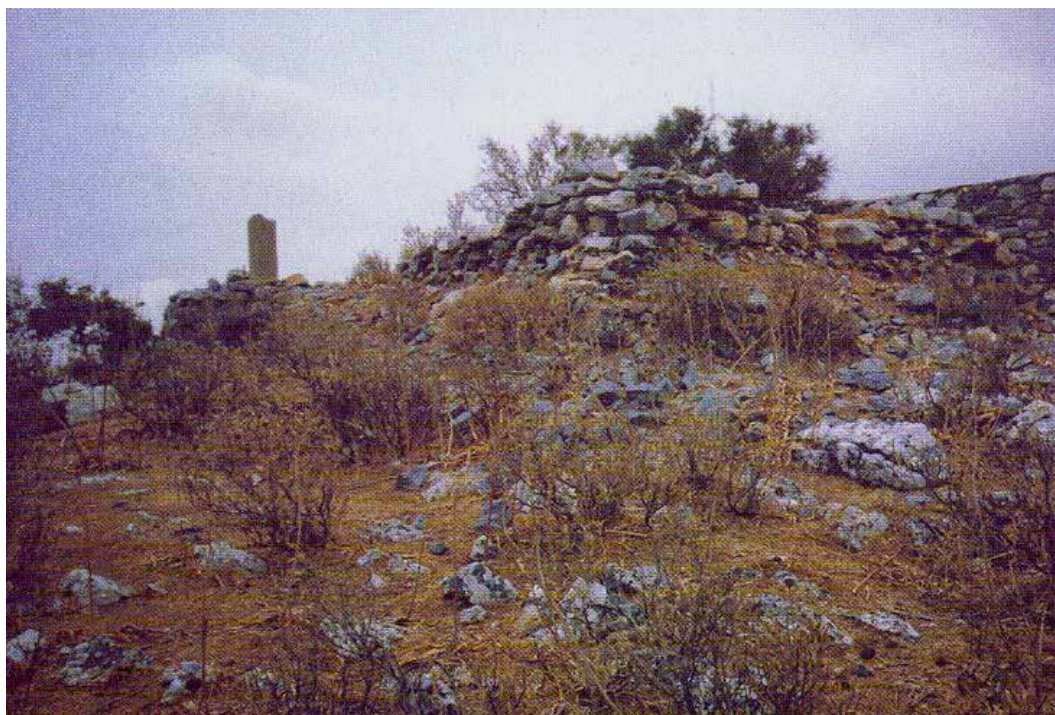


Άποψη του Κουλέ των Άνω Μουλίων (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2)σελίδα 283

Από τη βόρεια πλευρά ο νομός Ρεθύμνης επικοινωνεί με το νομό Ηρακλείου με δύο περάσματα, το Αξικό και του Φόδελε. Από το πέρασμα του Αξικού στο παρελθόν ξεχύθηκαν προς το Ηράκλειο ορδές τούρκων και κατά τον κρητικό πόλεμο (1645-1669), αλλά και στην επανάσταση του 1821 ως το 1898 που εγκατέλειψαν το νησί. Έτσι είναι απόλυτα κατανοητό και φυσικό στο πέρασμα αυτό να είχαν χτισθεί κουλέδες, ώστε να υπάρχει έλεγχος της περιοχής. Γνωστοί Κουλέδες είναι αυτός του Κρουνερίου και της Φλαμούρας. Στην περιοχή του Γαράζου, στη θέση Αρμός είχε κτισθεί κούλες σε ύψωμα που ατένιζε τη γύρω περιοχή και έλεγχε το πέρασμα. Ερείπια του κούλε αυτού υπάρχουν ακόμη και σήμερα.<sup>1</sup>

Ο κούλες του Κρουνερίου, που αναφέραμε πιο πάνω είναι χτισμένος στα σύνορα δύο χωριών: του Κρουνερίου και του Αξού. Το τοπίο στη γύρω περιοχή είναι πολύ όμορφο, και ανήκει στη Μονή Χαλέπας. Σήμερα δυστυχώς σώζονται μόνο λίγα ερείπια από τον κούλε. Στη θέση του έχει κατασκευαστεί δεξαμενή από την οποία υδρεύονται τα Ανώγεια.<sup>2</sup>



Ερείπια από τον Κούλε του Κρουνερίου (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2)σελίδα 284

Όσον αφορά το πέρασμα του Φόλεδε οι τούρκοι ήθελαν να έχουν τον απόλυτο έλεγχο του και να επιτηρούν τον όρμο του από τον οποίο συχνά μεταφέρονταν εθελοντές τρόφιμα και πολεμοφόδια στους επαναστάτες από Ελληνικά πλοία. Έτσι ο Αυνή πασάς έκτισε τρεις κουλέδες στην περιοχή, έναν στον λόφο δυτικά του όρμου που επιτηρούσε την ανοικτή θάλασσα και δύο άλλους απέναντι που έλεγχαν το δυτικό και ανατολικό μέρος του περάσματος.<sup>1</sup>

Ένας κούλες είχε κτισθεί επίσης και στο Μπαλί, ο πύργος της Αστάλης, για να ελέγχει το πέρασμα και τη θαλάσσια περιοχή με τον όρμο τον οποίο επισκέπτονταν συχνά τα ελληνικά πλοία για να φέρουν πολεμοφόδια και να παίρνουν γυναικόπαιδα προς διάσωση τους.<sup>2</sup>

Από το Ηράκλειο προς το νομό Λασιθίου, από τη νότια μεριά υπάρχουν τα

Βιαννίτικα περάσματα και από τη βόρεια μεριά η δίοδος της Σελένας.

Οι διαβάσεις προς το οροπέδιο Λασιθίου ήταν δυσπρόσιτες. Η διάβαση του βουνού Σελένα ήταν από μόνη της ισχυρή ενώ τα περάσματα από τη Βιάννο ήταν μεγάλου εύρους και για αυτό το λόγο η οργάνωση της επιτήρησής τους ήταν αρκετά δύσκολη.

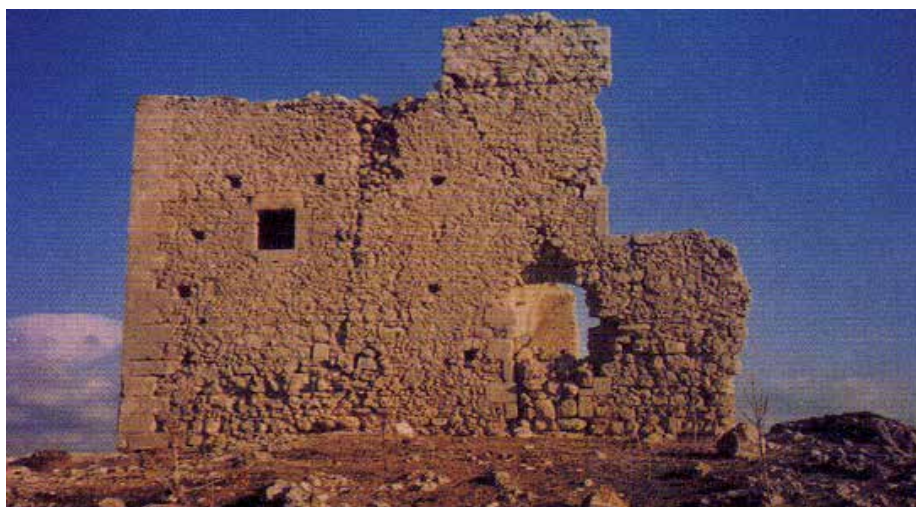
Ένας κούλες είχε κτισθεί στο πέρασμα Βιάννου –Πεύκου-Καλαμιού. Αυτός ήταν ο Κούλες της Ρίζας. Λίγα ερείπια από αυτόν σώζονται ακόμη και σήμερα.

Έχει προσανατολισμό από βορά προς νότο και στις δύο άκρες της νότιας πλευράς του υπήρχαν δύο πύργοι- προμαχώνες, διαστάσεων 3\*4 μέτρα. Αυτοί ελέγγανε τις διαβάσεις προς Βιάννο και Ιεράπετρα. Το κύριο σώμα του κούλε ήταν σχήματος ορθογωνίου και διαστάσεων 14\*7 μέτρα περίπου.



Τα ερείπια του Κούλε της Ρίζας (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)  
Ενδιάμεσα υπήρχαν και άλλοι κουλέδες. Ένας από αυτούς βρισκόταν βόρεια από το χωριό Πανόραμα πεδιάδος και κοντά σε αυτό ήταν ο Κούλες των Θόλων, ο οποίος πιθανός ήταν κεντρικός επαρχιακός διότι έχει αυλή με μεγάλο χώρο, ο οποίος χρησίμευε ίσως για στρατωνισμό. Σήμερα σώζονται σε σχετικά καλή κατάσταση κάποια χαλάσματά του παρότι αρκετά σημεία περιμετρικά του και η οροφή του έχουν καταρρεύσει.<sup>3</sup>

(1,2,3) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2,3)σελίδες 285-286



Ο Κούλες των Θόλων (Νότια πλευρά) (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Στο νομό Λασιθίου διάδοχος μεγάλης σημασίας ήταν ο ισθμός της Ιεράπετρας, από την Παχειά Άμμο ως την Νύφη του Λιβυκού (12χλμ). Συνέδεε τις επαρχίες Μεραμπέλλου και Λασιθίου με την επαρχία Ιεράπετρας. Απότομα Σητειακά βουνά της ανατολικής πλευράς της διόδου με την προοδευτική έξαρση της δυτικής, δημιουργούν μια κοιλάδα που συνεχώς διευθυνόμενη προς το νότο αποτελεί την κύρια δίοδο επικοινωνίας μεταξύ των επαρχιών αυτών. Έτσι η οχύρωση της διόδου εξασφάλιζε πλήρη αποκοπή τους ενώ συγχρόνως απομόνωνε την επαρχία Σητείας.

Επίσης έλεγχε αποτελεσματικά και το μικρό Αραξοβόλι της Παχειάς Άμμου. Για τους παραπάνω αυτούς λόγους χτίστηκαν εδώ τέσσερις κουλέδες από τους Τούρκους, έναν στην Παχειά άμμο, έναν στη Βασιλική, έναν στην Επισκοπή και έναν στο Κεντρί.<sup>1</sup>

Ο Κούλες της Παχειάς Άμμου βρισκόταν στην περιοχή της Χαλέπας, ανατολικά από το χωριό και ήταν χτισμένος πάνω σε ένα απότομο βραχώδες ύψωμα πάνω από τη θάλασσα. Το σχήμα ήταν ορθογώνιο και οι διαστάσεις του ήταν περίπου 8\*6 μέτρα. Χωριζόταν σε δύο μικρά τμήματα, το βόρειο και το νότιο. Το βόρειο είχε εσωτερικό χώρο 2,5 \*3 μέτρα περίπου και το νότιο 3\*4 μέτρα. Είναι δύσκολο να τον προσεγγίσει κανείς διότι η πλαγιά για να ανέβεις ως εκεί είναι βραχώδης και δύσβατη με αρκετή κλίση. Ο Κούλες της Παχειάς Άμμου είχε κατασκοπευτικό χαρακτήρα και κατόπτευε το αγκυροβόλιο της Παχειάς Άμμου αλλά και ολόκληρη την περιοχή του κόλπου Μεραμπέλλου. Επίσης μετέδιδε τα μηνύματα στον Κούλε της βασιλικής, από όπου μετεδιδόταν στους άλλους Κουλέδες.<sup>2</sup>

(1,2,) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδα 287

(2)σελίδα 288



Ο Κούλες της Παχειάς Άμμου (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Ο Κούλες της βασιλικής βρισκόταν πάνω σε ένα χωματόλοφο νότια από το χωριό. Έχει τετράγωνο σχήμα και οι διαστάσεις του είναι 7\*7 μέτρα περίπου, με κάποιες καμπυλότητες όμως στον ανατολικό τοίχο. Η τοιχοποιία του σώζεται σχετικά σε καλή κατάσταση. Προορισμός του Κούλε της Βασιλικής ήταν να μεταφέρει τα μηνύματα που έπαιρνε από τον Κούλε της Παχειάς Άμμου στον Κούλε της Επισκοπής όπως επίσης και να ελέγχει τη μικρή κοιλάδα δυτικά από αυτόν. Σήμερα σώζονται τα ερείπια του που φαίνονται δυτικά του δρόμου προς την Ιεράπετρα.<sup>1</sup>



Τα ερείπια του Κούλε της Βασιλικής (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1)σελίδες 288-289



Ο Κούλες της Επισκοπής

Ο Κούλες της Επισκοπής βρισκόταν σε ένα χαμηλό λόφο βορειοανατολικά από το χωριό, αριστερά από την παράκαμψη της Εθνικής Οδού Αγ. Νικολάου – Ιεράπετρας, πριν από την Επισκοπή. Ήταν κεντρικός κούλες της επαρχίας και ήταν ο μεγαλύτερος. Μπορούσε να φιλοξενήσει πολυπληθές στρατιωτικό σώμα. Είχε διεύθυνση από δύση προς ανατολή με σχήμα ορθογώνιο.<sup>1</sup>



Άποψη του Κούλε όπου φαίνεται η ορθογωνική μορφή του

(1) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1)σελίδα 289

Στις τέσσερις γωνίες του ήταν χτισμένοι πύργοι – προμαχώνες. Ενώ το κύριο σώμα του είχε διαστάσεις 15\*40 μέτρα. Επίσης είχε και μια υπόγεια στοά – σήραγγα που οδηγούσε έξω από αυτόν και σε ικανή απόσταση στη βορειοδυτική του πλευρά. Κύριος προορισμός του ήταν η άμεση στρατιωτική επέμβαση σε κάθε έκρυθμη κατάσταση καθώς και να ελέγχει τη διάβαση προς και από την Ιεράπετρα, καθώς και εκείνη από Καβούσι προς Θρίφτη.<sup>1</sup>



Υπόγεια Στοά – Σήραγγα του Κούλε της Επισκοπής



Άποψη μέσα από τον προμαχώνα

1) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004 (1)σελίδα 290



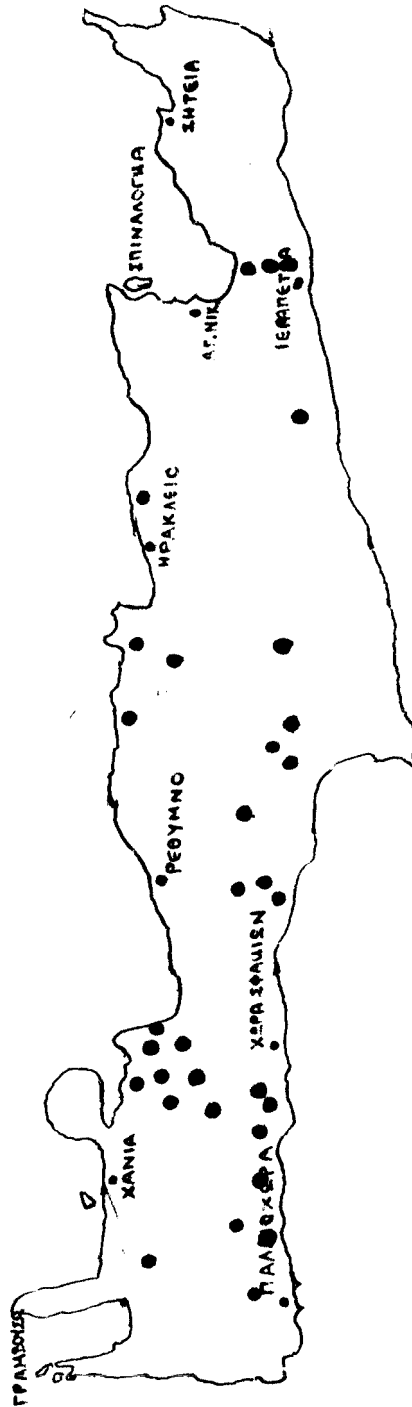
Ο Κούλες του Κεντρίου ήταν χτισμένος μέσα στο χωριό, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το διδακτήριο του δημοτικού σχολείου. Σήμερα δε σώζεται απολύτως τίποτα και δεν υπάρχει κάτι να θυμίζει την ύπαρξή του.

Από το Καβούσι προς τον Μπέμπονα υπάρχει διάβαση της Αύγου στην οποία πιθανότατα στο παρελθόν να είχε κτισθεί κάποιος Κούλες, αλλά σήμερα δεν υπάρχουν χαλάσματα ή ερείπια από κάποιον. Απλά επειδή το σημείο αυτό ήταν διάβαση υποθέτουμε ότι μπορεί κάτι να υπήρχε.

Στη επαρχία Σητείας είναι πολύ πιθανόν να μη κτίστηκαν καθόλου κουλέδες, αφού υπήρχαν πολλά ενετικά φρούρια που έπαιζαν το ρόλο αυτό.

Κούλες είχε κτισθεί και στις Μάλλες, οποίος έλεγχε βόρεια την κοιλάδα του ποταμού Σαραντάπηγου. Η αρχιτεκτονική του δομή και το μέγεθος του ήταν το ίδιο με εκείνο του Κούλε της Ρίζας.

## Χωροθέτηση των Τούρκικων Κουλέδων στο Χάρτη της Κρήτης



## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1)Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία Της Κρήτης (330μ.Χ.-1898). (Ιστορική θεώρηση )  
Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα  
Αθήνα 2004
- 2)Δρ. Ε. Καρποδίνη-Δημητριάδη:Κάστρα και Φορτέτσες Της Κρήτης-Εικόνες και Μνήμες.  
Εκδόσεις ΑΔΑΜ 1995
- 3)Μαρία Αρακαδάκη: Κατάλογος Σκοπιών Στην Καστελλανία Μεραμπέλου κατά την τελευταία φάση της Βενετοκρατίας (1633)  
Περιοδικό Κρητικά Χρονικά, τόμος ΚΗ'-ΚΘ'. 1988-1989  
Πανεπιστήμιο Κρήτης
- 4)Francesco Basilicata, 1618: Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum)  
Εκδόσεις Μικρός Ναύτιλος, Βικελαία Βιβλιοθήκη  
Σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης
- 5)Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ: Ιστορία της πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας. (1390-1538)  
Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ
- 6) Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ: Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας. (1538-1699)  
Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ
- 7)Μιχάλη Γρηγ. Μπατσινίλα : Το Οίτυλο δια μέσου των αιώνων.  
Α' τόμος
- 8)<http://www.panas.gr/periodiko/pyres.html>
- 9)<http://www.patris.gr/archive/2003/1/21/17th.html>
- 10)[http://www.mani.org.gr/kastra/vigkl/kas\\_vigklatoria.htm](http://www.mani.org.gr/kastra/vigkl/kas_vigklatoria.htm)

## Επίλογος

Είδαμε λοιπόν τα οχυρωματικά έργα, τα φρούρια, και τις βίγλες που κατασκεύασαν οι κατακτητές στο νησί της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων. Πρέπει να αναφερθεί επίσης ότι ο Κρητικός λαός στις μεγάλες δοκιμασίες, δε διέθετε στρατιωτικές εγκαταστάσεις και φρούρια γιατί κατέφευγε στα σπήλαια, στα ψηλά δυσπρόσιτα βουνά και στα φαράγγια του νησιού.<sup>1</sup>

Επίσης οι Κρητικοί χρησιμοποιούσαν τα μοναστήρια, σε πολλά από τα οποία είχαν δώσει φρουριακή μορφή. Αυτά αναφορικά είναι η Μονή Τοπλού στη Σητεία, η Μονή Φανερωμένης στα Γουρνιά , η Μονή Κρεμαστών στο Μεραμπέλλου , η μονή Βροντησίου στον Ψηλορείτη, η Μονή Αγκαράθο, η Μονή Απεζανών στα Αστερούσια, η Μονή Οδηγήτριας στα Αστερούσια , η Μονή Βοσάκου στο Μυλοπόταμο, η Μονή Αρκαδίου, η Μονή Πρέβελι, η Μονή Ασωμάτων στο Αμάρι , η Μονή Γουβερνέτου στον Μελέχα, η Μονή Γονιάς στο Κολυμπάρι, η Μονή Αγίας Τριάδας Τσαγκαρόλων, και η Μονή της Ζωοδόχου Πηγής του Χαρτοφύλακα στη Χρυσοπηγή Χανίων. Αυτά τα μοναστήρια διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στον αγώνα των Κρητικών, ιδιαίτερα στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας.<sup>2</sup>

Τέλος θα πρέπει να πούμε ότι στην Κρήτη έχουν παραμείνει μέχρι και σήμερα πολλά τοπωνύμια από τα παλιά χρόνια, και έτσι πολλά χωριά της Κρήτης έχουν ονομασίες όπως Καστέλι, Πύργος κλπ. Προφανώς αυτές οι ονομασίες δηλώνουν την ύπαρξη μικρών φρουρίων και κατασκοπευτικών πύργων που υπήρξαν σε αυτές τις περιοχές. Σήμερα σε αυτά τα χωριά όμως δεν υπάρχουν απαραίτητα κάστρα και πύργοι, αλλά έχει μείνει το τοπωνύμιο.

1,2:Γιάννη Γ. Χρηστάκη : Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μΧ.- 1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα Αθήνα 2004

1,2 σελίδες 170-201

# Κάστρα Νομού Ηρακλείου

## Ηράκλειο

Ένα από τα πιο σημαντικά και εντυπωσιακά φρουριακά συγκροτήματα της Κρήτης είναι αυτό του Ηρακλείου που είναι γνωστό και ως «Μεγάλο Κάστρο» ή «Κάστρο». Το κάστρο αυτό που βρίσκεται στην πόλη του Ηρακλείου είναι τοποθετημένο στο μέσο σχεδόν της βόρειας πλευράς του νησιού και ήταν κατοικημένο από την αρχαιότητα. Όταν οι Άραβες κατέλαβαν την Κρήτη το (823) είχαν χτίσει στην ίδια θέση την πόλη τους την οποία είχαν περιβάλλει με τείχος και την ονόμασαν χαντάκι (Rabdh el Khandak) που σημαίνει φρούριο της τάφρου. Το τείχος ήταν χτισμένο από άψητους πλίνθους συμπαγές και δυσδιάρηκτο από τρίχες αιγών και χοίρων. Ξεκινούσε από την περιοχή που σήμερα βρίσκεται το αρχαιολογικό μουσείο Ηρακλείου και έφθανε μέχρι τη θάλασσα. Η πόλη αναπτύχθηκε σε όλη την έκταση της , από το τείχος μέχρι τη θάλασσα και η διαμόρφωση της δεν πρέπει να διέφερε από εκείνη που είχε η βυζαντινή και αργότερα η βενετσιάνικη.(1)

Όταν στα 961 ο Νικηφόρος Φωκάς κατέλαβε την Κρήτη κατέστραψε τα τείχη , διέταξε να ανασκάψουν την πόλη και μεγάλο μέρος των λαφύρων χρησιμοποιήθηκε για την οικοδόμηση της Μονής της Μεγίστης Λαύρας του Αγ'Ορους. Ο αυτοκράτορας έχτισε εσωτερικά σε οχυρή θέση στα νοτιοδυτικά το φρούριο του Τεμένους για να εγκατασταθούν εκεί οι κάτοικοι. Οι ανάγκες όμως των νέων εποίκων για εύκολη επικοινωνία με τη θάλασσα οδήγησαν στην ανοικοδόμηση της ερειπωμένης πόλης του χάνδακα. Νέα τείχη χτίστηκαν στη θέση των αραβικών και στο σημείο που υπήρχε το ανάκτορο των εμειρίδων οικοδομήθηκε εκείνο του βυζαντινού αυτοκράτορα. Γρήγορα ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε και εγκαταστάθηκε έξω από τα τείχη με αποτέλεσμα να χαραχθούν νέοι δρόμοι επικοινωνίας που λίγο ως πολύ διατηρούνται μέχρι σήμερα. Η ονομασία της πόλης παρέμεινε όπως ονομαζόταν (χάνδαξ) από τους βυζαντινούς. Αργότερα οι βενετοί καθιέρωσαν το όνομα Candia, το οποίο το χρησιμοποιούσαν όχι μόνο για το Ηράκλειο αλλά και για ολόκληρη την Κρήτη.(2)

Το Ηράκλειο για τους βενετούς είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί σε αυτό στήριξαν την κυριαρχία τους στο νησί, δηλαδή την απόκρουση των τοπικών εξεγέρσεων και την άμυνα τους κατά των Τούρκων αργότερα. Το τείχος που σώζεται σήμερα χρονολογείται στην περίοδο της βενετοκρατίας (1204-1669) αλλά σε ελάχιστα σημεία διασώζονται τμήματα από το αραβικό και βυζαντινό τείχος. Πάντως τα τείχη που έκτισαν οι Βυζάντιοι και οι Άραβες ήταν μικρότερης έκτασης από αυτά που έχτισαν οι βενετοί.(3)

(1,2,3)Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

(1) σελίδα 176

(2) σελίδες 177,178

(3) σελίδα 178

Η απειλή των τούρκων πειρατών και του τουρκικού στόλου στην περιοχή της ανατολικής μεσογείου, οδήγησε τους κατοίκους στην αποστολή πρεσβευτών στη Βενετία το 1462 με αίτημα τη νέα ευρύτερη οχύρωση του χάνδακα. Η πρωτεύουσα της βενετοκρατούμενης Κρήτης βρισκόταν σε μεγάλη ανάπτυξη, παρόλα αυτά ακόμη και στο τέλος του 15<sup>ου</sup> αι. δεν θεωρούνταν ικανοποιητική ή αμυντική της οχύρωση. Το 1538 έφθασε στο νησί ο αρχιτέκτονας και μηχανικός Michele Sammicheli για τη νέα ευρύτερη οχύρωση του χάνδακα. Τα τείχη του Ηρακλείου αποτελούν έργο του μεγάλου Βερονέζου και σε αυτά όλοι οι άλλοι συνέχισαν. Το αποτέλεσμα ήταν να θεωρηθεί ο χάνδακας ως ένα από τα ωραιότερα κάστρα της Ευρώπης.(1)

Τα τείχη του Ηρακλείου είναι αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της οχυρωματικής τέχνης του 16<sup>ου</sup> αι. και δικαίωσαν τις προσδοκίες των κατασκευαστών τους και το σχεδιαστή τους, και άντεξαν σχεδόν 25 χρόνια στην πολιορκία των Τούρκων. Στη κατασκευή τους επιστρατεύτηκε ο αρσενικός πληθυσμός της υπαίθρου, από 14 μέχρι 60 χρονών, κάνοντας πολλές αγγαρείες, πολλές φορές χωρίς αμοιβή και χωρίς τροφή. Τα οικοδομικά υλικά προέρχονταν κυρίως από τα λατομεία του Κατσαμπά αλλά χρησιμοποιήθηκε και οικοδομικό υλικό από αρχαία οικοδομήματα, κυρίως από την Κνωσό.(2)

Τα τείχη του Ηρακλείου μετά τις ανακαινίσεις πήραν τη μορφή τραπεζοειδούς του οποίου η βάση βρισκόταν προς την πλευρά της θάλασσας και συνδεόταν με τα τείχη του λιμανιού. Το συνολικό μήκος τους υπερβαίνει τα 3000 μέτρα και το πάχος σε ορισμένα σημεία φθάνει σχεδόν τα 50 μέτρα. Σε διάφορα σημεία υπήρχαν μικρότερα φρούρια σήμερα όμως είναι όλα σχεδόν κατεστραμμένα. Το χερσαίο τμήμα των τειχών έφερε πύργους προμαχώνες και επιπρομαχώνες. Τα τείχη αν και έχουν υποστεί καταστροφές και επεμβάσεις διατηρούνται σε μεγάλο μήκος. Σε διάφορα σημεία τους σώζονται και διάφορα εικόνισμα και λέοντες. Το τείχος, στην πλευρά της στεριάς ενισχυόταν με επτά ισχυρούς προμαχώνες που λειτουργούσαν σαν μικρά φρούρια. Στη βορειοανατολική γωνία ήταν ο προμαχώνας Sabbionara ή προμαχώνας της Σάμου, στη ΝΑ ο προμαχώνας Βιτούρη, ο προμαχώνας του Ιησού δίπλα στην ομώνυμη πόλη, ο μεγάλος προμαχώνας του Martinengo στο ψηλότερο σημείο της περιβόλου, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται ο τάφος του Καζαντζάκη, προμαχώνας της Βηθλεέμ, ο προμαχώνας του Παντοκράτορα και ο προμαχώνας του Αγίου Ανδρέα. Στους προμαχώνες υποστήριζαν και πρόσθετα οχυρωματικά έργα με μορφή μικρών φρουρίων. Κατά μήκος του περιβόλου ανοίγονταν τέσσερις κύριες πύλες που εξασφάλιζαν την επικοινωνία με το λιμάνι και το εσωτερικό της Κρήτης. Οι τέσσερις αυτές πύλες ήταν η πύλη του Αγ. Γεωργίου γνωστή και ως πύλη του Λαζαρέτου η οποία δεν υπάρχει σήμερα, η πύλη του Ιησού γνωστή και ως καινούργια πόρτα, η πύλη του Μόλου που εξασφάλιζε την επικοινωνία με το λιμάνι ενώ η πύλη που διατηρείται καλύτερα σήμερα είναι η πύλη του Παντοκράτορα γνωστή και ως Χανιόπορτα.(3)

(1,2,3)Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

(1) σελίδα 178

(2) σελίδα 179

(3) σελίδες 180, 181, 182

Εκτός από τις μεγάλες πύλες υπήρχαν και κάποιες μικρότερες σε διάφορα άλλα σημεία του τείχους. Όλες οι πύλες άνοιγαν το πρωί και έκλειναν το βράδυ. Όσοι δεν είχαν προλάβει να μπουν στην πόλη διανυκτέρευαν σε ειδικά κτίρια τα οποία είχαν θολωτή οροφή, τους λεγόμενους κουμπέδες. Το λιμάνι ήταν οχυρωμένο με τείχος και δύο μικρά φρούρια προστάτευαν το άνοιγμα της εισόδου. Το ένα ήταν ο σημερινός Κούλες και το άλλο ο σήμερα κατεστραμμένος μικρός Κούλες. Επίσης για τη στέγαση και συντήρηση του βενετσιάνικου στόλου είχαν κατασκευαστεί τα Νεώρια τα οποία ήταν πλίθινες θολωτές εγκαταστάσεις. Σήμερα σώζονται μόνο πέντε.(1)

## Κούλες



Το Φρούριο Κούλες στο λιμάνι του Ηρακλείου

Το καλύτερο σωζόμενο τμήμα του κάστρου είναι το φρούριο του λιμανιού γνωστό ως Κούλες. Κατασκευάστηκε στη διάρκεια του 16<sup>ου</sup> αι. και η οικοδόμηση του διήρκεσε 17 χρόνια (1523-1540) ενώ η κατασκευή του και η συντήρηση του απαιτούσαν μεγάλα ποσά.. Ήταν κατασκευασμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να αποκρούονται όλοι οι ερχόμενοι από τη θάλασσα αλλά και να ρίπτονται βολές και προς το εσωτερικό (2)

(1,2)Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

(1) σελίδα 182

(2) σελίδες 182,183



Το εσωτερικό του Φρουρίου

Το φρούριο ήταν διώροφο και διέθετε 26 διαμερίσματα στο ισόγειο που χρησιμοποιούντουσαν είτε ως αποθήκες είτε ως φυλακές. Στον επάνω όροφο υπήρχαν διαμερίσματα για τη φρουρά. Ο φωτισμός και εξαερισμός του εσωτερικού γινόταν με τη βοήθεια ανοιγμάτων στην οροφή. Στις τρεις πλευρές που έβλεπαν προς τη θάλασσα υπήρχαν ανοίγματα για τα κανόνια. Υπήρχαν δύο εισόδοι στο φρούριο, μια ΒΑ και μια Δυτικά. Ήταν διακοσμημένες με μεγάλες μαρμάρινες πλάκες με το ανάγλυφο του Λέοντα του Αγίου Μάρκου και στη δυτική πλευρά υπάρχει μια μικρότερη ανάγλυφη παράσταση. Σήμερα το φρούριο διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση.(1)



Μια άλλη άποψη του εσωτερικού του Φρουρίου

(1) Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

(1) σελίδα 184





Άποψη του δώματος του Φρουρίου  
Στο βάθος της φωτογραφίας φαίνεται ο πυργίσκος που λειτουργούσε σαν σκοπιά



Άλλη άποψη του δώματος του φρουρίου  
Διακρίνονται τα ανοίγματα που λειτουργούσαν για εξαερισμό και φωτισμό

## Το Φρούριο του Τεμένους ή Κανλί Καστέλι



Το φρούριο του Τεμένους

Στο Νομό Ηρακλείου υπάρχουν κάποια μικρότερα κάστρα, τα οποία διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εποχή τους, αν και σήμερα σχεδόν όλα είναι ερειπωμένα. Ένα από αυτά είναι το φρούριο του Τεμένους ή Κανλί Καστέλι, το οποίο βρίσκεται στην επαρχία Τεμένους, 19 χλμ περίπου από το Ηράκλειο. Το φρούριο είναι χτισμένο πάνω σε ένα απότομο βραχώδες ύψωμα, στο χωριό που σήμερα ονομάζεται προφήτης Ηλίας. Ιδρύθηκε από τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά το 961, όταν απελευθέρωσε την Κρήτη από τους Σαρακηνούς, έτσι ώστε να εγκατασταθούν εκεί οι κάτοικοι του Χάνδακα. Και αυτό γιατί η θέση στο εσωτερικό του νησιού παρείχε μεγαλύτερη ασφάλεια από τις επιδρομές. Ο ίδιος ο Νικηφόρος Φωκάς ονόμασε το φρούριο Τέμενος. Όμως η γεωγραφική θέση του φρουρίου το οποίο ήταν μακριά από τη θάλασσα, ήταν ο κύριος λόγος που δεν κατοικήθηκε και οι άποικοι προτίμησαν να εγκατασταθούν στο χάνδακα.<sup>1</sup>

Τα χρόνια της Ενετοκρατίας το φρούριο πέρασε στην κυριαρχία του Enrico Pescatore και στη συνέχεια των Βενετών. Εκείνα τα χρόνια πήρε την ονομασία Rocca που σημαίνει οχυρό, και έγινε έδρα του Καστελάνου της περιοχής δίνοντας το όνομα του σε ολόκληρη την επαρχία. Αυτή η ονομασία παραμένει ως σήμερα.<sup>2</sup>

1,2: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1,2:σελίδα 184

Το κυρίως φρούριο ήταν ανεπτυγμένο στη δυτική κορυφή του λόφου. Κάτω από το ύψωμα υπήρξε μικρός οικισμός για όσους ασχολούνταν με εργασίες του φρουρίου. Αυτός ο οικισμός αργότερα εξελίχθηκε σε οικισμό με την επωνυμία Καστέλλι. Το φρούριο βρέθηκε στο κέντρο επαναστάσεων εναντίων των Βενετών και σε αυτό βρήκε καταφύγιο ο δούκας της Κρήτης Jacomo Tierolo, για να οργανώσει την άμυνα εναντίον του δούκα της Νάξου Μάρκου Σανούδου που είχε καταλάβει θέσεις στο νησί. Για ένα χρονικό διάστημα είχε παραμεληθεί και επισκευάστηκε εν μέρει τον 16<sup>ο</sup> αι. Επίσης πολλοί Τούρκοι βρήκαν τον θάνατο μέσα στο φρούριο του Τέμενους από τους Βενετούς και τους Κρητικούς, όταν το 1647 κατέλαβαν την περιοχή και γιόρταζαν τη υποταγή της. Αυτοί λοιπόν ονόμασαν το φρούριο Κανλί που σημαίνει ματωμένο, ονομασία που επικράτησε μέχρι το 1955, οπότε και πήρε την ονομασία Rocca.<sup>1</sup>



Μια άλλη άποψη του Φρουρίου του Τεμένους

Σήμερα, από το φρούριο του Τεμένους, διατηρούνται μόνο ορισμένα τμήματα από το περίβολο των τειχών κυρίως στη Βορειοανατολική πλευρά, όπου και τμήμα ημικυκλικού πύργου. Όσον αφορά τα κτίρια του εσωτερικού, στρατώνες, δεξαμενές, εκκλησίες, δυστυχώς σώζονται μόνο κάποια ερείπια. Σε καλύτερη κατάσταση βρίσκονται οι εκκλησίες του Χριστού και του Αγίου Νικολάου στην ανατολική πλευρά του υψώματος όπως επίσης και της Αγίας Παρασκευής. Από το φρούριο υπάρχει θέα στις πεδιάδες γύρω από αυτό ενώ βόρεια και σε μακρινή απόσταση φαίνεται η θάλασσα, και το νησάκι Δία.<sup>2</sup>

1,2: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1,2: σελίδα 185



Πολεμίστρες του Φρουρίου Τεμένους

Για το φρούριο του Τεμένους πρέπει να αναφέρουμε ότι συνδέθηκε με ηρωικές στιγμές της Κρητικής Ιστορίας. Παρότι το φρούριο σήμερα είναι ερειπωμένο, εξακολουθεί να εντυπωσιάζει τους επισκέπτες, αλλά και τους κατοίκους που έχουν τα σπίτια τους κοντά, στην πλαγιά.



Άποψη από όπου φαίνεται το χωριό του Προφήτη Ηλία

## Χάρακας

Αρκετά μικρά φρούρια σώζονται και στην επαρχία Μονοφατσίου, όλα ερειπωμένα. 50 χμ ΝΔ του Ηρακλείου βρίσκεται το χωριό Χάρακας. Πάνω σε ένα βράχο σώζονται τα ερείπια του ομώνυμου φρουρίου. Ο βράχος υψώνεται εντελώς απομονωμένος στη δυτική μεριά του χωριού και είναι προσιτός από τη ΝΔ πλευρά μόνο. Στην ανατολική πλευρά είναι εντελώς κατακόρυφος. Την ονομασία του το φρούριο την οφείλει στη σύσταση του βράχου. Παρόμοιοι βράχοι υπάρχουν και σε άλλα μέρη της Κρήτης, και ονομάζονται χαράκια, στην κρητική διάλεκτο. Σήμερα από το φρούριο του Χάρακα διατηρούνται λίγα ερείπια από τα εξωτερικά τείχη όπως επίσης και από το κεντρικό οικοδόμημα, τον κύριο πύργο και τη θολωτή δεξαμενή. Σώζεται η εκκλησία του που ήταν αφιερωμένη στον Αφέντη Χριστό.<sup>1</sup>

## Καστέλι Μονοφατσίου

Το Καστέλι Μονοφατσίου είναι ένα μικρό οχυρό που βρίσκεται στο λόφο Επάνω Καστέλι του ομώνυμου χωριού. Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι το οχυρό το έχτισε ο Enrico Pescatore στις αρχές του 13<sup>ου</sup> αι. ενώ κάποιιοι άλλοι αναφέρουν ότι το φρούριο προϋπήρχε και τότε επισκευάστηκε. Σύμφωνα με τον G.Gerola ο Pescatore ονόμασε το κάστρο Bonifacio, σε μίμηση του ονόματος άλλου κάστρου που είχε κτίσει στην Κορσική. Το πιο πιθανό πάντως είναι ότι η ονομασία δόθηκε προς τιμήν του Βονιφάτσιου, του Μομφερατικού αρχηγού της Δ. Σταυροφορίας.<sup>2</sup> Όταν επικράτησαν στην περιοχή οι Βενετοί επισκεύασαν το οχυρό, διατήρησαν το όνομα του και έδωσαν την ίδια ονομασία σε όλη την επαρχία. Το φρούριο, όπως και αρκετά άλλα βρέθηκε στο κέντρο των επαναστάσεων εναντίων των Βενετών με αποτέλεσμα να γνωρίσει την καταστροφή που οδήγησε στην ερήμωση του. Μάλιστα τον 17<sup>ο</sup> αι. δε σώζονταν παρά μόνο ερείπια τειχών και ήταν ακατάλληλο για κατοίκηση όπως μαρτυρούν διάφοροι περιηγητές μεταξύ των οποίων και ο Άγγλος Ber. Randolph. Οι κάτοικοι που είχαν εγκατασταθεί κάτω από το φρούριο ίδρυσαν ένα μικρό οικισμό, στη θέση όπου και σήμερα εξακολουθεί να υπάρχει. Επειδή εκεί κατοικούσαν αρκετοί Εβραίοι τραπεζίτες οι Τούρκοι το ονόμασαν Τσιφούτ Καστέλι. Στη διάρκεια της επανάστασης το 1821 μετονομάστηκε σε Μονοπρόσωπο. Σήμερα το κάστρο είναι εντελώς ερειπωμένο και διατηρούνται μόνο κάποια τμήματα των εξωτερικών τειχών, κυρίως της ΝΔ πλευράς τα οποία διακρίνονται από μακριά στην κορυφογραμμή του χαμηλού λόφου.<sup>3</sup>

1-3: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1: σελίδα 185

2,3:σελίδα 187

## Μπελβεντέρε (Belvedere)

Στην κορυφή ενός απόκρημνου λόφου, απέναντι από το χωριό Καστελιανά της επαρχίας Μονοφατσίου βρίσκεται το φρούριο Μπελβεντέρε. Χτίστηκε από τον Enrico Pescatore (1206-1210) και πήρε αυτή την ονομασία εξαιτίας της εξαιρετικής θέας που είχε ο λόφος. Στην ίδια θέση θεωρείται ότι στην αρχαιότητα βρισκόταν η πόλη Πριανσός, απόπου χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό για την κατασκευή του φρουρίου του. Όταν οι βενετοί κατέλαβαν το οχυρό στις αρχές του 13<sup>ου</sup> αι. διατήρησαν την ονομασία του και προέβησαν και σε αναγκαίες επισκευές. Τους πρώτους αιώνες της ενετοκρατίας το φρούριο βρισκόταν στην ακμή του αλλά από τον 15<sup>ο</sup> αι. και μετά άρχισε η εγκατάλειψη του και στα τέλη του 16<sup>ου</sup> αι. ήταν πλέον ακατοίκητο.<sup>1</sup>

Το φρούριο πραγματικά προσφέρει άπλετη θέα στην πεδιάδα της Μεσαράς. Σήμερα δυστηχώς η διατήρηση του φρουρίου είναι κακή και διατηρούνται μόνο μια υδατοδεξαμενή όπως επίσης και τα ερείπια κάποιων ναών και άλλα λιγοστά ερείπια.<sup>2</sup>

## Καινούργιο ή Kastel Nuovo

Το φρούριο αυτό χτίστηκε επίσης από τον Enrico Pescatore και βρίσκεται σε ένα ύψωμα βορειοδυτικά του χωριού Καστέλι Καινουργίου. Από το όνομα του φρουρίου πήρε και την ονομασία της η επαρχία Καινουργίου. Και αυτό το φρούριο έχασε τη σπουδαιότητα του και ερειπώθηκε τους τελευταίους αιώνες της ενετοκρατίας. Η πρόσβαση σε αυτό είναι δύσκολη και δυστυχώς η διατήρησή του είναι πολύ κακή. Σώζονται μόνο ένα μικρό τμήμα των τειχών, η μεγάλη κλίμακα ανόδου στην ανατολική πλευρά καθώς και μια υδατοδεξαμενή.<sup>3</sup>



τμήμα τείχους του φρουρίου Νουνο

1-3: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1,2:σελίδα 188-189

3:σελίδα 189

## Παλαιόκαστρο

Το φρούριο του Παλαιόκαστρου βρισκόταν σε ένα χαμηλό παραθαλάσσιο ύψωμα κάτω από το σημερινό χωριό Ρογδιά στο δρόμο που οδηγεί από το Ηράκλειο στο Ρέθυμνο. Το φρούριο βρισκόταν σε στρατηγική θέση διότι μπορούσε να ελέγξει μεγάλη παραθαλάσσια έκταση. Το έχτισε ο Enrico Pescatore. Ο Μπουοντελμόντι το ονομάζει «άγρυπνο φύλακα του χάνδακα που του δίνει το σήμα κινδύνου με καπνό όταν πλησιάζουν πειρατές». Μετά την πλήρη κυριαρχία των Ενετών στην Κρήτη, το φρούριο θεωρήθηκε από αυτούς ασήμαντο και εγκαταλείφθηκε. Όμως όταν φάνηκε ο επερχόμενος τουρκικός κίνδυνος οι Ενετοί το ξαναεπισκεύασαν και το ξαναχρησιμοποίησαν. Όπως επίσης το χρησιμοποίησαν και οι Τούρκοι όταν κυριάρχησαν στην Κρήτη. Σήμερα σώζεται μόνο ένα τμήμα του εξωτερικού του περιβόλου, καλύτερα διατηρημένο στη βόρεια πλευρά που βλέπει προς τη θάλασσα.<sup>1</sup>



Σωζόμενο τμήμα του φρουρίου στο Παλαιόκαστρο. Στο βάθος φαίνεται η πόλη του Ηρακλείου

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1: σελίδες 189-190

## Κάστρα Νομού Λασιθίου

### Το φρούριο Σπιναλόγκα

Το φρούριο της Σπιναλόγκας ήταν ένα από τα σημαντικότερα της Κρήτης εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης της βραχονησίδας που είναι πάνω χτισμένο. Για την οικοδόμηση του υπάρχουν αναφορές ότι χρησιμοποιήθηκε υλικό από την αρχαία πόλη Ολούς. Η θέση του φρουρίου όπως αναφέραμε είχε μεγάλη σημασία από στρατιωτική άποψη, βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του τόξου του Μεραμπελλιώτικου κόλπου και πολύ κοντά στη στεριά και δεσπόζει σε ολόκληρη την περιοχή. Η βραχονησίδα είναι άγονη αλλά οχυρή γιατί μεγάλο μέρος των ακτών της είναι απότομο κυρίως προς βόρεια και ανατολικά. Επίσης λόγω θέσης προφυλάσσεται από βόρειους ισχυρούς ανέμους και αποτελεί έτσι ασφαλές αγκυροβόλιο κυρίως στη δυτική και νότια πλευρά της. Συγχρόνως μπορεί να ελέγχει τη ναυσιπλοία σε ολόκληρη την ευρύτερη θαλάσσια περιοχή. Αυτά τα στρατιωτικά πλεονεκτήματα της βραχονησίδας τα διέγνωσαν νωρίς οι ενετοί αμέσως μετά την κατάληψη της. Έτσι άρχισαν την κατασκευή του φρουρίου το 1579. Πρέπει να αναφέρουμε ότι κατά την αρχαιότητα είχε οχυρωθεί από τους Ολουντίους επίσης με φρούριο για να προστατεύει το λιμάνι τους. Τα υπολείμματα του αρχαίου αυτού φρουρίου παρατήρησε το 1574 ο Brunoro Zabeski λίγο πριν την ανέγερση του Ενετικού. 1



Άποψη των οχυρώσεων της βραχονησίδας Σπιναλόγκα

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995), σελίδα 216. Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σελίδες 144, 145



Το φρούριο ήταν εφοδιασμένο με προμαχώνες σε επίκαιρα σημεία, με επιπρομαχώνες και μεσοπύργια και με άλλες αναγκαίες εγκαταστάσεις όπως δεξαμενές, αποθήκες τροφίμων και πολεμοφοδίων και χώρους στρατωνισμού. Ιδιαίτερη σημασία είχε δοθεί όσον αφορά την ασφάλεια της εισόδου του φρουρίου που βρισκόταν στη βορειοδυτική πλευρά της νησίδας. Εκεί είχε αναπτυχθεί ο προμαχώνας Genese ενώ είχε κτισθεί και τείχος για μεγαλύτερη ασφάλεια. Γενικά το φρούριο Σπιναλόγκα ήταν ένα από τα καλύτερα οχυρωματικά έργα των Ενετών. Αυτό μαζί με το φρούριο της Σούδας ήταν τα μόνα που παρέμειναν στην κυριαρχία των Ενετών αρκετά χρόνια μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους. Το 1715 τα δύο αυτά φρούρια παραδόθηκαν στους Τούρκους με συνθηκολόγηση. Όλα τα μετέπειτα χρόνια της τουρκοκρατίας η Σπιναλόγκα ήταν τόπος μαρτυρίου για τους Κρητικούς και αποτέλεσε στόχο επαναστατικών εξεγέρσεων. Η τουρκική κατοχή της νησίδας τερματίστηκε το 1903, οπότε εγκατέλειψαν το φρούριο και οι τελευταίοι Τούρκοι. Από τότε και μετά λειτούργησε ως λεπροκομείο μέχρι και το 1957. Σήμερα οι βενετσιάνικες οχυρώσεις διατηρούνται σε αρκετά καλή κατάσταση. Επίσης προγραμματίζονται έργα ανάπλασης της νησίδας από τη νομαρχία Λασιθίου.<sup>1</sup>



Το φρούριο Σπιναλόγκα όπως φαίνεται από τον οικισμό Πλάκα

1:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898)  
Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004  
1:σελίδες 145, 148,149

## Καστέλλι Μεραμπέλου

Στην επαρχία Μεραμπέλλου υπήρχε στο παρελθόν το φρούριο Mirabello που χτίσθηκε πιθανότατα από τον Enrico Pescatore, και βρισκόταν πάνω στο λόφο που σήμερα είναι χτισμένο το νομαρχιακό μέγαρο του Αγίου Νικολάου. Στο παρελθόν το φρούριο αυτό δεν είχε τη στρατιωτική σημασία και σπουδαιότητα όπως άλλα φρούρια έτσι ερειπώθηκε σχετικά γρήγορα. Σήμερα δε σώζεται τίποτα από το φρούριο παρα μόνο η ονομασία του που χάρισε στην επαρχία. Στην Κριτσά Μεραμπέλλου δυτικά από το χωριό υπάρχουν τα ερείπια ενός φρουρίου με πολύ ισχυρούς διπλούς τοίχους πάνω σε ένα απότομο ύψωμα. Είχε κάθετα διαχωριστικά ανά τακτά διαστήματα γεμισμένα με μικρές αδούλευτες πέτρες. Πιθανώς να είχε κτισθεί κατά την πρώιμη ενετοκρατία γύρω στο 13<sup>ο</sup> αι. Σήμερα οι χωρικοί ονομάζουν αυτά τα ερείπια Κάστελο.<sup>1</sup>

## Το Φρούριο Καλές στην Ιεράπετρα

Στο λιμάνι της Ιεράπετρας σώζεται σήμερα το βενετσιάνικο οχυρό, Καλές Ιεραπέτρας. Το φρούριο έχει ορθογώνιο σχήμα και κτίσθηκε την περίοδο της βενετοκρατίας στη θέση παλαιότερο που ίσως είχε οικοδομηθεί από τον Pescatore. Ήταν εξοπλισμένο με ένα πύργο σε κάθε του γωνία. Υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα παραθαλάσσια οχυρά, γνώρισε επανηλειμένες πειρατικές επιδρομές όπως επίσης και καταστροφές από σεισμούς και έτσι χρειάστηκε να επισκευαστεί πολλές φορές. Επίσης όταν οι Τούρκοι κατέλαβαν το φρούριο έκαναν και αυτοί τις δικές τους επισκευές και προσθήκες. Σήμερα το φρούριο βρίσκεται σε καλή κατάσταση, και έχουν γίνει και εργασίες αποκατάστασης.<sup>2</sup>



Το φρούριο Καλές στην Ιεράπετρα.

1:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004

1:σελίδες 150,151

2:Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

2:σελίδα 215

## Το Φρούριο Καζάρμα Σητείας

Στη ΒΑ πλευρά της Σητείας σώζεται το ενετικό οχυρό που οι ντόπιοι ονομάζουν Καζάρμα. Χτίστηκε πιθανώς το 1204 από τον Pescatore και ανακαινίστηκε πολλές φορές από τους Βενετούς. Η σημασία του υπήρξε μικρή και χρησίμευε κυρίως ως κατοικία της φρουράς και του εκάστοτε φρουράρχου. Καταστροφές υπέστη το φρούριο από σεισμούς, καθώς και από την επιδρομή του αρχιπειρατή Βαρβαρόσα. Στα επόμενα χρόνια το φρούριο εγκαταλείφθηκε, και ο πληθυσμός μετακινήθηκε σε άλλες θέσεις. Στο φρούριο παρέμεινε μόνο η φρουρά όμως και αυτή το 1651 εγκατάλειψε τη θέση της. Στην Τουρκοκρατία έγιναν επισκευές και προσθήκες στο φρούριο, αλλά όμως η πόλη δεν ξανακατοικήθηκε παρά μόνο το 1870 και μετά όπου και δημιουργήθηκε ο νέος οικισμός που σχημάτισε και τη σημερινή πόλη. Το οχυρό βρίσκεται σε ένα πλάτωμα πάνω από το λιμάνι. Η κεντρική του είσοδος είναι προσανατολισμένη στο νότο και σε αυτήν φθάνει κανείς ανεβαίνοντας από δύο σκάλες που υπάρχουν στα Ανατολικά και στα Δυτικά. Επίσης υπάρχει μία δευτερεύουσα είσοδος στη ΒΑ γωνία. Στο εσωτερικό του φρουρίου υπάρχει αυλή καθώς και κάποια δωμάτια στα δεξιά και στα αριστερά της. Στο βάθος υπάρχουν τα ερείπια ενός διόροφου πύργου που χρησίμευε ως κατοικία του εκάστοτε διοικητή φρουράς. Το κτίριο είχε μια μικρή μακρόστενη είσοδο στην πρόσοψη του καθώς και στις δύο άλλες πλευρές του. Το εσωτερικό είναι εντελώς ερειπωμένο και σώζονται μόνο τα πέτρινα σκαλοπάτια που οδηγούν στο δεύτερο όροφο ενώ διατηρούνται και ορισμένες πολεμίστρες και τηλεβολήθρες. Σήμερα έχουν γίνει κάποιες αναστηλωτικές εργασίες στο φρούριο και στην εσωτερική αυλή έχει διαμορφωθεί πρόχειρη κατασκευή για πολιτιστικές εκδηλώσεις.<sup>1</sup>



Το φρούριο Καζάρμα στην Σητεία

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1: σελίδες 214, 215

## **Το φρούριο Monte Forte ή Απάνω Καστέλι**

Κοντά στο χωριό Κρυά Σητείας πάνω σε ένα λόφο, όπου βρίσκεται το εκκλησάκι του Αι Γιώργη βρίσκονται τα ερείπια του Ενετικού Φρουρίου Monte Forte. Η περιοπτη θέση του φρουρίου επιτρέπει τον οπτικό έλεγχο ολόκληρης της γύρω περιοχής, των υψωμάτων της Ζήρου, των Λιθινών, του Μακρύ Γιαλού , της Δάφνης και του Μπέμπονα. Το φρούριο κτίστηκε το 13<sup>ο</sup> αι. από τους Ενετούς και θεωρείτο απόρθητο λόγω της οχυρής του θέσης. Είχε δύο εισόδους, από τη Νότια και από τη Δυτική πλευρά. Μέσα στο οχυρό υπήρχαν το εκκλησάκι του Αγ. Γεωργίου, θολωτή δεξαμενή και άλλες εγκαταστάσεις. Στο σεισμό του 1303 καταστράφηκε αλλά επανακατασκευάστηκε κατά τη διάρκεια του 14<sup>ου</sup> αι. Από τον 15<sup>ο</sup> αι. και μετά όμως άρχισε να ερειπώνεται. Το φρούριο κατέλαβαν οι Τούρκοι το 1649 αλλά δεν το χρησιμοποίησαν για καθαρούς στρατιωτικούς σκοπούς. Σήμερα σώζονται λίγα ερείπια, καθώς και η υδατοδεξαμενή.<sup>1</sup>

## **Το φρούριο Λιόπετρο στο Χαμαίζι**

Στη θέση Φατσή της κοινότητας Χαμαϊζίου στην επαρχία Σητείας βρισκόταν άλλο ένα Ενετικό Φρούριο. Αυτό άρχισε να χτίζεται στις αρχές του 17<sup>ου</sup> αι. για να μεταφερθούν εκεί οι κάτοικοι της Σητείας σε περίπτωση πολέμου με τους Τούρκους. Ήταν πολύ μεγάλο και μπορούσε να χωρέσει 6000 άτομα. Παρόλα αυτά δε χρησιμοποιήθηκε για το σκοπό που κτίστηκε. Από το φρούριο υπάρχει πανοραμική θέα σε άλλες τις γύρω περιοχές. Στο βάθος δυτικά φαίνεται ο Αγ. Νικόλαος , ΝΔ τα Μουλιανά , Ανατολικά ο τόπος Πέρα μέχρι τον Κάβο Σίδηρο και Νότια όλος ο όγκος των Σητειακών βουνών. Σήμερα σώζονται κατεστραμμένα τείχη από υδατοδεξαμενές και λίγα ερείπια από κατεστραμμένα φρούρια.<sup>2</sup>

## **Το φρούριο του Αγ. Στεφάνου**

Στο χωριό Αγ. Στέφανος Σητείας που απέχει 35χμ από τη Σητεία, βρίσκονται πάνω σε ένα λόφο ερείπια ενετικού φρουρίου το οποίο χτίστηκε ίσως τον 16<sup>ο</sup> αι. Το φρούριο χτίστηκε πιθανώς από κάποιο ενετό άρχοντα της περιοχής για να καταστέλλει τις επαναστατικές προσπάθειες του ντόπιου πληθυσμού. Ο λόφος ήταν φυσικά οχυρή, αφού ολοτριγυρα ο βράχος είχε κατακόρυφες πλευρές και η προσπέλαση γινότανε μόνο από τη νότια πλευρά. Σήμερα από το φρούριο σώζεται ένας τοίχος στη νότια πλευρά του, καθώς και ένα είδος πύργου στο πλάτωμα του φρουρίου.<sup>3</sup>

1,2,3:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004

1:σελίδες 160-163

2:σελίδες 163-165

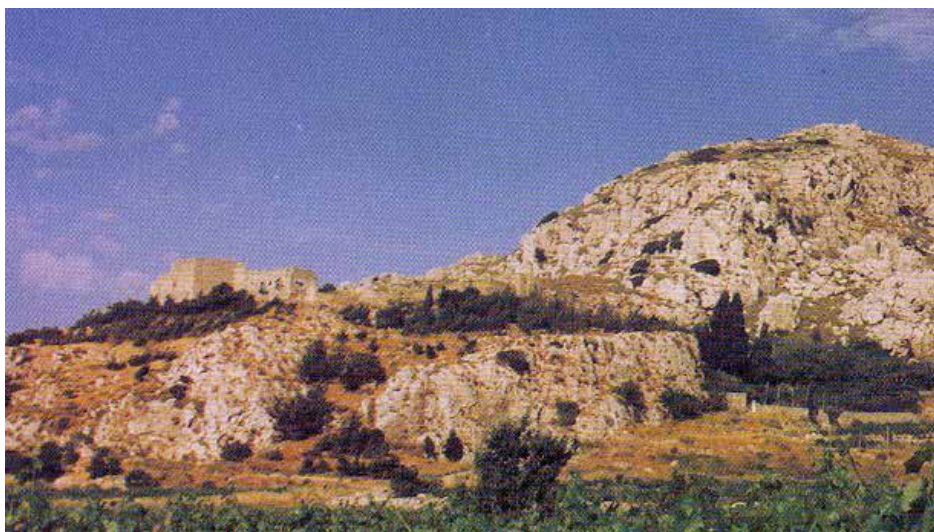
3:σελίδα:168

## Το φρούριο στο Παλαιόκαστρο Σητείας

Πάνω σε ύψωμα κοντά στη θάλασσα ανατολικά του χωριού Παλαιόκαστρο Σητείας είχε κτισθεί φρούριο από τους Ενετούς για την προστασία του χώρου ελλιμενισμού των πλοίων στον όρμο που σχηματιζόταν κάτω από τη πλαγιά. Το φρούριο χτίστηκε πιθανώς κατά τις τελευταίες δεκαετίες της Ενετοκρατίας.. Σήμερα δυστυχώς δε διασώζεται απολύτως τίποτα από αυτό. Ξέρουμε όμως ότι είχε κτισθεί από εκθέσεις των Ενετών αξιωματούχων Phil Pascoualigo(1594) Beneto Moro (1602) και Isepo Givran (1639).<sup>1</sup>

## Το μικρό φρούριο του Βόιλα στον Χανδρά και το Καστέλι

Σε απόσταση ενός χλμ από τον Χανδρά στη ΒΑ του μικρού κάμπου, στο ερειπωμένο μεσαιωνικό χωριό Βόιλα βρίσκονται τα ερείπια ενός φρουρίου – πύργου .ενετικής αρχιτεκτονικής. Τούρκικη επιγραφή που υπάρχει εξωτερικά στον τοίχο του αναφέρει ότι κτίστηκε το 1740-1741 Δίπλα από την επιγραφή υπάρχουν χαραγμένα πολλά τουρκικά σύμβολα. Άρα πιθανώς έχει κτιστεί από τούρκους ή από κάποιον εξισλαμισμένο Ενετό άρχοντα. Στη νότια πλευρά του πύργου βρίσκεται μια ερειπωμένη μικρή εκκλησία, γνωστή ως εκκλησία του Τζιναλή. Επίσης σε κάποια απόσταση από τον πύργο βρίσκεται και άλλο ένα μνημείο, η δίκλιτη εκκλησία του Αγ. Γεωργίου. Σήμερα ο πύργος της Βόιλας σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Επίσης ανατολικά από τη Βόιλα, δίπλα στο Χανδρά Σητείας, πάνω σε λόφο υπάρχουν ερείπια μικρού φρουρίου το οποίο και σήμερα ονομάζεται Καστέλι.<sup>2</sup>



Άποψη του πύργου στο χωριό Βόιλα Σητείας

1:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004

1:σελίδες 168-169

2:σελίδες 166,167,169

# Κάστρα Νομού Ρεθύμνου

## Η Φορτέτσα

Ο Νομός Ρεθύμνου βρίσκεται ανάμεσα στο Νομό Ηρακλείου και στο Νομό Χανίων. Οι Νομοί αυτοί είχαν οχυρωθεί ισχυρά, έτσι ο Νομός Ρεθύμνου δεν είχε ιδιαίτερους λόγους να οχυρωθεί όσο οι άλλοι δύο που τον περιβάλλουν. Για αυτό το λόγο τα φρούρια στο Νομό Ρεθύμνου είναι λίγα. Το πιο σημαντικό και πιο μεγάλο είναι αυτό της Φορτέτσας.



Η κεντρική είσοδος του φρουρίου

Η πόλη του Ρεθύμνου είχε από την αρχαιότητα οχυρωθεί εκεί που σήμερα υπάρχει η σημερινή Φορτέτσα. Ο λόφος ονομαζόταν Παλαιόκαστρο και εδώ υπήρχε η ακρόπολη της αρχαίας Ρίθυμνας. Το φρούριο επιδιόρθωσε ο Pescatore και συμπλήρωσαν οι Βενετοί όταν κατέλαβαν το Ρέθυμνο στις αρχές του 13<sup>ου</sup> αί. Μέχρι το 16<sup>ο</sup> αι. οι οχυρώσεις επεκτάθηκαν, αλλά κρίθηκαν ανεπαρκείς όταν η Τουρκική απειλή άρχισε να γίνεται εντονότερη. Έτσι η Βενετία οχύρωσε το Ρέθυμνο καλύτερα για μακρά και επιτυχή άμυνα. Την ανέγερση των νέων οχυρώσεων ανέλαβε ο Michele Sammicheli. η κατασκευή του τείχους διήρκησε 30 χρόνια (1540-1570) και ακολουθώντας περίπου ευθεία γραμμή περιέβαλε το χώρο ανάμεσα στη δυτική και ανατολική παραλία. Το τείχος όμως καταστράφηκε σχεδόν αμέσως μετά την ολοκλήρωση του από τους πειρατές και τότε αποφασίστηκε η κατασκευή του οχυρού της Φορτέτσας στην οποία θα μπορούσαν να εγκατασταθούν οι άνθρωποι με ασφάλεια<sup>1</sup>

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1:σελίδα 191



Άλλη άποψη του φρουρίου της Φορτέτσας

. Οι εργασίες διήρκεσαν από το 1573 μέχρι το 1580. Το σχήμα του φρουρίου ήταν πολυγωνικό και παραμένει έτσι μέχρι σήμερα. Στη Νότια και Ανατολική πλευρά υπήρχαν 4εις προμαχώνες , επιπρομαχώνες ενώ στη βόρεια και δυτική πλευρά κυριαρχούσαν μικρές και μεγάλες προεξοχές ενώ επάλξεις κάλυπταν κυρίως τα μεσοπύργια διαστήματα. Κύρια είσοδος βρισκόταν όπως και σήμερα, στην ανατολική πλευρά ενώ στο δυτικό και βόρειο τμήμα του περιβόλου υπήρχαν δύο μικρότερες πύλες, κλειστές σήμερα. Στο εσωτερικό του φρουρίου υπήρχαν εγκαταστάσεις φρουράς, αποθήκες πυρομαχικών, τα διοικητικά κτίρια, καθεδρικός ναός, και δεξαμενές νερού.<sup>1</sup>



Τα τείχη του φρουρίου εξωτερικά

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)  
1:σελίδα 191

Παρά την επιβλητική του εμφάνιση, αμυντικός το φρούριο δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες της εποχής. Είχε αρκετά μειονεκτήματα τα οποία τα είχαν επισημάνει και αρκετοί Βενετοί αξιωματικοί που έκαναν την Φορτέτσα ευπρόσβλητη. Αυτά ήταν η περιορισμένη έκταση του οχυρωμένου χώρου καθώς και η μορφολογία του εδάφους και ο τρόπος οχύρωσης. Έτσι όταν οι Τούρκοι πολιορκήσαν την Φορτέτσα, δεν μπόρεσε να αντισταθεί σε αυτούς, και την κατέλαβαν το 1646. Σήμερα σώζονται σε καλή κατάσταση τα τείχη γύρω από το φρούριο, αλλά τα βενετσιάνικα κτίρια και σε κάποια σημεία τα τείχη έχουν αρχίσει να γκρεμίζονται και να δίνουν τη θέση τους σε μοντέρνα οικοδομήματα.<sup>1</sup>



Η θέα προς τη θάλασσα, μέσα από το κάστρο

### **Το φρούριο Μονοπάρι (Boniparo)**

Το Μονοπάρι είναι ένας μικρός οικισμός του χωριού Απάνω Βαρσαμόνερου της επαρχίας Ρεθύμνου, και βρίσκεται 16χμ ΝΑ από το Ρέθυμνο. Σε κοντινή απόσταση από το χωριό βρίσκεται ένα απότομο και απομονωμένο ύψωμα, που περικλείεται από ένα χείμαρρο. Το ύψωμα αυτό λέγεται Κάστελος. Πάνω σε αυτό το ύψωμα λοιπόν ο Enrico Pescatore ίδρυσε η επισκεύασε το 1206, το φρούριο και το ονόμασε Boniparo. Πιθανότατα να υπήρχε εκεί λίγο παλιότερα ένα βυζαντινό φρούριο, σύμφωνα με κάποιες αναφορές του δάσκαλου Εμμ. Λαμπρινάκη, που αναφέρονται στο βιβλίο του «Γεωγραφία της Κρήτης», που εξέδωσε το 1890. Επίσης έκαναν και οι Ενετοί κάποιες προσθήκες, όπως μαρτυρούν σήμερα τα ερείπια από Ενετικά κτίσματα. Δυστυχώς όμως σήμερα σώζονται μόνο ελάχιστα χαλάσματα, και σε κακή κατάσταση.<sup>2</sup>

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1: σελίδα 193

2:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004

2:σελίδες 97,98



## **Το φρούριο Καστέλι Μυλοποτάμου**

Καστέλι Μυλοποτάμου λεγόταν στις αρχές του αιώνα μας το σημερινό παραλιακό χωριό Πάνορμο, το οποίο βρίσκεται στο 20 χμ της Εθνικής Οδού Ρεθύμνου Ηρακλείου. Σε ένα απότομο ύψωμα δίπλα στη θάλασσα έκτισε στις αρχές του 13<sup>ου</sup> αι. ο Pescatore το φρούριο Καστέλι Μυλοποτάμου το οποίο επισκεύασαν οι Ενετοί όταν κατέλαβαν την Κρήτη. Το φρούριο είχε σχήμα αυγού, και ήταν εξοπλισμένο με επτά πύργους και δύο πόρτες, η μία από την πλευρά της θάλασσας και η άλλη από τη νότια πλευρά. Το 1538 ο Μπαρμπαρόσα κατέστρεψε το φρούριο αλλά οι Ενετοί το επισκεύασαν ξανά. Το 1647 οι Τούρκοι κατέλαβαν το φρούριο, και οι Ενετοί προσπάθησαν να το ανακαταλάβουν αλλά απέτυχαν. Σήμερα το μόνο που έχει απομείνει από το φρούριο είναι ένα πολύ μικρό τμήμα τείχους από την πλευρά της θάλασσας. Επίσης εκεί έχει χτιστεί και μια εκκλησία<sup>1</sup>

1

## **Το φρούριο Απάνω Καστέλι στο Καστρί Μυλοποτάμου**

Πάνω από το χωριό Καστρί Μυλοποτάμου βρίσκεται πάνω σε ένα βραχώδες ύψωμα το φρούριο Απάνω Καστέλλι Το φρούριο το έχτισαν οι Ενετοί στη διάρκεια του 14<sup>ου</sup> αι. Σήμερα από το φρούριο σώζονται λίγα ερείπια. Κάποια ίχνη του τείχους του υπάρχουν στη νότια πλευρά του υψώματος, ενώ υπάρχουν και λίγα λείψανα κτιρίων καθώς και τα χαλάσματα μιας μικρής εκκλησίας.<sup>2</sup>

1,2: :Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004

1,2:σελίδες 98-100

## Κάστρα Νομού Χανίων

### Χανιά

Ο Νομός Χανίων, ο δυτικότερος νομός της Κρήτης χαρακτηρίζεται από ψηλούς και μεγάλους ορεινούς όγκους, βαθειά φαράγγια και απότομες ακτές. Οι ευνοϊκές συνθήκες του περιβάλλοντος μαζί με τη γεωγραφική θέση συντέλεσαν στην εγκατάσταση ανθρώπων στην περιοχή από πολύ νωρίς και στην ανάπτυξη αξιόλογου πολιτισμού. Η πόλη είναι κτισμένη στα ερείπια μιας από τις σημαντικότερες αρχαίες πόλεις του νησιού, της αρχαίας Κυδωνίας. Ο πυρήνας της βρίσκεται στο λόφο Καστέλι στα νοτιανατολικά του λιμανιού όπου ήταν και η ακρόπολη της. Η ακμή της πόλης της Κυδωνίας διατηρήθηκε μέχρι και τον 9<sup>ο</sup> αι. οπότε και γνώρισε την καταστροφή από τους Άραβες πειρατές οι οποίοι την κατέλαβαν το 824. Όταν ο Νικηφόρος Φωκάς απελευθέρωσε το νησί από αυτούς το 961 η πόλη οχυρώθηκε με τείχος το οποίο σε ορισμένα σημεία θεμελιώθηκε πάνω στα αρχαία τείχη. Στη δόμηση του χρησιμοποιήθηκε υλικό από την αρχαία πόλη. Μικρά τμήματα από αυτό σώζονται και σήμερα.<sup>1</sup>

Οι ενετοί όταν κατέλαβαν την Κρήτη κατασκεύασαν νέες οχυρώσεις και ασχολήθηκαν με την ανοικοδόμηση των Χανίων. Η πόλη σημείωσε αξιόλογη ανάπτυξη. Οι Βενετοί εγκαταστάθηκαν στο λόφο Καστέλι, και επισκευάστηκε το τείχος και χτίστηκε ξανά η πόλη των Χανίων. Μέσα στο χώρο των τειχών αναπτύχθηκαν τα διάφορα κτίρια, μέγαρα, ναοί κλπ. Τα χανιά εξελίχθηκαν στη δεύτερη σημαντικότερη πόλη του νησιού. Νέες οχυρώσεις προστέθηκαν για ενίσχυση στα μέσα του 14<sup>ου</sup> αι. Έξω από τα τείχη δημιουργήθηκε συνοικία των εμπόρων όπου έμεναν και διάφοροι εργάτες και τεχνίτες και η οποία εξελίχθηκε σε πόλη. Η επέκταση της πόλης έξω από τα τείχη και η απειλή από τις πειρατικές επιδρομές είχαν ως αποτέλεσμα να κριθούν τα τείχη ακατάλληλα για την προστασία αυτής και του λιμανιού της. Έτσι η Βενετία αποφάσισε την ενίσχυση τους και το 1538 άρχισε να κατασκευάζεται ευρύτερο τείχος, στο οποίο αναγνωρίζεται η σφραγίδα του Michele Sammicheli.<sup>2</sup>

Το κάστρο διασώζει σήμερα στο μεγαλύτερο μέρος το αρχικό σχήμα του τείχους σχεδόν τραπεζοειδές, με τη μεγαλύτερη πλευρά προς τη θάλασσα. Το τείχος που κατασκεύασαν οι Βενετοί μετά το 1538 παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με αυτό του Ηρακλείου. Η συνολική περίμετρος του έφθανε τα 1500 μέτρα, ενώ ισχυροί προμαχώνες φτιάχθηκαν στις τέσσερις γωνίες. Επίσης το τείχος ενισχυόταν με μικρούς και μεγάλους επιπρομαχώνες ενώ γύρω σε όλη την έκταση τους περιβάλλονταν με τάφρο πλάτους 50 και βάθους 10 μέτρων. Οι βενετοί έκαναν έργα και στο λιμάνι, ενώ κατασκεύασαν και νεώρια για τη φύλαξη και επισκευή του στόλου τους. Σήμερα σώζονται επτά από αυτά σε καλή κατάσταση.

Στην είσοδο του λιμανιού στη ΒΔ άκρη, βρίσκεται το φρούριο Φιρκάς το οποίο κτίστηκε το 1629 με σκοπό την προστασία του λιμανιού. Χρησιμοποιήθηκε ως έδρα του βενετσιάνου διοικητή των Χανίων ενώ κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ως στρατώνας και φυλακές.<sup>3</sup>

1,2,3: : Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1,2,3:σελίδες 195-198

## Σούδα

Το νησάκι της Σούδας βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από τα Χανιά και δεσπόζει στην είσοδο του ομώνυμου κόλπου με τη στρατηγική σήμερα ομώνυμη θέση. Ο κόλπος αποτέλεσε σίγουρο καταφύγιο για τους πειρατές σε όλη τη διάρκεια του 15<sup>ου</sup> και 16<sup>ου</sup> αι. αλλά και για τους Τούρκους που τον χρησιμοποίησαν ως σημείο απόβασης για να επιτεθούν στα Χανιά και το Ρέθυμνο το 1571. Έτσι οι Βενετοί αποφάσισαν να οχυρώσουν το νησάκι για την άμυνα ενάντια στις επεκτατικές διαθέσεις των Τούρκων. Στη ΒΔ άκρη του οχυρωμένου νησιού υπάρχει σχεδόν συνεχόμενο ένα άλλο μικρότερο νησάκι, αλλά οι βενετοί οχύρωσαν το μεγαλύτερο από τα δύο. Το νησί μετά την οχύρωση ονομάστηκε, από τον κόλπο, Σούδα. Αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά φρούρια που έχτισαν οι Βενετοί στην Ανατολή. Παρότι η Βενετία γνώριζε από νωρίς τη σημασία του νησιού για την προάσπιση των συμφερόντων της, η οχύρωση του άργησε λίγο και η οικοδόμηση του φρουρίου άρχισε το 1572. Στη μελέτη των οχυρώσεων εργάστηκαν ο Orsini και ο Calavese τα σχέδια των οποίων σώζονται μέχρι σήμερα. Τα έργα ολοκληρώθηκαν το 1583. Υπήρξε μια καθυστέρηση εξαιτίας των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν (κοκκινόχωμα κυρίως) και στις κατολισθήσεις εξαιτίας των κυμάτων.<sup>1</sup>



Το φρούριο της Σούδας (Ο. Dapper 1703)

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)  
1:σελίδα 200

Το τείχος περιέβαλε ολόγυρα το νησί και ενισχυόταν με προμαχώνες. Συνολικά υπήρχαν τέσσερις μεγάλοι προμαχώνες, ΒΔ οι Martinengo και Michiel και ΝΔ όπου ήταν και η κεντρική είσοδος στο φρούριο, ο προμαχώνας Orsino, ενώ στη Νότια άκρη υπήρχε ο πολυγωνικός προμαχώνας Mezzaluna Linguetta. Για την εξυπηρέτηση των πλοίων είχε κατασκευασθεί ειδικός λιμενοβραχίονας. Στο εσωτερικό του κάστρου φτιάχτηκαν καταλύματα για τους στρατιώτες, αποθήκες πυρομαχικών, σπίτια, εκκλησίες και δεξαμενές. Επίσης κατασκευάστηκε ένα μικρό οχυρό στο γειτονικό νησάκι Μαράθι για την καλύτερη προστασία του φρουρίου ενώ στη θέση Ποδομούρι δημιουργήθηκε ένα είδος τεχνητής προβλήτας που κατέστησε το σημείο εκείνο του κόλπου δυσκολοδιάβατο υποχρεώνοντας τα πλοία να πλέουν κοντά στο φρούριο και να είναι ευπρόσβλητα στα πυρά του. Το φρούριο στη Σούδα ήταν μαζί με αυτό στη Σπιναλόγκα τα τελευταία που παραδόθηκαν στους Τούρκους το 1715. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας οι οχυρώσεις επισκευάστηκαν. Σήμερα, το φρούριο προβάλλει επιβλητικό αν και έχει υποστεί σημαντικές καταστροφές από τα κύματα και τις κατολισθήσεις. Επίσης η πυκνή βλάστηση εξαφανίζει τα κατάλοιπα στο εσωτερικό του. Η προσπέλαση σε αυτό είναι δύσκολη και οι επισκέπτες είναι λιγοστοί. Πρέπει να αναφέρουμε ότι το νησί διατήρησε τη στρατηγική του σημασία και στα κατοπινά χρόνια, και ως πρόσφατα χρησιμοποιήθηκε από το πολεμικό ναυτικό.<sup>1</sup>

## Άπτερα

Πάνω σε ένα λόφο με εξαιρετική θέα προς τον κόλπο της Σούδας, περίπου 15χμ. από τα Χανιά, βρίσκεται το φρούριο των Απτέρων ή του Παλαιοκάστρου. Το φρούριο δεσπόζει στη ΒΑ άκρη του λόφου όπου εκεί σώζονται ακόμη και σήμερα τα ερείπια της αρχαίας ελληνικής πόλης Απτέρας που ήταν μία από τις πιο σημαντικές της Δυτικής Κρήτης. Η πόλη εξαιτίας της σημαντικότητας της γνώρισε μεγάλη ακμή, η οποία συνέχισε ακόμη και στα Βυζαντινά χρόνια. Οι φυσικές καταστροφές όμως και οι πειρατικές επιδρομές, με μεγαλύτερη αυτή των Σαρακηνών συνετέλεσαν στην εγκατάλειψη της. Όταν οι Βενετοί κατέλαβαν την Κρήτη η πόλη ήταν ήδη ερειπωμένη. Η σημασία της όμως ήταν μεγάλη τόσο για την ασφάλεια του κόλπου της Σούδας όσο και της ευρύτερης περιοχής. Οι Βενετοί οικοδόμησαν το δικό τους φρούριο, το Παλαιόκαστρο, και δημιούργησαν ένα μικρό οικισμό στα δυτικά της αρχαίας πόλης. Παρά την ισχυρή οχυρή θέση το φρούριο λεηλατήθηκε από τον Μπαρμπάροσα το 1538 και στα μέσα του 17<sup>ου</sup> αι. πέρασε στα χέρια των Τούρκων. Αυτοί χρησιμοποίησαν τη θέση για να προσβάλλουν το φρούριο στη Σούδα. Επίσης στη ΒΑ άκρη σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση ο Τούρκικος κούλες που χτίστηκε την περίοδο της Τουρκοκρατίας.<sup>2</sup>

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1:σελίδες 202,203

2:σελίδες 203-205

## Ιτζεδίν

Βόρεια των Απτέρων απέναντι από το νησί της Σούδας, βρίσκεται το φρούριο του Ιτζεδίν. Οι Βενετοί παρότι είχαν καταλάβει τη στρατηγική σημασία της θέσης δεν είχαν καταφέρει να χτίσουν το φρούριο που σχεδίαζαν, επειδή η Κρήτη έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Το 1646 οι Τούρκοι έχτισαν στη θέση του σημερινού φρουρίου ένα πύργο. Πολλά χρόνια μετά, το 1866, οι Τούρκοι έχτισαν το φρούριο Ιτζεδίν. Το φρούριο έχει προσεγμένη κατασκευή, παρότι δεν το διακρίνει η επιβλητικότητα των αντίστοιχων Βενετικών. Διατηρείται σε καλή κατάσταση παρότι έχει υποστεί αλλαγές και προσθήκες στη διάρκεια των χρόνων. Χρησιμοποιήθηκε και ως φυλακές στο παρελθόν. Η είσοδος στο φρούριο βρίσκεται στη νότια πλευρά. Το φρούριο υπάγεται στη δικαιοδοσία του πολεμικού ναυτικού όπως και εκείνο της Σούδας, και διατηρεί και φρουρά.<sup>1</sup>



Το φρούριο Ιτζεδίν, και το νησάκι της Σούδας απέναντι

## Αγ. Θεόδωροι

Το νησάκι των Αγ. Θεοδώρων ή Θεόδωρου βρίσκεται δυτικά των Χανίων ανάμεσα στο Ακρωτήρι και τη Σπάθα. Το 1574 χτίστηκαν εδώ δύο φρούρια από τους Ενετούς, για να προστατεύουν από τις αποβάσεις την απέναντι ακτή του Πλατανιά. Το ένα ήταν στην κορυφή στη ΒΑ πλευρά του νησιού ενώ το άλλο στη ΒΔ. Τα φρούρια καταλήφθηκαν από τους Τούρκους το 1645 μετά από σκληρή αντίσταση της φρουράς τους η οποία προτίμησε να ανατινάξει μια πυριτιδαποθήκη, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν όλοι. Από τότε τα δύο μικρά φρούρια δεν ξαναχρησιμοποιήθηκαν.<sup>2</sup>

1,2: Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1:σελίδα 205

2:σελίδα 205-206

## Τα δύο φρούρια της επαρχίας Σφακίων

### Το φρούριο των Σφακίων

Στο λόφο Καστέλι κοντά στη θάλασσα, οι Ενετοί έχτισαν ένα μικρό οχυρό. Το φρούριο κατασκευάστηκε στα τέλη του 15<sup>ου</sup> αι. και είναι από τα τελευταία που έχτισαν στην Κρήτη. Σκοπός του ήταν να προστατεύει την περιοχή, κυρίως από την πλευρά της θάλασσας, από πειρατικές επιδρομές. Το φρούριο ανακαινίστηκε και από τους Τούρκους. Σήμερα είναι εντελώς ερειπωμένο και λίγα ερείπια του σώζονται κάτω από τα πεύκα του λόφου. Επίσης ένα άλλο μικρό ενετικό φρούριο ήταν κτισμένο και στην άκρη της μικρής εξοχής που χωρίζει το Λουτρό από τα Γλυκά Νερά Λιγοστά ερείπια του υπάρχουν ακόμη και σήμερα.<sup>1</sup>



Το φρούριο των Σφακίων (1995)(φωτογραφία από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

1: Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.- 1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004  
1: σελίδες 80-82

## Το Φραγκοκάστελλο

Το θρυλικό Φραγκοκάστελλο σώζεται στα Ανατολικά της χώρας Σφακίων δίπλα στη θάλασσα. Το φρούριο ανήκει στα τελευταία που έχτισαν οι Ενετοί και σκοπός του ήταν να ελέγχει τους ανυπότακτους Σφακιανούς καθώς και να αντιμετωπίζει την απειλή των πειρατών. Η κατασκευή του άρχισε το 1371. Το κάστρο άργησε να χτιστεί επειδή οι ντόπιοι Σφακιανοί κατέστρεφαν τη νύχτα ότι έχτιζαν οι Ενετοί την ημέρα. Το σχήμα του φρουρίου είναι ορθογώνιο. Είναι ενσιχυμένο με τέσσερις γωνιακούς πύργους από τους οποίους ψηλότερος είναι αυτός της ΝΔ πλευράς. Είναι τριώροφος και πιθανότατα χρησίμευε για κατοικία της φρουράς. Στην κατασκευή του χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό από αρχαία γειτονική πόλη που δεν έχει μέχρι σήμερα ταυτιστεί. Πάνω από την κεντρική πύλη στη ΝΔ πλευρά σώζεται ανάγλυφο το λιοντάρι του Αγ. Μάρκου.<sup>1</sup>

Το φρούριο έχει συνδεθεί με σημαντικά επαναστατικά κινήματα με κύριο αυτό του Μαΐου του 1828 οπότε διαδραματίστηκε μεγάλη καταστροφή των ελλήνων επαναστατών κατά των Τούρκων και η θυσία του Ηπειρώτη Χατζημιχάλη Νταλιάνη. Ένα οπτικό φαινόμενο που παρατηρείται στο κάμπο του Φραγκοκάστελλου είναι οι λεγόμενοι Δροσουλίτες. Εμφανίζονται σκιές που τρέχουν στον κάμπο και μοιάζουν να είναι από στρατιώτες και καβαλάρηδες. Αυτό παρατηρείται μόνο από την πεδιάδα, τη χρονική περίοδο που έγινε η μάχη του 1828, γύρω στα μέσα Μαΐου δηλαδή. Η παράδοση λέει ότι οι σκιές αυτές είναι οι άυλες μορφές των παλικαριών του Χατζημιχάλη Νταλιάνη που έχασαν τη ζωή τους σε εκείνη τη μάχη. Το φαινόμενο σήμερα έχει αποδοθεί σε αντικατοπτρισμό λόγω των αντανακλάσεων της θάλασσας. Σήμερα το φρούριο σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση. Στο εσωτερικό του υπάρχουν ερείπια κτιρίων που έχτισαν οι τούρκοι πάνω στα θεμέλια ενετικών κατασκευών. Επίσης και οι πολεμίστρες χρονολογούνται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας. Μπροστά από το φρούριο απλώνεται η απέραντη θάλασσα και στο Βορρά υψώνονται επιβλητικά οι κορυφογραμμές των βουνών.<sup>2</sup>



Το φρούριο Φραγκοκάστελλο

1,2: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995)

1,2: σελίδες 207-209

## **Το φρούριο Σελίνου**

Το φρούριο Σελίνου βρίσκεται στη Νότια Κρήτη, στη Παλαιόχωρα. Οικοδομήθηκε το 1282 από τον Ενετό δούκα Marco Gradenigo. Το 1332 οι επαναστάτες του Βάρδα Καλλέργη κατέλαβαν το φρούριο και το κατεδάφισαν. Το 1334 οι Ενετοί το ξαναέχτισαν όμως. Το φρούριο είχε σχήμα σχεδόν τετράγωνο με τρεις γωνιακούς πύργους. Το 1536 ο πειρατής Μπαρμπαρόσα το ξανακατέστρεψε, οι Ενετοί όμως το ξαναέχτισαν μετά από 60 περίπου χρόνια. Όταν οι Τούρκοι κατέλαβαν το κάστρο το 1645 έκαναν διάφορες επισκευές και μετατροπές. Και τους επόμενους αιώνες το φρούριο γνώρισε πολλές καταστροφές. Σήμερα σώζονται ελάχιστα τμήματα από το φρούριο, και αυτά από την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Η θέα πάντως από το φρούριο εξακολουθεί να εντυπωσιάζει. Μπορεί κανείς από αυτό να αντικρίσει την απέραντη θάλασσα και την επιβλητική ακτή.<sup>1</sup>

## **Καστέλι Κισάμου**

Στη ΒΔ άκρη της Κρήτης βρίσκεται το Καστέλι Κισάμου το οποίο αποτελεί την πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας. Στα αρχαία χρόνια υπήρξε στο ίδιο μέρος αρχαία πόλη με την ίδια ονομασία. (Κίσαμος). Όταν ο Pescatore κατέλαβε την Κρήτη έχτισε στο μέρος αυτό ένα φρούριο το οποίο κατέλαβαν μετά οι Ενετοί. Γνώρισε επανειλημμένες καταστροφές εξαιτίας των σεισμών, των επαναστάσεων, και από τις επιδρομές των πειρατών. Έτσι οι Ενετοί αναγκάστηκαν να προβούν σε επισκευές χρησιμοποιώντας μάλιστα υλικό από την αρχαία πόλη. Η σημασία του φρουρίου ήταν μεγάλη και αυτό γιατί οι επιδρομές των πειρατών από τη θάλασσα ήταν επανειλημμένες. Καταλήφθηκε από τους τούρκους το 1646. Σήμερα σώζονται μόνο πολύ μικρά τμήματα του ανατολικού τείχους του περιβόλου. Οι στρατώνες, οι φυλακές και άλλα χτίσματα καταστράφηκαν από τους κατοίκους οι οποίοι έχτισαν τις δικές τους νεώτερες κατασκευές.<sup>2</sup>

## **Τα δύο βυζαντινά φρούρια στη Ρόκκα Κισάμου και στη Μαλάθηρο Κισάμου .**

Στο χωριό Ρόκκα Κισάμου πάνω σε βραχώδες ύψωμα, το οποίο σήμερα ονομάζεται Τρουλί ήταν χτισμένο ένα Βυζαντινό φρούριο. Σήμερα σώζονται ελάχιστα ερείπια πάνω στα οποία είναι χτισμένος ο ναός του Αγ. Γεωργίου. Νοτιότερα της Ρόκκας βρίσκεται το οχυρό Μαλάθηρος. Ακόμη νοτιότερα από το χωριό πάνω σε ύψωμα υπάρχει φρούριο το οποίο χτίστηκε τη Β Βυζαντινή περίοδο. Το μόνο που σώζεται όμως είναι ένας σωρός από πέτρες και ερείπια.<sup>3</sup>

1,2:Δρ. Ε. Καρποδίνη –Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης –Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995).

1,2: σελίδες 209-211

3:Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μ.Χ.-1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα, Αθήνα 2004.

3:σελίδα 64



## Γραμβούσα

Σε ένα απόρθητο και βραχώδες ύψωμα, στη ΒΔ άκρη της Κρήτης βρίσκεται το φρούριο της Γραμβούσας. Από την αρχαιότητα θέση ήταν σημαντική αφού είναι το πρώτο σημείο που συναντά κανείς ερχόμενος από τα δυτικά και τα βόρεια. Έτσι οι Ενετοί, παρότι λίγο καθυστερημένα, οχύρωσαν τη θέση. Η κατασκευή του φρουρίου άρχισε το 1583. Αυτό περιβαλλόταν με ισχυρό τείχος που ενισχυόταν με προμαχώνες. Η κύρια είσοδος του βρίσκεται στην ανατολική πλευρά ενώ μια μικρότερη υπάρχει στη ΝΔ. Το φρούριο παρέμεινε στα χέρια των Ενετών μέχρι το 1692. Τότε παραδόθηκε στους Τούρκους. Πρέπει να πούμε ότι η Γραμβούσα έπαιξε σημαντικό ρόλο στον απελευθερωτικό αγώνα κατά των Τούρκων. Το 1825 οι επαναστάτες την κατέλαβαν και από εκεί διεύθυναν τον αγώνα για την απελευθέρωση της Κρήτης. Το 1831 το φρούριο ξαναπαραδόθηκε όμως στους Τούρκους. Τα επόμενα χρόνια εγκαταλείφθηκε. Σήμερα το φρούριο της Γραμβούσας σώζεται σε μέτρια κατάσταση, αλλά έχουν προγραμματιστεί να γίνουν εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης για την ανάδειξη του.<sup>1</sup>

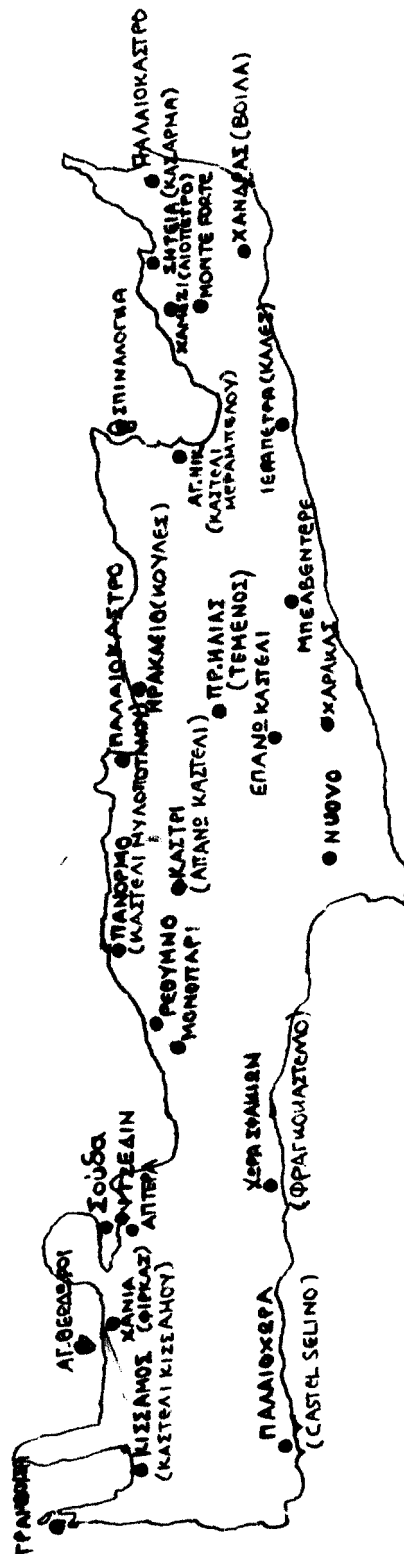


Άποψη του φρουρίου της Γραμβούσας (1995) (η φωτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

1: Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη: Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και μνήμες Εκδόσεις ΑΔΑΜ (1995).

1: σελίδες 211-213

## Χωροθέτηση των Καστρών – Φρουρίων στο Χάρτη της Κρήτης



## Βίγλες στην Κρήτη

Οι Προειδοποιητικοί κατασκοπευτικοί πύργοι (βίγλες) υπήρξαν από τη Βυζαντινή περίοδο όπως έχουμε ήδη αναφέρει, αλλά οι πληροφορίες που έχουμε για τις βίγλες στο νησί της Κρήτης είναι από την περίοδο της Ενετοκρατίας. Σημαντική πηγή αποτέλεσε το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης –Cretae Regnum , του Francesco Basilicata. Σε αυτό το βιβλίο υπάρχουν χάρτες με διάφορες παραθαλάσσιες περιοχές της Κρήτης, και πάνω σε αυτούς εικονίζονται τα σημεία όπου υπήρχαν βίγλες. Τους χάρτες αυτούς τους έχει σχεδιάσει ο Basilicata στις αρχές του 17<sup>ου</sup> αι. για την άμυνα του νησιού εναντίων της Τούρκικης απειλής.

Σήμερα δυστυχώς είναι πολύ δύσκολο να συναντήσει κανείς βίγλες στο νησί της Κρήτης. Παρακάτω θα δούμε αναλυτικά για κάθε Νομό τις θέσεις όπου έχουμε πληροφορίες ότι υπήρξαν βίγλες, καθώς και λίγες περιπτώσεις όπου βρέθηκαν ερείπια από αυτές.



Η Ενετική βίγλα στο Σκινιά Μεραμπέλλου (φωτογραφία από τον Δημήτρη Κουτσελάκη. Από το βιβλίο του Γιάννη Γ. Χρηστάκη, Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ. –1898), Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα , Αθήνα 2004)

## Βίγλες στο Νομό Ηρακλείου

### Περιοχή Καρτερός Ηρακλείου

Στην περιοχή Καρτερός, Ανατολικά της πόλης του Ηρακλείου, ο Ενετός μηχανικός Francesco Basilicata, σε χάρτες τους οποίους είχε σχεδιάσει ο ίδιος στις αρχές του 17<sup>ου</sup> αι. για την άμυνα των Ενετών εναντίων των Τούρκων, σημειώνει τρία σημεία όπου δίνονταν σήματα με φωτιές. Σε αυτά τα σημεία υπήρξαν βίγλες, όμως σήμερα δε σώζεται απολύτως τίποτα.

Το ένα σημείο βρίσκεται δυτικά του κολπίσκου, όπως φαίνεται και στο χάρτη του Basilicata, εκεί όπου σήμερα βρίσκονται οι αρχαιότητες της Αμνισού. Η δεύτερη θέση όπου σημειώνεται στο χάρτη βίγλα βρίσκεται στο Κακό Όρος, στα ανατολικά του κολπίσκου. Η τρίτη θέση σημειώνεται σε άλλο χάρτη όπου απεικονίζεται το Κακό Όρος από την άλλη πλευρά, Ανατολικά. Η βίγλα που σημειώνει εδώ ο Ενετός μηχανικός βρίσκεται χαμηλά στα βράχια, αμέσως πάνω από την παραλία



Στη φωτογραφία εικονίζεται το Κακό Όρος, από την Ανατολική πλευρά. Οι δύο βίγλες που σημειώνει ο Basilicata βρίσκονταν η μία ψηλά στην κορφή και η άλλη χαμηλά στο βάθος, πάνω από την παραλία.

## Νησί Ντία (Δία)

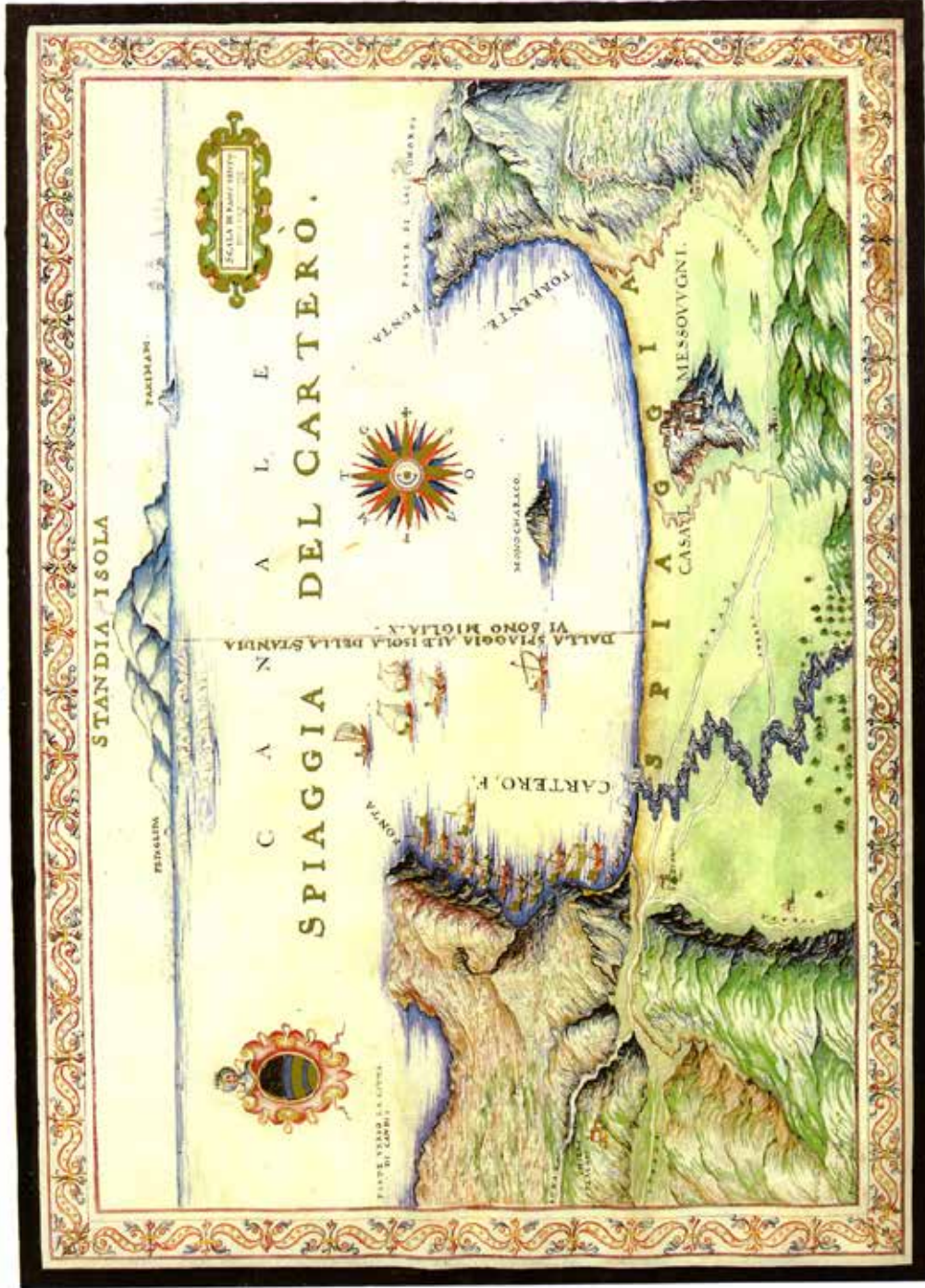
Στον πρώτο από τους δύο χάρτες της περιοχής του Καρτερού που παραθέτουμε και παρακάτω, ο Basilicata σημειώνει ακόμη μία θέση όπου υπήρχε βίγλα. Η θέση αυτή βρισκόταν στο νησί Ντία (Standia isola), απέναντι από την παραλία του Καρτερού. Επίσης, ο Ενετός μηχανικός έχει σχεδιάσει και ξεχωριστό χάρτη με το νησί αυτό, όπου και σημειώνει τη θέση όπου βρισκόταν η βίγλα (Palea Vigla). Βλέπουμε λοιπόν ότι η θέση του νησιού Ντία, στο Κρητικό Πέλαγος βόρεια από τον «Χάνδακα» δεν άφησε αδιάφορους τους Ενετούς. Αυτοί λοιπόν έχτισαν εκεί τη βίγλα ώστε να μπορούν να ελέγχουν καλύτερα το Κρητικό Πέλαγος σε εκείνο το σημείο και να ειδοποιούν τα Βόρεια Παράλια του Νομού έγκαιρα.



Το νησί Ντία απέναντι από το Ηράκλειο.

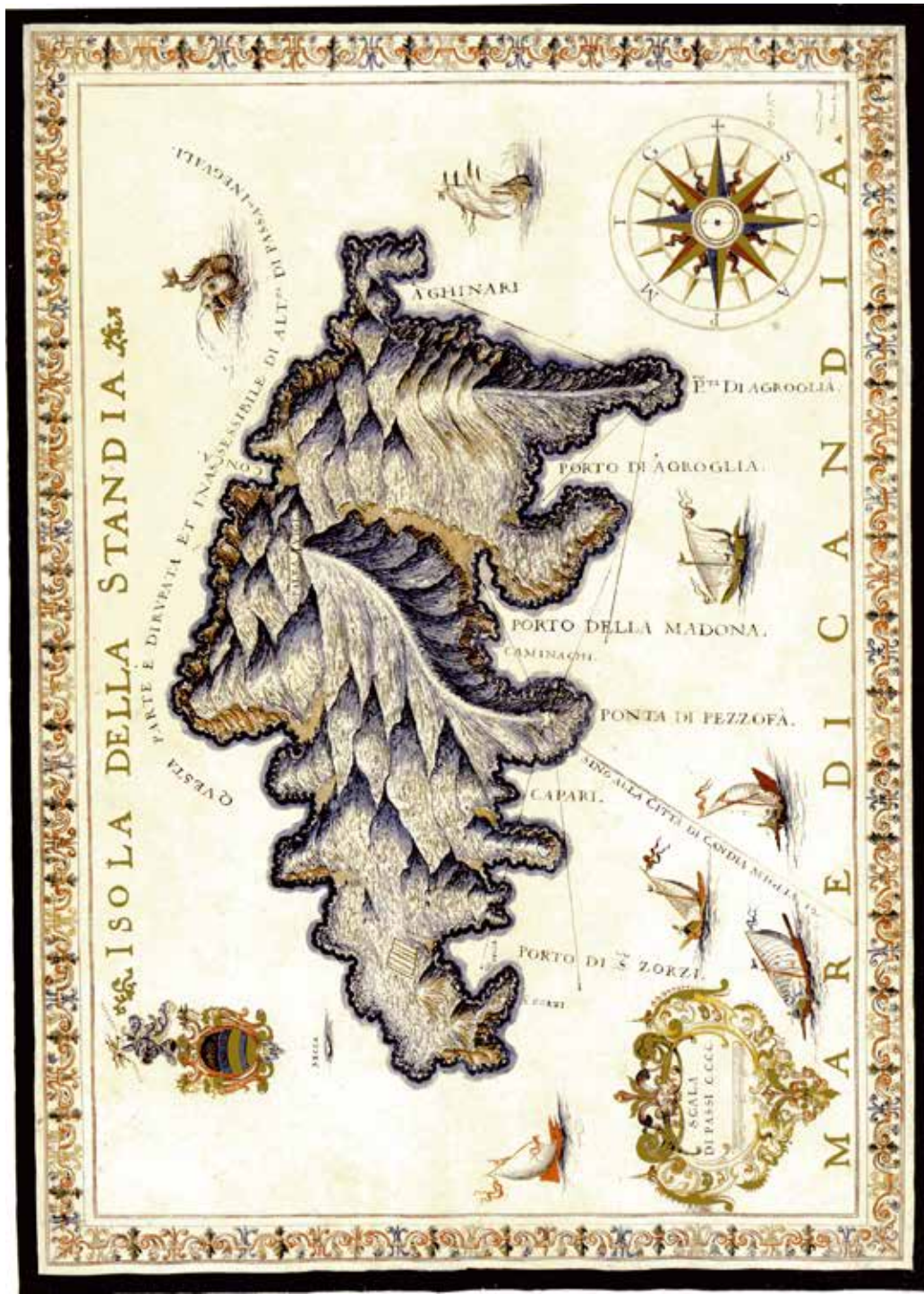
Οι τέσσερις λοιπόν βίγλες που είχε σημειώσει ο Basilicata, σε περίπτωση κινδύνου έδιναν σήματα η μία στην άλλη, καθώς επίσης επικοινωνούσαν και με την πόλη του Ηρακλείου αλλά και με την περιοχή της Χερσονήσου που βρίσκεται Ανατολικά του Καρτερού, όπου και εκεί υπήρχαν βίγλες όπως θα δούμε παρακάτω.

XXXX.



Χάρτης του Basilicata της περιοχής του Καρτερού , αρχές 17<sup>ου</sup> αι. σημειώνονται οι δύο βίγλες (όπου βγαίνει καπνός), δυτικά και ανατολικά του κολπίσκου. Φαίνεται επίσης η βίγλα στο νησί Ντρία απέναντι.

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος T.E.Δ.Κ Κρήτης



Χάρτης του Basilicata όπου απεικονίζεται το νησί Ντία και η παλιά βίγλα (Palaea Vigla)

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτλος», Βίκελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος T.E.Δ.Κ Κρήτης



Ο δεύτερος χάρτης της περιοχής Καρτερού όπου φαίνεται το Κακό Ορος από την Ανατολική Πλευρά. Φαίνεται η βίγλα πάνω στο βουνό (η ίδια που φαίνεται και στον πρώτο χάρτη της περιοχής, ανατολικά του κολπίσκου) καθώς επίσης και η βίγλα που βρίσκεται χαμηλά στα βράχια πάνω από τη θάλασσα. Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilacata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος T.E.Δ.Κ Κρήτης



## Περιοχή Χερσόνησος Ηρακλείου

Στην περιοχή Χερσόνησος Ηρακλείου ο Basilicata στο χάρτη που έχει σχεδιάσει σημειώνει δύο θέσεις με βίγλες. Η μία είναι στο ακρωτήριο Τηγάνι και η άλλη είναι απέναντι, δυτικά στο ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου πάνω σε ύψωμα. Σήμερα δεν σώζεται τίποτα που να υποδηλώνει ότι υπήρξαν βίγλες στις δύο αυτές θέσεις. Στο Τηγάνι σώζονται μόνο κάποια ερείπια Παλαιοχριστιανικής Βασιλικής, και στα υψώματα πάνω από το ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου έχουν πλέον χτισθεί πολλές ξενοδοχειακές μονάδες και εξοχικές κατοικίες.



Η θέση Τηγάνι (διακρίνονται τα ερείπια Παλαιοχριστιανικής Βασιλικής) όπου σημειώνεται στο χάρτη η μία βίγλα, και απέναντι το ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου όπου σε ύψωμα βρίσκονταν η άλλη βίγλα, σύμφωνα με τον Basilicata



Η θέα προς τα Ανατολικά από τη θέση Τηγάνι.

XXXVII.

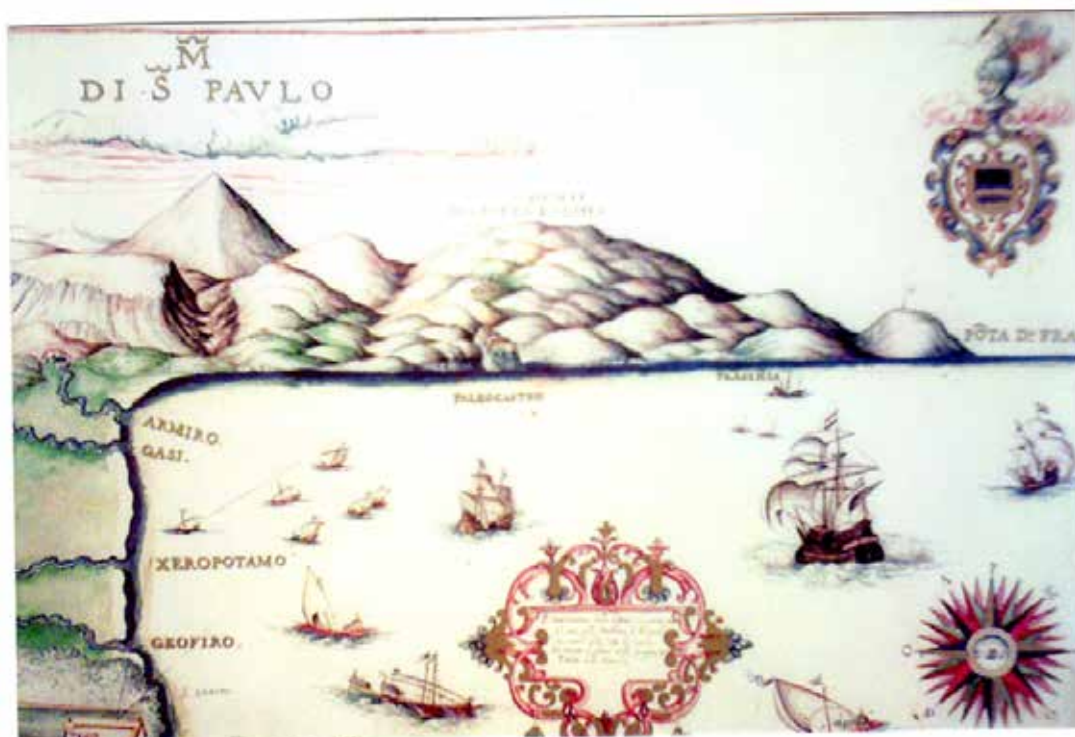


Χάρτης της περιοχής Χερσονήσου όπου ο Basilicata σημειώνει τις δύο βίγλες. Η μία είναι στο ακρωτήριο Τηγάνι και η άλλη δυτικά, στο ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου πάνω σε ύψωμα

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης

## Περιοχή Ροδιά Νομού Ηρακλείου

Δυτικά της πόλης του Ηρακλείου βρίσκεται το Παλαιόκαστρο και ψηλά στην πλαγιά το χωριό Ροδιά. Ο Basilicata σε χάρτη που είχε σχεδιάσει τοποθετεί βίγλα δυτικά από τις παραπάνω τοποθεσίες, πάνω σε ύψωμα. Σήμερα δε σώζεται τίποτα στο σημείο εκείνο. Οι Ενετοί κατασκεύασαν προφανώς τη σκοπιά για να ελέγχουν καλύτερα τον κόλπο του Ηρακλείου και να μεταβιβάζουν μηνύματα στο φρούριο του Παλαιοκάστρου και στην πόλη του Ηρακλείου.



Στο χάρτη του Basilicata φαίνεται ο κόλπος του Ηρακλείου, και δεξιά στο ακρωτήριο φαίνεται η βίγλα.

Για τους Ενετούς είχε μεγάλη σημασία να ελέγχουν τον κόλπο που σχηματίζεται σε αυτή την περιοχή διότι αποτελούσε ιδανικό λιμάνι για να προσαράζονε τα πλοία της εποχής εκείνης. Για αυτό κατασκεύασαν και το φρούριο του Παλαιοκάστρου, που διακρίνεται και στο κέντρο του χάρτη, όπως φυσικά και τη βίγλα που σημειώνει ο Basilicata.

## Το όρος του Διός ή Γιούχτας

Νότια της πόλης του Ηρακλείου, στις Αρχάνες, βρίσκεται το όρος του Διός ή Γιούχτας. Ο Basilicata σημειώνει βίγλα στην κορυφή του βουνού, σύμφωνα με χάρτη που είχε σχεδιάσει.(1) Από την κορυφή του Γιούχτα υπάρχει θέα βόρεια προς την πόλη του Ηρακλείου αλλά και προς τις γύρω περιοχές, έτσι λοιπόν οι Ενετοί κατασκεύασαν τη βίγλα σε αυτή τη θέση.



Το όρος του Διός ή Γιούχτας όπως φαίνεται από το λιμάνι του Ηρακλείου

Προφανώς η χρησιμότητα της βίγλας αυτής, εκτός από το να ελέγχει βόρεια την πόλη ήταν να μεταβιβάζει τα μηνύματα προς τις κεντρικές περιοχές του Νομού και έτσι να υπάρχει μεγαλύτερης έκτασης επικοινωνία σε περίπτωση ανάγκης.

(1)Ο χάρτης βρίσκεται στο βιβλίο «Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίκελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης

## Ο πύργος της Πυργιώτισσας

Νότια από το Τυμπάκι και αρκετά κοντά στη θάλασσα βρίσκεται η βυζαντινή εκκλησία της Παναγίας της Πυργιώτισσας, που τα τελευταία χρόνια έχει ανακαινιστεί. Σε κοντινή απόσταση από την εκκλησία είχε κτιστεί, τη δεύτερη βυζαντινή περίοδο (961-1204), ένας μικρός πύργος-βίγλα από τους Βυζαντινούς. Η βίγλα αυτή κατασκευάστηκε για να επιτηρεί την περιοχή από τις επιδρομές των πειρατών, οι οποίοι επιτήθενταν συχνά στα νότια παράλια της Κρήτης και ιδιαίτερα του Τυμπακίου.(1)

Στην πορεία οι Ενετοί γκρέμισαν τη βίγλα και έκτισαν ένα νέο μεγαλύτερο πύργο, ο οποίος είχε και αυτός κατασκοπευτικό χαρακτήρα και είχε σκοπό να προειδοποιεί για επερχόμενες πειρατικές επιδρομές. Σε σχεδιάγραμμα των Ενετών ο πύργος αυτός σημειώνεται στην αριστερή όχθη του ποταμού Γεροπόταμου ή Μαλονίτη, όπως λεγόταν τότε.(2)

Ο Πύργος της Πυργιώτισσας καταστράφηκε πολλές φορές από τους πειρατές. Γενικά η περιοχή εξαιτίας του κόλπου που υπήρχε δεχόταν πολλές επιθέσεις από τους Κουρσάρους. Επίσης και οι Τούρκοι κατέστρεψαν τον πύργο το 1558 και παρότι ξανά οικοδομήθηκε, από τα τέλη του δεκάτου έκτου αιώνα αναφέρεται σαν κατεστραμμένος. Σήμερα από τον πύργο αυτό δε σώζεται τίποτα.(3)

Δυτικά από το Τυμπάκι σε μικρή απόσταση βρίσκεται ο οικισμός Κόκκινος Πύργος. Ο οικισμός αυτός πείρε την ονομασία του από ένα πύργο που ήταν εκεί χτισμένος με κοκκινόχωμα, όπως αναφέρουν κάποιοι ντόπιοι από το χωριό. Γενικά πρέπει να αναφερθεί ότι γύρω από το χωριό υπάρχει πολύ κοκκινόχωμα και για αυτό αποτελούνταν ο πύργος από αυτό. Σήμερα αυτός ο πύργος δεν υπάρχει, ούτε καν κάποια ερείπια που να θυμίζουν την ύπαρξη του

(1,2,3)Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2,3) σελίδες 225-226

## Ο πύργος στη Βιάννο Ηρακλείου

Την περίοδο της Ενετοκρατίας στην Κρήτη, η Βιάννος ήταν το μεγαλύτερο χωριό της επαρχίας Belvedere. Έτσι οι Ενετοί έδωσαν μεγάλη σημασία στη φύλαξη της. Μέσα στη Βιάννο σώζονται τα ερείπια ενός πύργου Ενετικού που αργότερα χρησιμοποίησαν και οι Τούρκοι.



Τα ερείπια του πύργου στη Βιάννο

Ο Πύργος στη βιάννο δεν είχε τον κατασκοπευτικό χαρακτήρα που είχαν οι βίγλες, αλλά ήταν ένα μικρό οχυρό το οποίο δεχόταν τα μηνύματα από τις βίγλες που υπήρχαν στην Άρβη στον Κερατόκαμπο και στον Τσούτσουρο, όπως θα δούμε παρακάτω.



Μία άλλη άποψη του πύργου στη Βιάννο

## Κάτω Σύμη Νομού Ηρακλείου

Το χωριό κάτω Σύμη βρίσκεται ανατολικά από τη Βιάννο, σχεδόν στο σύνορο με το νομό Λασιθίου. Σε ύψωμα βρίσκονται ερείπια κάποιου παλιού μικρού οχυρού που είναι γνωστά ως Σαρακηνόβιγλες. Οι κάτοικοι αναφέρουν πως τα χαλάσματα είναι βυζαντινής περιόδου.



Τα ερείπια του μικρού οχυρού στη Κάτω Σύμη

Η θέση όπου βρίσκονται τα χαλάσματα είναι σε μεγάλο ύψος και προσφέρει αρκετή θέα νότια προς το Λυβικό πέλαγος, άρα μπορούμε να υποθέσουμε ότι το μικρό φρούριο είχε κατασκοπευτικό χαρακτήρα.



Άλλη άποψη των χαλασμάτων



Και άλλα ερείπια στο ύψωμα στη Κάτω Σύμη

Πιθανότατα τη θέση αυτή στην Κάτω Σύμη να την είχαν χρησιμοποιήσει και οι Ενετοί ώστε να επικοινωνούν με το λόφο Κέρατο και με τη βίγλα στην Άρβη, όπως θα δούμε παρακάτω, καθώς και με τη Βιάννο.



Στο βάθος, φαίνεται το Λυβικό Πέλαγος, νότια από το ύψωμα



## Θέση Βίγλα στην Άρβη

Η θέση βίγλα στην Άρβη βρίσκεται πάνω σε ένα λόφο, στον οποίο οδηγεί ένας χωματόδρομος από το χωριό Άγιος Βασίλειος Βιάννου. Σήμερα σε αυτή τη θέση έχουν εγκατασταθεί κεραιές κινητής τηλεφωνίας, ένα σύνηθες φαινόμενο που θα συναντήσουμε και σε άλλα υψώματα στην Κρήτη όπου υπήρχαν βίγλες. Η θέα από αυτό το σημείο είναι καταπληκτική καθώς νότια μπορεί κανείς να ατενίσει το Λιβυκό πέλαγος ενώ φαίνονται τα χωριά Ψαρή Φοράδα, Άρβη, Κερατόκαμπος, και Τσούτσουρος. Βόρεια η θέα είναι εξίσου εντυπωσιακή και μπορεί κανείς να διακρίνει τα χωριά Άγιος Βασίλειος, Πεύκος, Συκολόγος κλπ. Σήμερα δε σώζεται κάποια κατασκευή ή κάποιο κτίσμα, απλά υπάρχουν διάσκορπες πέτρες που υποδηλώνουν ότι υπήρχε κάποιος κατασκοπευτικός ίσως πύργος.



Στη φωτογραφία διακρίνονται σκόρπιες πέτρες οι οποίες υποδηλώνουν ότι υπήρχε πιθανότατα κάποια βίγλα σε αυτό το σημείο. Στο βάθος Βόρεια φαίνεται η θέα προς τα διάφορα χωριά και βουνά, ενώ ο τσιμεντένιος στύλος κατασκευάστηκε για να δείξει ότι η θέση είναι σταθερό σημείο για το στρατό.



Η εκπληκτική θέα από τη θέση βίγλα προς το Λιβυκό πέλαγος. Στο βάθος φαίνεται ο λόφος Κέρατο στον Κερατόκαμπο, όπου υπήρχε Ενετικό Οχυρό, ενώ ακόμη μακρύτερα διακρίνεται ακόμη και ο Τσούτσουρος.

Πρέπει να αναφέρουμε ότι στο λόφο Κέρατο υπήρχαν Ενετικές κατασκευές κατασκοπευτικού χαρακτήρα και από τη θέση Βίγλα στην Άρβη υπάρχει όπως φαίνεται και παραπάνω οπτική επαφή, έτσι ώστε να υπάρχει μεταξύ τους επικοινωνία σε περίπτωση επίθεσης από θάλασσα.



Άλλη μια φωτογραφία στην οποία φαίνεται η άπλετη θέα νότια προς το Λιβυκό Πέλαγος

## Λόφος Κέρατο στον Κερατόκαμπο

Ο λόφος Κέρατο βρίσκεται νότια της Βιάννου πριν φτάσει κανείς στον Κερατόκαμπο. Είναι ένα απότομο βραχώδες ύψωμα πάνω στο οποίο οι Ενετοί είχαν κτίσει πύργους-βίγλες, καθώς και άλλες κατασκευές, όπως αποθήκες κλπ. Ο λόφος βρίσκεται ενδιάμεσα από τον Τσούτσουρο και την Άρβη και η θέα από αυτόν είναι μοναδική. Σήμερα εκεί σώζονται διάφορες εγκαταστάσεις, ερείπια από βίγλες, ένα καμαρωτό κτίσμα (ίσως εκκλησία) ενώ υπάρχουν πολλοί σοροί από πέτρες.



Ερείπια πιθανώς πύργου-βίγλας που επόπτευε το Λιβυκό πέλαγος

Ο λόφος Κέρατο δεν ήταν απλά μία θέση όπου υπήρχε βίγλα, αλλά ήταν θα μπορούσαμε να πούμε ένα μικρό φρούριο αφού όπως φαίνεται και στις φωτογραφίες σώζονται τμήματα από τείχη, δεξαμενές, εγκαταστάσεις, υπάρχουνε στοές-σπηλιές κλπ. Αυτό υποδηλώνει ότι η θέση είχε ιδιαίτερη σημασία για τους Ενετούς.



Κάτω από τα παραπάνω ερείπια υπάρχουν καταπακτές-σπηλιές



Άλλες σωζόμενες Ενετικές κατασκευές στο λόφο Κέρατο



Πιθανότατα πρόκειται για εκκλησιαστικό κτίσμα που σώζεται ως τις μέρες μας



Και άλλα χαλάσματα Ενετικών εγκαταστάσεων



Σωζόμενο τμήμα τείχους στο Κέρατο



Η θέα προς την Άρβη, όπως φαίνεται πάνω από τον λόφο, δυτικά στο βάθος.

Πάνω από το ύψωμα υπάρχει μεγάλη θέα προς τον Τσούτσουρο, ανατολικά όπως κοιτάει κανείς το Λιβυκό πέλαγος, προς τον Κερατόκαμπο, και δυτικά πάλι ως προς το Λιβυκό υπάρχει οπτική επαφή με την Άρβη. Στον Τσούτσουρο ο Basilicata σημειώνει σε χάρτη του βίγλα σε ύψωμα όπως επίσης σημειώνει και τη συγκεκριμένη θέση στο Κέρατο.



Η θέα προς τον Τσούτσουρο ανατολικά στο βάθος.

Βλέπουμε λοιπόν πως υπήρχε επικοινωνία μεταξύ της βίγλας στον Τσούτσουρο, του οχυρού στο Κέρατο και της βίγλας της Άρβης. Με αυτό τον τον τρόπο οι Ενετοί έλεγχαν το Λιβυκό πέλαγος και έστελναν μηνύματα και στη Βιάννο σε περίπτωση κινδύνου.



Η απέραντη θέα προς τα βουνά πίσω από το λόφο Κέρατο

### **Η βίγλα στον Τσούτσουρο**

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ο Basilicata σημειώνει σε χάρτη, εκτός από το λόφο Κέρατο, και μία βίγλα στον Τσούτσουρο. Την τοποθετεί ανατολικά του ποταμού Αναποδιάρη, όπως κοιτάει κανείς το χάρτη του. Σήμερα στον Τσούτσουρο δεν υπάρχει σωζόμενη βίγλα ή κάτι άλλο που να δηλώνει ότι υπήρχε κάποια ενετική κατασκευή εκεί. Παρακάτω φαίνεται ο χάρτης του Basilicata και οι δύο βίγλες, στο Κέρατο και στον Τσούτσουρο.



Στο χάρτη που έχει σχεδιάσει ο Basilicata τοποθετεί τη μία βίγλα στο Κέρατο, δυτικά όπως κοιτάει κανείς τον χάρτη, και την άλλη στον Τσούτσουρο, ανατολικά, σε ύψωμα.

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίκελσια Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης



## Βίγλες στο Νομό Ρεθύμνου

Ανατολικά της πόλης του Ρεθύμνου, ο Francesco Basilicata σημειώνει μία βίγλα στο ακρωτήρι Σκαλέτα πάνω σε ύψωμα. Στον ίδιο χάρτη σημειώνει άλλη μία βίγλα νότια από το Ρέθυμνο στο βουνό Βρύσηνα. Σήμερα αυτές οι βίγλες δεν υπάρχουν ούτε σώζονται ερείπια από αυτές.

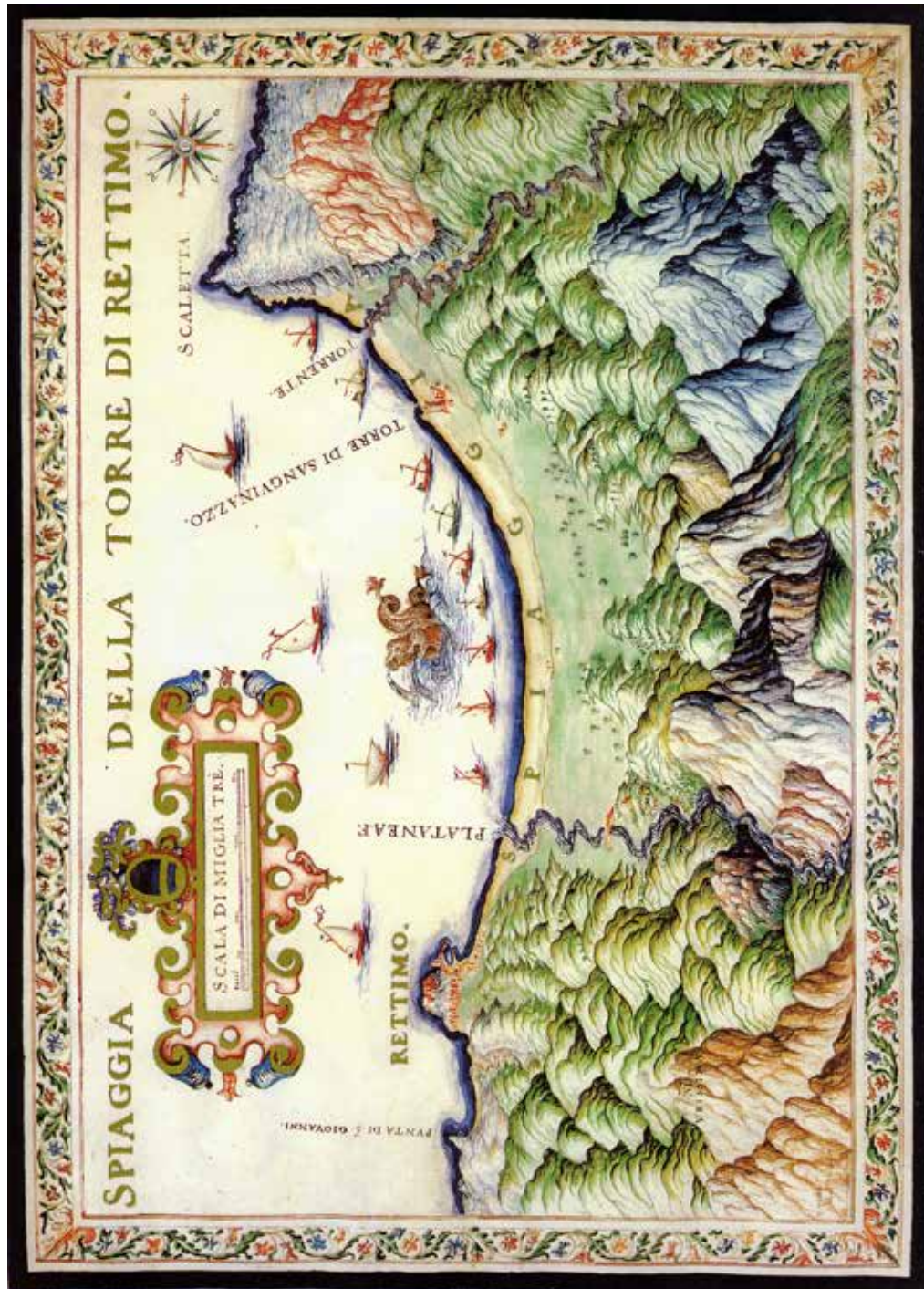


Στο βάθος της φώτο φαίνεται το ακρωτήρι Σκαλέτα

Στο χάρτη του Basilicata φαίνεται επίσης και ένα μικρό φρούριο-πύργος, σε μικρή απόσταση δυτικά από το ακρωτήρι Σκαλέτα. Σήμερα όμως δεν υπάρχει τέτοιος πύργος στην περιοχή.



Το βουνό Βρύσηνας Νότια της πόλης του Ρεθύμνου



### Βίγλες στον Όρμο Αλμυρού

Δύο βίγλες επίσης σημειώνονται στον όρμο του Αλμυρού, σε χάρτη του Basilicata. Ο όρμος του Αλμυρού βρίσκεται στα σύνορα του Νομού Ρεθύμνου με το Νομό Χανίων. Ο Ποταμός όπου στο χάρτη ονομάζεται Mussela, έχει σήμερα την ίδια ονομασία (Μουσελάς) και αποτελεί το σύνορο των δύο Νομών σε εκείνο το σημείο. Η μία βίγλα βρίσκεται στα ανατολικά, πάνω από τον ποταμό Πέτρες, σε ύψωμα. Η άλλη βρίσκεται δυτικά του ποταμού Μουσελά και αυτή πάνω σε ύψωμα. Σήμερα δε σώζεται καμία.

Στο χάρτη φαίνεται η μία βίγλα πάνω σε ύψωμα στο ακρωτήριο Σκαλέτα, ενώ η δεύτερη φαίνεται πάνω στο βουνό Βρύσηνας Επίσης Δυτικά της πρώτης βίγλας στη Σκαλέτα, σε μικρή απόσταση φαίνεται και ένα μικρό φρούριο. Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος T.E.Δ.Κ Κρήτης



Στο χάρη διακρίνονται οι δύο βίγλες, η μία η μία ανατολικά του ποταμού Μουσελά, πάνω από το ποταμό πέτρες και η άλλη δυτικά στο χάρη, πάνω σε ύψωμα. Επίσης ΒΔ στο χάρη φανεται και το λιμάνι της Σούδας. Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilacata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης

## Βίγλες στο Νομό Χανίων

### Βίγλες στον όρμο της Σούδας

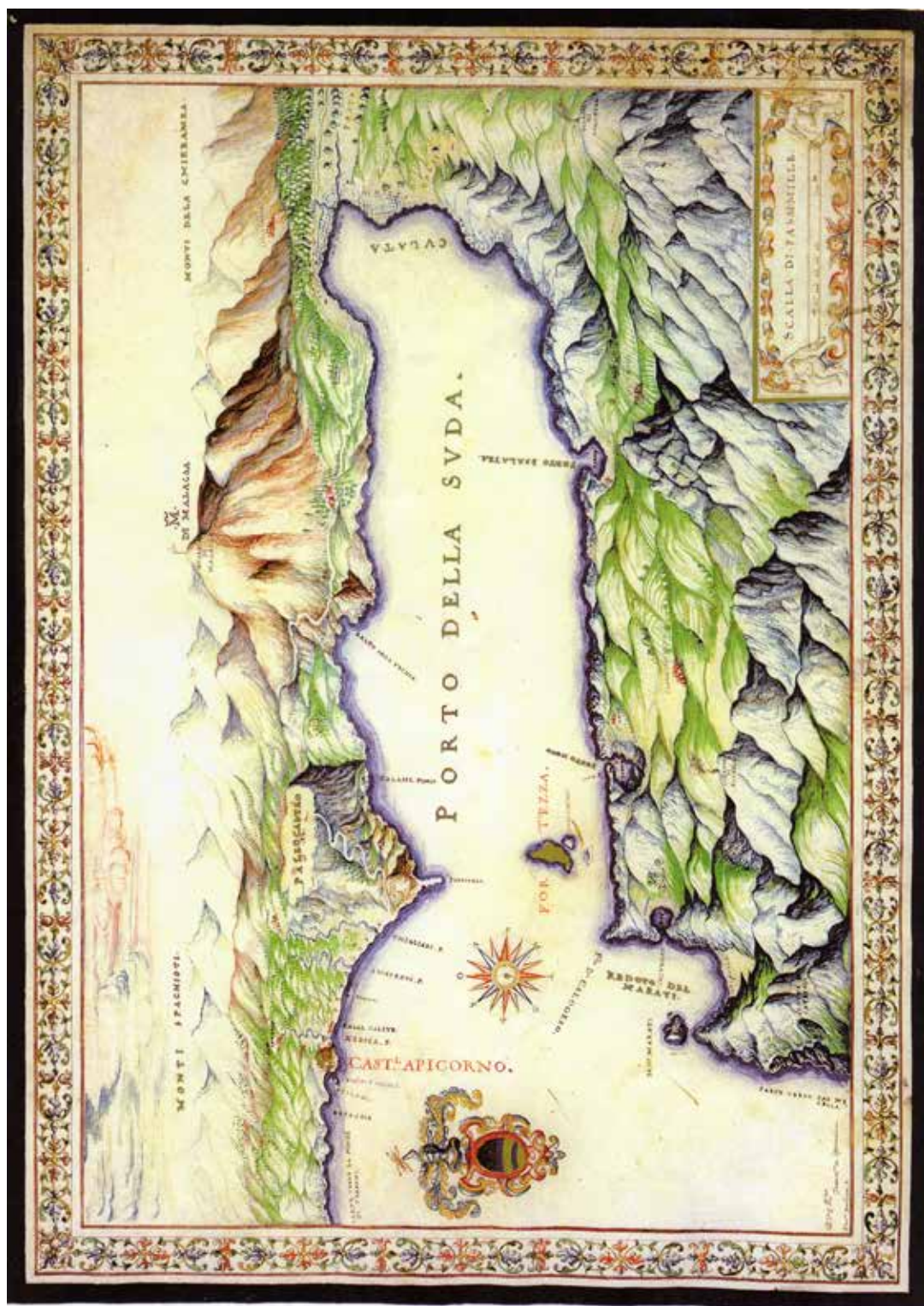
Στον όρμο της Σούδας ο Basilicata σημειώνει δύο βίγλες. Η πρώτη βρίσκεται πάνω στο βουνό Μαλάξα, και η δεύτερη απέναντι από το λιμάνι στο βουνό Σκλόκα. Από τη θέση που ήταν η βίγλα στη Σκλόκα υπάρχει πανοραμική θέα και στο Κρητικό Πέλαγος και στο λιμάνι της Σούδας. Έτσι από αυτή τη θέση, εάν παρατηρούνταν κάποια ύποπτη κίνηση η βίγλα αυτή μετέδιδε τα μηνύματα στο φρούριο της Σούδας και στην άλλη βίγλα στη Μαλάξα.



Στη φωτογραφία φαίνεται η θέα πάνω από το βουνό Σκλόκα προς τον όρμο της Σούδας. Αριστερά διακρίνεται το νησάκι όπου είναι το φρούριο, ενώ στο βάθος είναι η αντίπερα όχθη όπου κανονικά υπάρχει οπτική επαφή με την Μαλάξα, αλλά λόγω ομίχλης δεν διακρίνεται στη φωτογραφία. Πάνω στη Σκλόκα υπάρχουν σήμερα κεραίες και δε σώζεται κάτι που να θυμίζει ότι εκεί υπήρχε βίγλα.



Η θέα προς το Κρητικό Πέλαγος από το βουνό Σκλόκα



Στο πάνω μέρος του χάρη φαίνεται η βίγλα στη Μαλάξα ενώ στο κάτω φαίνεται η βίγλα στη Σκλόκα

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης

## Βίγλες στον Κόλπο Χανίων (Νησί Αγ. Θεόδωροι)

Δυτικότερα από τη Σούδα βρίσκεται ο Κόλπος Χανίων και η βραχονησίδα Αγ. Θεόδωροι. Πάνω στη βραχονησίδα οι Ενετοί είχαν κτίσει δύο φρούρια για να ελέγχουν τον κόλπο. Σε χάρτη του Basilicata φαίνονται στα βουνά στην περιοχή δύο βίγλες. Προφανώς τα φρούρια στη βραχονησίδα και οι βίγλες επικοινωνούσαν σε περίπτωση απειλής και μετέδιδαν και σε άλλες περιοχές τα μηνύματα.

## Βίγλες στην Κίσσαμο

Η Κίσσαμος βρίσκεται στον κόλπο που σχηματίζεται από τη χερσόνησο της Γραμβούσας, στο Βορειοδυτικότερο άκρο της Κρήτης, και από το ακρωτήριο Σπάθα.. Το συγκεκριμένο κομμάτι της Κρήτης έπρεπε να οχυρωθεί από τους Ενετούς όχι μόνο εξαιτίας του κόλπου που σχηματιζόταν μεταξύ των δύο ακρωτηρίων, αλλά και εξαιτίας των αυξημένων πειρατικών επιδρομών που γινόντουσαν σε όλο το πέλαγος βόρεια, μέχρι και τα Κύθηρα. Γι αυτό στο Βορειοδυτικότερο ακρωτήριο της Κρήτης χτίστηκε το φρούριο της Γραμβούσας, δυτικά πάνω στο νησάκι ώστε να προστατεύει το μέρος από τις εκάστοτε εχθρικές απειλές. Επίσης στον κόλπο στην Κίσσαμο, οι Ενετοί χτίσανε και το φρούριο Καστέλι Κισσάμου ώστε να προστατεύσουν τον κόλπο καλύτερα.

Ο Francesco Basilicata είχε σχεδιάσει χάρτη της περιοχής, και τοποθετεί μία βίγλα σε ύψωμα στο ακρωτήριο πάνω από τη Γραμβούσα, ενώ σημειώνει και άλλη μία βίγλα απέναντι στο ακρωτήριο Σπάθα, στο ύψωμα πάνω από τη θάλασσα. Οι Βίγλες αυτές ήταν μεγάλης σημασίας για την περιοχή, όπως επίσης και το φρούριο στη Γραμβούσα, διότι μετέδιδαν τα μηνύματα σε περίπτωση που έβλεπαν τους εχθρούς να πλησιάζουν από το ανοικτό πέλαγος.



Στο βάθος της φωτογραφίας,, η χερσόνησος της Γραμβούσας, όπως φαίνεται από το λιμάνι της Κισσάμου.



Η χερσόνησος της Σπάθας, στο βάθος της φωτογραφίας όπως κοιτάζει κανείς από το λιμάνι της Κισάμου

### **Βίγλες στην Παλαιοχώρα**

Οι ενετοί είχαν κτίσει στην Παλαιοχώρα το φρούριο Σελίνου για να ελέγχουν την περιοχή και το Λιβυκό πέλαγος στα Νότια. Ο Basilicata σημειώνει βίγλα στο ύψωμα ακριβώς πάνω από το φρούριο. Δεν υπάρχουν πάντως πληροφορίες ότι σε αυτό το σημείο σώζεται εκεί κάποιος πύργος. Πάντως υπάρχει μία περιοχή κοντά στην Παλαιοχώρα που ονομάζεται Βίγλες Παλαιοχώρας, άρα πιθανόν σε εκείνο το σημείο να υπήρχαν Ενετικοί κατασκοπευτικοί-προειδοποιητικοί πύργοι.

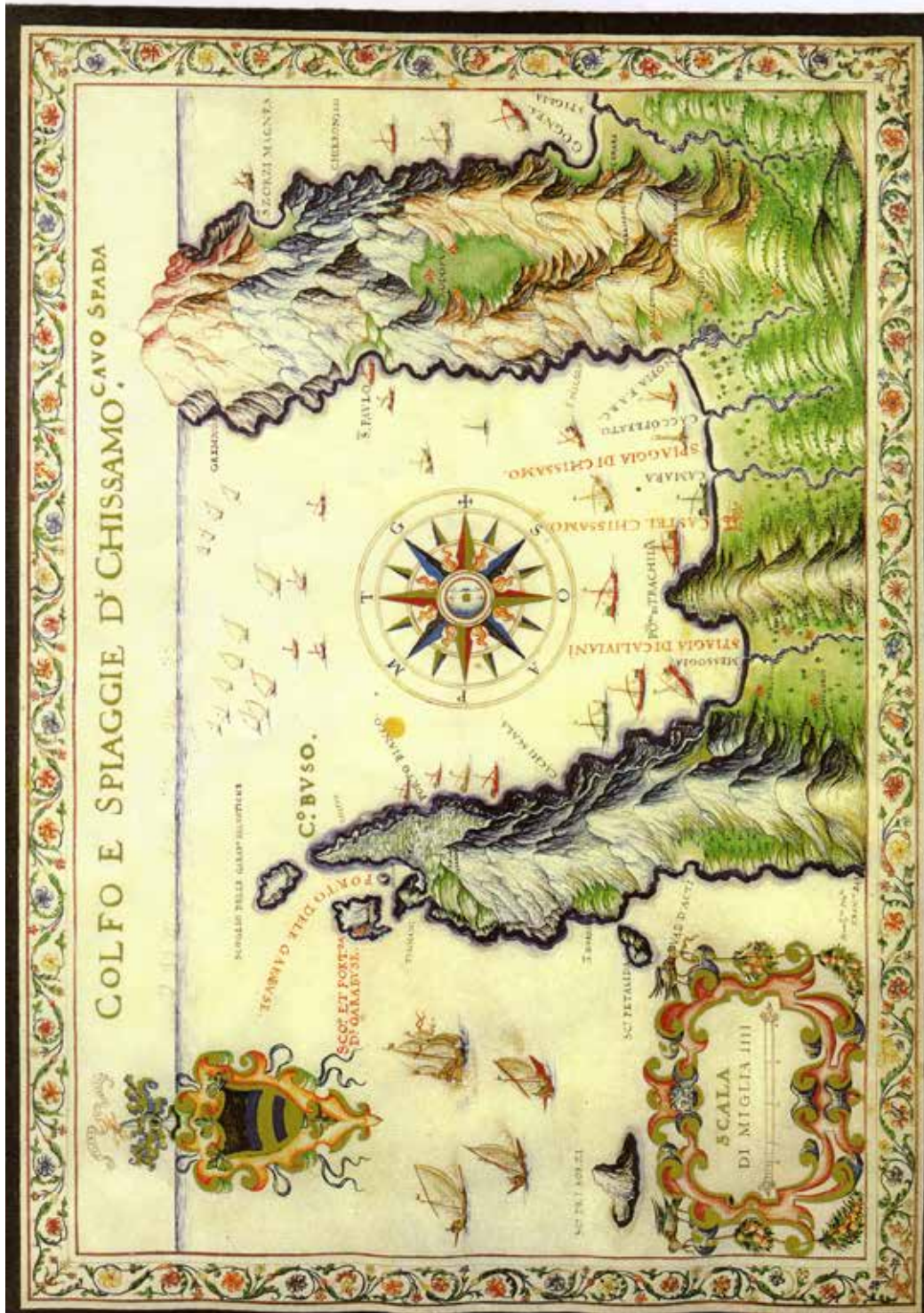
Επίσης πρέπει να αναφέρουμε ότι και άλλες βίγλες θα υπήρχαν ανατολικά από την Παλαιοχώρα, μέχρι τα Σφακιά. Δεν υπάρχουν στοιχεία για αυτό, αλλά σίγουρα θα υπήρχαν και άλλοι προειδοποιητικοί πύργοι για να μεταβιβάζουν τα μηνύματα στα Νότια παράλια στον Νομό Χανίων.



Χάρτης της Βραχονησίδας Αγ. Θεόδωροι. Πίσω στα βουνά διακρίνονται οι δύο βίγλες που έχει σημειώσει ο Basilicata.

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος T.E.Δ.Κ Κρήτης





Ο κόλπος της Κισσάμου και οι δύο χερσονήσοι, Γραμβούσα και Σπάθα. Η μία βίγλα βρίσκεται στη Γραμβούσα και η άλλη στο ακρωτήριο της χερσονήσου της Σπάθας. Επίσης διακρίνεται και το Καστέλι Κισσάμου στον κόλπο.

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βικελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Α.Κ Κρήτης



Το φρούριο Σελίνου και ακριβώς από πάνω το ύψωμα όπου σημειώνεται η βίγλα.

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilacata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτικός», Βίκελαια Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης

## Βίγλες στο Νομό Λασιθίου

### Ενετική Βίγλα (Σκοπιά) στο Σκινιά Μεραμπέλλου



Η Ενετική βίγλα στο Σκινιά

Βόρεια του χωριού Σκινιάς Μεραμπέλλου, (Δήμος Αγ.Νικολάου, Νομος Λασιθίου) σε ύψωμα, δίπλα στη Μονή του Προφήτη Ηλία, υπάρχει Ενετική Βίγλα η οποία βλέπει προς το Κρητικό πέλαγος. Έπειτα από εργασίες στερέωσης αποκατάστασης που έγιναν το 2003 η βίγλα έχει εντελώς διαφορετική εμφάνιση από αυτή που είχε πριν και θυμίζει περισσότερο ένα μικρό κυκλικό σπιτάκι με θολωτή οροφή. Η θέση στην οποία είναι χτισμένη η βίγλα είναι τέτοια ώστε να κατοπτρεύεται μεγάλο μέρος της παραθαλάσσιας περιοχής καθώς και τα γύρω από αυτή μονοπάτια.

Η Βίγλα πριν την αποκατάσταση της είχε τη μορφή ενός μικρού κυκλικού πύργου, πετρόχιστου εξωτερικής διαμέτρου τεσσάρων μέτρων και ύψους περίπου τριών μέτρων και είχε μισό κατεστραμμένη θολωτή οροφή. Στην Ανατολική όψη βρισκόταν η πόρτα η οποία ήταν μικρή και είχε ύψος μόλις 1.40 μέτρα και πλάτος 60 εκατοστά. Επίσης είχε δύο μικρά παράθυρα, ένα στη Βόρεια πλευρά και ένα στη Νότια όσο για τη Δυτική η πλευρά που μελετάμε ήταν γκρεμισμένη ωστόσο στην αποκατάσταση παράθυρο δε βρίσκεται οπότε μάλλον υποθέτουμε ότι δεν είχε. Τα παράθυρα είχαν εξωτερικό πλάτος περίπου είκοσι εκατοστά ενώ στην εσωτερική ήταν πιο μεγάλα, περίπου 40 εκατοστά, ενώ το ύψος τους ήταν γύρω στα τριάντα εκατοστά. Πάντως οι διαστάσεις των παραθύρων της βίγλας δεν ήταν καθορισμένες σε σταθερά πλαίσια. Το πάχος της τοιχοποιίας ήταν εξήντα εκατοστά.

Και σε άλλα γειτονικά χωριά της περιοχής Μεραμπέλλου υπήρξαν στο παρελθόν σκοπιές, όπως στη Μίλατο, στο, Σίσι, στη Φουρνή, στην Κριτσά αλλά δυστυχώς δεν σώζονται σήμερα. Έτσι μπορούμε να επισημάνουμε ότι την εποχή εκείνη επικοινωνούσαν με φωτιές οι βίγλες μεταξύ τους σε περίπτωση πειρατικών επιδρομών ή αλλής επικείμενης επίθεσης ώστε να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα.



Η Ενετική βίγλα στο Σκινιά μετά την αποκατάστασή της

Η βίγλα μετά την αποκατάστασή της μοιάζει πλέον , όπως αναφέραμε και πιο πάνω με ένα μικρό σπιτάκι με τρουλωτή σκεπή. Διατηρεί όμως ακόμη στις ίδιες θέσεις την πόρτα και τα παραθυράκια, όπως ήταν και πριν την αποκατάσταση, και γενικά οι διαστάσεις παρέμειναν οι ίδιες. Όπως φαίνεται και στις φωτογραφίες εξωτερικά έχει χρώμα άσπρο ,στη στέγη έχει μια μικρή καμινάδα και στη βάση χαμηλά ,είναι περιμετρικά πετρόχτιστη. Γενικά, μετά την αποκατάσταση, το αισθητικό αποτέλεσμα είναι πολύ όμορφο και δένει πολύ με το τοπίο.



Μια άλλη άποψη της βίγλας στο Σκινιά

Τα σχέδια αποτύπωσης της ενετικής βίγλας στο Σκινιά Μεραμπέλλου πριν και μετά την αποκατάστασή της, προέρχονται από τη 13<sup>η</sup> Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ηρακλείου Κρήτης.

Επίσης στην περιοχή Μεραμπέλλου υπήρξαν στο παρελθόν πολλές βίγλες σε διάφορα υψώματα σε παραθαλάσσιες περιοχές, έτσι ώστε να επικοινωνούν μεταξύ τους, και να μεταβιβάζουν μηνύματα η μία στην άλλη. Έτσι υπήρχε μία πλήρης εποπτεία της θαλάσσιας περιοχής του κόλπου Μεραμπέλλου και των γύρω παράκτιων περιοχών. Οι σκοπιές που θα αναφέρουμε πιο κάτω, υπήρξαν κατά την τελευταία φάση της ενετοκρατίας (1633). Δυστυχώς δεν διασώζονται σήμερα, απλά γνωρίζουμε τις θέσεις στις οποίες βρίσκονταν. Απλά κάποια τοπωνύμια μπορεί να σώζονται μέχρι και σήμερα.

### **1)Βρωμολίμνη, κοντά στο γλυκομούρι:**

Βίγλα σε ύψωμα της περιοχής Βαθύ, σε απόσταση τεσσάρων μιλίων από το Καστέλλι Μεραμπέλλου. Η φρούρηση ήταν εικοσιτετράωρη και την εκτελούσαν έξι άνδρες από τις Κριτσές. Τη νύχτα οι τρεις από αυτούς οπλισμένοι με πυροβόλα όπλα κατέβαιναν στην παραλία, σε σημεία από όπου μπορούσαν να έχουν αμοιβαία ορατότητα με την κυρίως σκοπιά ώστε να επιτυρούν καλύτερα την ακτή.

Σήμερα το τοπωνύμιο Βρωμολίμνη σώζεται σε τοποθεσία κοντά στο ναίσκο του Αι-Γιώργη του τραγοπιάστη, βορειοδυτικά από το σημείο όπου οι αποστάσεις και η περιγραφή τοποθετούν τη βενετσιάνικη βίγλα. Επίσης διατηρείται το τοπωνύμιο Βαθύ στην κατάφυτη από ελιές γειτονική κοιλάδα. Οι Κριτσές λέγονται Κριτσά. Η παραλία κάτω από τη Σκοπιά που αναφέρεται στην περιγραφή, λέγεται Καραβοστάσι και είναι εκείνη στην οποία εκβάλλει ο Ίστρωνας . τοπωνύμιο γλυκομούρι η παρόμοιο δεν εντοπίστηκε στην περιοχή



Ύψωμα της περιοχής Βαθύ και στο βάθος ο κόλπος Μεραμπέλλου.



Η παραλία Καραβοστάσι κάτω από το ύψωμα στην περιοχή Βαθύ

## 2)Moglista:

Ύψωμα πάνω από τον ποταμό του Αρμυρού σε απόσταση ενός μιλίου από το Καστέλι του Μεραμπέλλου. Τα νερά αναβλύζουν από πηγή και είναι καθαρά αλλά υφάλμυρα. Τη φρούρηση την εκτελούσαν όλο το εικοσιτετράωρο τέσσερις άνδρες από την Κριτσά.

Το τοπωνύμιο Αρμυρός υπάρχει και σήμερα. Μέχρι τα τελευταία χρόνια οι κάτοικοι των γύρω οικισμών χρησιμοποιούσαν τις πηγές για το ετήσιο πλύσιμο των ντόπιων υφαντών υφασμάτων. Στην ίδια θέση υπάρχει ναός της Αναλήψεως. Ο όρμος όπου χύνονται τα νερά των πηγών του Αρμυρού έχει ομαλό αμμώδη βυθό.



Ο Αρμυρός ποταμός δίπλα στον Ιερό Ναό της Αναλήψεως

Σήμερα σε ύψωμα πάνω από τον Αρμυρό υπάρχει και ένα πολυβολείο από την γερμανική κατοχή. Τέτοια συναντώνται αρκετά στις γύρω περιοχές καθώς και σε άλλα μέρη της Κρήτης. Έχουν κτισθεί σε θέσεις κλειδιά όπου και παλαιότερα οι Βενετοί πιθανώς είχαν φτιάξει βίγλες για την επιτήρηση των γύρω περιοχών. Έτσι και το πολυβολείο αυτό είναι κτισμένο εκεί που κατά πάσα πιθανότητα ήταν χτισμένη και η βίγλα πάνω από τον Αρμυρό.



Το πολυβολείο που σώζεται από την γερμανική κατοχή



Ύψωμα πάνω από τον Αρμυρό όπου διακρίνεται το πολυβολείο αριστερά μέσα στη βλάστηση καθώς και ο Κόλπος του Μεραμπέλου στο βάθος

### **3)Μαρδάτι**

Τοποθεσία από την οποία είναι ορατό το καστέλλι του Μεραμπέλου και η προηγούμενη βίγλα. Η φρούρηση ήταν εδώ εικοσιτετράωρη και την εκτελούσαν τέσσερις άνδρες από την Κριτσά. Η σκοπιά ήταν εφοδιασμένη με mascolo. Είχε άλλωστε δημιουργηθεί ,για να μεταβιβάζει τα σήματα συναγερμού από τις παράκτιες βίγλες στο πολυάνθρωπο χωριό της Κριτσάς, όπου είχε οπλιστεί μια εκατονταρχία

κατοίκων για περίπτωση ανάγκης. Το τοπωνύμιο Μαρδάτι σώζεται μέχρι σήμερα , σε ύψωμα στις παρυφές του βουνού Θύλακας. Στην ίδια θέση υπάρχει ομώνυμος συνοικισμός με 50 περίπου κατοίκους που υπάγεται στην κοινότητα Κριτσάς.



Το βουνό θύλακας όπως φαίνεται από την τοποθεσία Μαρδάτι

Αναφορές των κατοίκων της περιοχής λένε ότι παλαιότερα το βουνό ονομαζόταν Φύλακας και αργότερα με τα χρόνια μετονομάστηκε σε Θύλακας. Η αρχική ονομασία «Φύλακας» πιθανότατα να οφείλεται στο ότι το βουνό ήταν θέση εποπτείας των γύρω περιοχών, κάτι που υποδηλώνει ίσως και την ύπαρξη της Ενετικής βίγλας στην περιοχή. Η πρόσβαση στο βουνό σήμερα δεν είναι εφικτή λόγω του ότι τα τελευταία χρόνια βρέθηκαν νάρκες και ο στρατός είχε απαγορεύσει τη διέλευση σε αυτό.



Στο βάθος της φωτογραφίας, όπου είναι τραβηγμένη από την περιοχή Μαρδάτι στους πρόποδες του βουνού Θύλακας, φαίνεται ο κόλπος του Μεραμπέλου.



#### **4)Καστέλι Μεραμπέλου**

Εδώ υπήρχε δύναμη 300 στρατιωτών , δύο εκατόνταρχοι και 12 πυροβολητές. Τη φρούρηση εκτελούσαν την ημέρα 4 σκοποί , και τη νύχτα άλλοι 20 με έναν αξιωματικό , οπλισμένοι όλοι με πυροβόλα όπλα , καθώς και 4 πυροβολητές. Σε περίπτωση ανάγκης υπήρχε εντολή να σπεύσουν σε βοήθεια όλοι οι άλλοι εκατόνταρχοι της περιοχής.

Το τοπωνύμιο Μεραμπέλο δε διασώζεται σήμερα πουθενά μέσα στην πόλη του Αγίου Νικολάου, που αναπτύχθηκε στη θέση του καστελλιού τα τελευταία 100 χρόνια. Τα ελάχιστα υπολείμματά του, που απέμειναν μετά την κατεδάφιση από τους Βενετούς το 1647, ισοπεδώθηκαν το 1943 για να χτισθεί στη θέση εκείνη το συγκρότημα Νομαρχίας Λασιθίου.

Ο λόφος όπου βρισκόταν το καστέλι λέγεται Κεφάλι. Σε περιοχή στα Ν. της πόλης του Αγ. Νικολάου, κοντά στη διακλάδωση του δρόμου προς την Κριτσά, διασώζεται το τοπωνύμιο Στο Καστέλλι.

#### **5)Στην Κεφάλα ή στον Αι Γιώργη στην Κεφάλα**

Πρόκειται επίσης για σκοπιά , που δημιουργήθηκε για να δίνει τα σήματα συναγερμού στους οικισμούς της πυκνοκατοικημένης «σκάφης» του Μεραμπέλου για αυτό ήταν και εφοδιασμένη με mascolo. Βρισκόταν σε απόσταση 3 μιλίων από το καστέλι του Μεραμπέλου και 4 από τις Καρές. Τη φρούρηση εκτελούσαν όλο το 24ωρο 5 άνδρες Μεραμπέλου και 4 από τις Καρές. Τη φρούρηση εκτελούσαν όλο το 24ωρο 5 άνδρες από το σώμα των privileggiati, που διοικούσε ο εκατόνταρχος του Χουμεριάκου.

Με το όνομα Χουμεριακιανή Κεφάλα είναι σήμερα γνωστό ένα ύψωμα πάνω και ΝΔ, από το Χουμεριάκο, σε αντιδιαστολή από την παρακείμενη Λιμνιώτικη Κεφάλα. Στους πρόποδες του υψώματος σώζεται ο παλαιός ναός του Αγ. Γεωργίου , με το όνομα Αι Γιώργης στο Καμάρι.



Το ύψωμα Χουμεριακιανή Κεφάλα στο Χουμεριάκο



θέα από τους πρόποδες του υψώματος Χουμεριακιανή Κεφάλα προς τον κόλπο του Μεραμπέλου

### **6) Παναγία στις Καρές**

Ναός στο καινούργιο χωριό , στον οποίο τοποθετήθηκε φρουρά από 5 privilegiati, από το σώμα του εκατόνταρχου του ίδιου οικισμού. Η φρούρηση ήταν 24ωρη. Υπήρχε επίσης mascolo. Από τη θέση του ναού φαινόταν η προηγούμενη βίγλα «Κεφάλα» και η επόμενη «Μοργέλλα».

Στη Νεάπολη υπάρχει σήμερα ο επιβλητικός ναός της Μεγάλης Παναγίας, πιθανός στην ίδια θέση που αναφέρεται παραπάνω η φρουρά.



Ο ναός της Μεγάλης Παναγίας στη Νεάπολη

### **7) Μοργέλλα**

Βρίσκεται στον Αι Γιώργη πάνω από τη Λατσίδα. Ύψωμα που αποκαλείται eminentissimo (=υψηλό, δεσπόζων) και σημειώνει ότι είχε οπτική επαφή με τις δύο προηγούμενες βίγλες και με αυτές τις βόρειας παραλίας μέχρι τον Χάντακα. Η

φρούρηση ήταν 24ωρη και την εκτελούσαν 5 privilegiati του εκατόνταρχου της Βουλισμένης. Υπήρχε επίσης mascolo.

Πάνω από τον οικισμό της Λατσίδας υπάρχουν δύο υψώματα , που μπορούν να χαρακτηριστούν ως «eminentissimi». Ο Αναύλογος (625μ.) στις ΝΑ παρυφές του οποίου είναι χτισμένο το χωριό , και δυτικότερα , απέναντι από το Βραχάσι , η κορυφή (818μ.) πάνω από του Φονιά το Δέτη, από την οποία πράγματι φαίνεται όλη η βόρεια παραλία και η «σκάφη» του Μεραμπέλου. Στους πρόποδες του δεύτερου αυτού βουνού σώζεται μέχρι σήμερα ο παλιός μοναστηριακός ναός του Αι Γιώργη του Βραχασώτη. Το τοπωνύμιο Φονιά Δέτης, ανάγεται , σύμφωνα με την τοπική παράδοση , στην τουρκοκρατία. Το Μοργέλλα δεν ακούγεται πια στην περιοχή.



Το ύψωμα Αναύλογος πάνω από τη Λατσίδα



Δεξιά βλέπουμε μέρος του βουνού με την ονομασία του Φονιά του Δέτη και κάτω στο κέντρο φαίνεται το Κρητικό πέλαγος ενώ από την άλλη μεριά ο κόλπος του Μεραμπέλου.

Από το σημείο αυτό εγκαταλείπουμε την ενδοχώρα και επιστρέφουμε στη σειρά των παράκτιων σκοπιών , που είχαν τοποθετηθεί στην κατεύθυνση προς Βορρά του καστελλιού του Μεραμπέλου και είναι:

### **8)Το Νησί**

Βρίσκεται κοντά στο καστέλλι , σε απόσταση βολής μοσκέττου. Η σκοπιά βρισκόταν πάνω σε λόφο , όπου υπήρχαν μερικοί μύλοι. Είχε άριστη ορατότητα προς την είσοδο τόσο του μεγάλου όσο και του μικρού λιμανιού. Τη φρούρηση εκτελούσαν τη νύχτα 4 στρατιώτες του καστελλιού.

Το τοπωνύμιο νησί δεν απαντάται πουθενά μέσα στην πόλη του Αγ. Νικολάου.

Αντίθετα , στο Νησί αποκαλούνταν οι δύο βραχονησίδες μπροστά στο λιμάνι (Αγ. Πάντες και Φανάρι, η Μικρό Νησί , ή του Φάρου ) που αναφέρονται στις ενετικές πηγές Scodi di S. Antonio.

Ο λόφος όπου βρισκόταν η σκοπιά κι εκεί συνοικία λέγεται σήμερα Μύλος , ονομασία που απηχεί την παρουσία ανεμομύλων εκεί. Ένας τουλάχιστον από αυτούς σωζόταν μέχρι τις αρχές του αιώνα μας

### **9)Το ακρωτήριο πάνω από το λιμάνι του Αγίου Νικολάου**

Απέχει από το καστέλλι του Μεραμπέλου ένα μίλι περίπου. Η φρούρηση ήταν μόνο νυχτερινή επειδή την ημέρα όλη η περιοχή ελεγχόταν αποτελεσματικά από το ίδιο το καστέλλι. Η βίγλα επανδρωνόταν από 4 άνδρες του καστελλιού.

Το λιμάνι του Αγ. Νικολάου χωρητικότητας 10-15 γαλερών οι βενετοί το θεωρούσαν σημαντικό, επειδή προσφερόταν για απόβαση όχι μόνο πειρατών , αλλά και τουρκικού εκστρατευτικού σώματος , που θα μπορούσε στη συνέχεια να απειλήσει το φρούριο της Σπιναλόγκας.

Το τοπωνύμιο υπάρχει μέχρι σήμερα. Προέρχεται από το σωζόμενο βυζαντινό ναό του Αγ. Νικολάου, που θεωρείται ο αρχαιότερος ναός της Κρήτης και ανάγεται στην εικονομαχική περίοδο. Στο ναό αυτό οφείλει το όνομα της η σημερινή πόλη του Αγ. Νικολάου. Το ακρωτήριο όπου ήταν εγκατεστημένη η σκοπιά λέγεται Μπουρούνη. Σήμερα στη θέση αυτή υπάρχει ένα είδος παρατηρητηρίου σκαμμένο μέσα στο βράχο από όπου υπάρχει θέα στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου και στις δύο βραχονησίδες μπροστά από αυτό.



Το παρατηρητήριο και η θέα στο λιμάνι και στις βραχονησίδες

Κάποιοι κάτοικοι από τον Άγιο Νικόλαο ανέφεραν ότι ήταν σκοπιά από την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής ή από την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Όπως είπαμε παραπάνω είναι σκαμμένη μέσα στο βράχο και έχουν χρησιμοποιηθεί πέτρες για την κατασκευή της. Βλέπουμε λοιπόν ότι οι γερμανοί είχαν καταλάβει τη γεωστρατηγική θέση της τοποθεσίας όπως και παλιά οι Ενετοί πιθανόν την ίδια τοποθεσία τη χρησιμοποιούσαν σαν μια σκοπιά πολύ χρήσιμη.



Η σκοπιά όπως φαίνεται από την πλευρά της θάλασσα, σκαμμένη μέσα στο βράχο

### **10) Το λιμανάκι Αμμούδι**

Κι εδώ επίσης, σε ύψωμα που απείχε από το καστέλλι 1,5 μίλι περίπου, εκτελούσαν νυχτερινή φρούρηση 4 κάτοικοι του οικισμού (borgo) του Μεραμπέλου.

Στο λιμανάκι αυτό που βρίσκεται Νότια του όρμου του Αγ. Νικολάου επειδή ο βυθός είναι αμμώδης, μπορούσαν να προσεγγίσουν πειρατικά πλοία με τις πλώρες. Για αυτό θεωρήθηκε σκόπιμη η φρούρηση του, για πρόσθετη προστασία του οικισμού τη νύχτα.



Το λιμανάκι Αμμούδι μέσα στην πόλη του Αγίου Νικολάου

Το τοπωνύμιο Αμμούδι, σε διάφορες παραλλαγές, εμφανίζεται σε πολλές πηγές της εποχής, συνήθως μαζί με αυτό του Αγ. Νικολάου σαν «S. Nicolo a Mudi» Σήμερα το λιμανάκι βρίσκεται μέσα στην πόλη του Αγ. Νικολάου και είναι γνωστό με το ίδιο όνομα Αμμούδι. Το ύψωμα πάνω στο οποίο ήταν εγκατεστημένη η σκοπιά, ταυτίζεται μάλλον με το λόφο, όπου αναπτύσσεται τελευταία ο συνοικισμός Μπουζούκια.

Παρακάτω παρατίθεται η φωτογραφία ενός πολυβολείου των Γερμανών το οποίο βρίσκεται στο λόφο στο συνοικισμό Μπουζούκια που αναφέρεται παραπάνω, πάνω από το λιμανάκι Αμμούδι, πιθανότατα στην ίδια θέση όπου επιτηρούσαν το λιμανάκι οι Ενετοί δηλαδή ήταν βίγλα παρατηρητήριο η περιοχή.



Άποψη του Γερμανικού Πυροβολείου και η θέα προς το λιμανάκι Αμμούδι και τον κόλπο του Αγίου Νικολάου.

### **11) Το ύψωμα στου Φονιά στην περιοχή Κατσίκι**

Αριστερά του, προς την πλευρά της Σπιναλόγκας, σχηματίζεται ένα αγκυροβόλιο, όπου μπορούσαν να προσεγγίσουν γαλέρες, χωρίς όμως στην πραγματικότητα να είναι λιμάνι. Η φρούρηση ήταν νυχτερινή και την εκτελούσαν 4 στρατιώτες του καστελλιού.

Το τοπωνύμιο στου Φονιά μάλλον δε σώζεται πια. Το ακρωτήριο και το ύψωμα λέγεται Πνιγμένος. Αντίθετα διατηρείται το τοπωνύμιο Κατσίκι και υπάρχει ομώνυμος συνοικισμός πάνω σε λόφο, στις Ν παρυφές της περιγραφόμενης τοποθεσίας. Πολύ πλησιέστερα στη θέση της σκοπιάς βρίσκεται ο Συνοικισμός Ελληνικά ή Λενικά.

### **12) Το βουνό Τράχηλας**

Γυμνό και δύσβατο, όπως άλλωστε όλη η σειρά των υψωμάτων της περιοχής. Η σκοπιά βρισκόταν σε απόσταση 2 μιλίων περίπου από την ακτή. Τη φρούρηση εκτελούσαν ολόκληρο το 24ωρο 4 στρατιώτες από το καστέλλι του Μεραμπέλου. Σήμερα ονομάζεται τραχήλι ο λόφος πάνω και ΝΔ. από τον οικισμό Σχίσμα Ελούντας, στον οποίο παλαιότερα είχαν ανακαλυφθεί λείψανα υστερομινωικής εποχής. Στους πρόποδες υπάρχει ένας όρμος με ομαλό αμμώδη βυθό. Αν ληφθούν υπ' όψη οι αναφερόμενες αποστάσεις, η βίγλα θα πρέπει να ήταν εγκατεστημένη στο βουνό πάνω από το λόφο, που λέγεται Κεφάλια

### **13) Το ακρωτήριο στο Βαγί,**

Δηλαδή το νοτιότερο άκρο της χερσονήσου της Κολοκύθας. Βρίσκεται στην άλλη πλευρά του Κόλπου (του σημερινού όρου του Πόρου) ως προς την προηγούμενη βίγλα και απέχει από την απέναντι ακτή περίπου 2 μίλια. Εδώ φρουρούσαν όλο το 24ωρο 4 άνδρες από τη Φουρνή

Το τοπωνύμιο ακούγεται και σήμερα ως Βαγί ή Βάγια. Η ίδια τοποθεσία λέγεται επίσης στην Ανατίναξη, επειδή οι Γερμανοί κατά την αναχώρησή τους από την Κρήτη, με το τέλος της Κατοχής, ανατίναξαν τις εκεί εγκαταστάσεις τους.

#### **14) Το ύψωμα πάνω από το λιμάνι της Κολοκύθας, το λεγόμενο Mesagorchia**

Το λιμάνι της Κολοκύθας, παρά το γεγονός ότι δε διέθετε άμεση δυνατότητα ανεφοδιασμού σε νερό, προσφερόταν πολύ για απόβαση, επειδή ήταν προφυλαγμένο και μεγάλης χωρητικότητας. Γι αυτό η φύλαξη του ήταν πάντα σχολαστική. Οι βενετοί αξιωματούχοι, που έκαναν λόγο για αμυντικά προβλήματα του φρουρίου της Σπιναλόγκας, συνήθως έδιναν περιγραφές και πληροφορίες και για αυτό το λιμάνι. Η Εντολή του N. Gualdo ήταν να φρουρείται όλο το 24ωρο από 4 κατοίκους του χωριού Φουρνή. Στη Σκοπιά υπήρχε επίσης mascolo, για επικοινωνία τόσο με τη Σπιναλόγκα με την οποία δεν είχε οπτική επαφή, όσο και με τους πλησιέστερους οικισμούς.

#### **15) Το ύψωμα Κριός**

Βρίσκεται πάνω από τον όρμο Βάθι, το βορειότερο δηλαδή από τα δύο λιμάνια της Ανατολικής ακτής της Κολοκύθας. Η φρούρηση ήταν και εδώ 24ωρη και την εκτελούσαν 4 άνδρες από τη Φουρνή. Το Βάθι πάντως παρ όλο που είχε μεγαλύτερο βάθος από το λιμάνι της Κολοκύθας και είναι πλησιέστερο στο επίμαχο ύψωμα της χερσονήσου, από το οποίο μπορούσε να βληθεί με πυροβολικό το φρούριο της Σπιναλόγκας θεωρούνταν δευτερεύουσας σημασίας, επειδή είναι ανοιχτό προς τα ανατολικά και ελάχιστα προφυλαγμένο.

Σήμερα εξακολουθεί να λέγεται Κριός το ακρωτήριο, που σχηματίζεται στο βόρειο άκρο του λιμανιού Βάθι. Το τελευταίο διατηρεί επίσης το όνομα του και μάλιστα λέγεται Όξω Βάθι, σε αντιδιαστολή με το αντίστοιχο του, που υπάρχει στη Δυτική ακτή της Κολοκύθας, προς το εσωτερικό του λιμανιού της Σπιναλόγκας και που λέγεται Μέσα Βάθι.

#### **16) Το βουνό Τουρλωτό Κεφάλι, απέναντι από το ακρωτήριο Κριός στα βόρεια του σημερινού οικισμού Πλάκα**

Η βίγλα αυτή υπήρχε παλαιότερα και είχε καταργηθεί. Ο N. Gualdo θεώρησε απαραίτητο να την επαναφέρει, επειδή είχε οπτική επαφή τόσο με τις τρεις σκοπιές της Κολοκύθας, όσο και με την Σπιναλόγκα. Τη φρούρηση που ήταν 24ωρη, εκτελούσαν 4 άνδρες από τη Φουρνή. Επίσης υπήρχε mascolo.

Τα υψώματα πάνω από τον οικισμό της πλάκας λέγονται σήμερα Κατσελιός το δυτικότερο και Κάβος το ανατολικότερο, εκείνο δηλαδή που σχηματίζει την αρκετά απότομη ακτή από απέναντι από τη νησίδα της Σπιναλόγκας. Όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, η βίγλα πρέπει να βρισκόταν σε αυτό το τελευταίο. Η ονομασία «Τουρλωτό Κεφάλι» είναι άγνωστη στους σημερινούς κατοίκους της περιοχής.

#### **17) Το φρούριο της Σπιναλόγκας**

Συγκεκριμένα η σκοπιά του προμαχώνα Bondumiero, στην οποία υπήρχε όλο το 24ωρο φρουρός με την ευθύνη να λαμβάνει τα σήματα της βίγλας Τουρλωτό Κεφάλι και να απαντά σε αυτά

#### **18) Το ύψωμα Καμπάνα**

Βρίσκεται σε απόσταση 3 μίλια βόρεια από τη Σπιναλόγκα και 6 μίλια από τη Φουρνή, που ήταν υπεύθυνη και για την επάνδρωση και αυτής της βίγλας. τη φρούρηση εκτελούσαν 4 άτομα και ήταν 24ωρη.

Το τοπωνύμιο ακούγεται σήμερα ως Καμπάνες και όχι Καμπάνα

Από την παραπάνω θέση φαινόταν μια ακόμη βίγλα της περιοχής Φουρνής, ο Άγιος Βασίλης που βρισκόταν στα βόρεια παράλια του Μεραμπέλου και είχε οπτική επαφή μόνο με τη σκοπιά των Καμπανών.

### **19)Το ακρωτήριο Άγιος Ιωάννης**

Εδώ φρουρούσαν όλο το 24ωρο έξι άνδρες από τη Φουρνή. Η σκοπιά αυτή ήταν καίριας σημασίας επειδή πρόκειται για ένα από τα κυριότερα ακρωτήρια της Κρήτης με μεγάλη δυνατότητα προς το ανοιχτό πέλαγος.

Το ακρωτήριο λέγεται μέχρι σήμερα Άγιος Ιωάννης ή Αφορισμένος

### **20)Τα Άσπρα Σπήλια**

Πρόκειται για απόκρημνη τοποθεσία στα Δυτικά του ακρωτηρίου του Αγίου Ιωάννη με το οποίο όμως δεν είχε οπτική επαφή. Φαινόταν μόνο από τη βίγλα των Καμπανών. Τη φρούρηση εκτελούσαν όλο το 24ωρο 4 άνδρες από τη Φουρνή. Από την περιγραφή της σκοπιάς σε συνδιασμό με τα όσα αναφέρθηκαν για τη θέση Καμπάνες είναι φανερό ότι τα Άσπρα Σπήλια ταυτίζονται με τη βίγλα Άγιος Βασίλης.

Από την επόμενη σκοπιά περνάμε στη δικαιοδοσία της περιοχής Μιλάτου. Οι θέσεις φρούρησης που άνηκαν εδώ είναι οι παρακάτω:

### **21)Η Κακή Σκάλα ή Σκάλες**

Η σκοπιά υπήρχε παλαιότερα. Ο Ν. Gualdo τροποποίησε τη θέση της, μεταφέροντας τη στη κορυφή του αντίστοιχου υψώματος Κεφάλα, επειδή ήταν χαμηλά και δεν έβλεπε, όπως θα έπρεπε, το ακρωτήριο του Αγ. Ιωάννη. Τη φρούρηση, που ήταν 24ωρη, εκτελούσαν οι 4 άνδρες από τη Λατσίδα.

Το τοπωνύμιο διασώζεται μέχρι σήμερα στην ίδια θέση. Πρόκειται για το ανατολικό άκρο της μεγάλης παραλίας της Μιλάτου προς την περιοχή του οικισμού Αγ. Αντώνης.



Στο βάθος της φωτογραφίας και πάνω στο βουνό βρίσκεται η θέση Σκάλες

### **22)Το Φοκιά το Σπήλαιο**

Τοποθεσία στο Ανατολικό άκρο της Μιλάτου, εδώ δημιουργήθηκε στρατιωτικός σταθμός με 16 άνδρες και έναν αξιωματικό, προερχόμενους από τα σώματα που διατηρούσαν οι εκατόνταρχοι Βουλισμένης, Καινούργιου χωριού και Χουμεριάκου. Επίσης είχαν διανεμηθεί όπλα σε 42 άνδρες από τον οικισμό της Μιλάτου, ώστε σε περίπτωση ανάγκης να μπορούν να συντρέξουν στην υπεράσπιση της παραλίας, που εκτείνεται σε μήκος 3 μιλίων και έχει ανατεθεί στη φύλαξη μιας ομάδας από 8 capeletti.



Στο Corpo di Guardia υπήρχαν μόνιμα δύο φρουροί και ένας mascolo. Επίσης εδώ ξεκινούσε περίτολος , που επιθεωρούσε κατά διαστήματα της περιοχής για την ορθή εκτέλεση των φρουρήσεων.

Το τοπωνύμιο Φωκίων Σπήλαιο υπάρχει και σήμερα ως Φωκιάσπηλος



Η τοποθεσία Φωκιάσπηλο με θέα την Κακιά Σκάλα

### **23) Η βίγλα μέσα στον οικισμό της Μιλάτου**

Εκεί μεταφέρθηκε η φρουρά που επάνδρωνε τη θέση Φωκιά Σπήλαιο, εφόσον εκεί δημιουργήθηκε το Corpo di Guardia. Τη φρούρηση εκτελούσαν όλο το 24ωρο 4 κάτοικοι του οικισμού , σε θέση πάνω από το σπίτι του Χαντακίτι ,με καλή ορατότητα προς την παραλία.

Το τοπωνύμιο Μίλατος είναι αρχαιότατο , όπως φαίνεται στους διάφορους καταλόγους των 100 πόλεων της Κρήτης και διατηρείται αναλλοίωτο μέχρι σήμερα.

### **24) Ο ποταμός**

Παράκτια βίγλα , όπου φρουρούσαν μόνο τη νύχτα 4 άνδρες από τη Μίλατο , οπλισμένοι με πυροβόλα όπλα. Πρόκειται κατά πάσα πιθανότητα για την ίδια θέση που ονομάζεται αλλιώς Χάχλιακας.

Το τοπωνύμιο χάχλιακας υπάρχει και σήμερα ΒΑ της Μιλάτου. Ο χειμαρρος που εκβάλλει στην τοποθεσία εκείνη λέγεται Ρέμα της Χελιδονιάς.

### **25) Το ακρωτήριο Κακοδιάβατο**

Προέκταση του υψώματος Τρουλιά , που αποτελεί και το προς δυσμάς τέρμα της παραλίας Μιλάτου. Τη φρούρηση εδώ εκτελούσαν όλο το 24ωρο 4 άνδρες από τη Μίλατο. Υπήρχε και mascolo.

Το τοπωνύμιο Κακοδιάβατο αρχίζει η παραλία του Σισού, που εκτείνεται σε μήκος 2 μιλίων , από το ύψωμα Τρουλιά μέχρι το επόμενο προς τα Δ. χαμηλό ύψωμα Αρκοβούνια.

Αμέσως μετά το ακρωτήριο Κακοδιάβατο αρχίζει η παραλία του Σισού, που εκτείνεται σε μήκος 2 μιλίων από το ύψωμα Τρουλιά μέχρι το επόμενο προς τα Δ. χαμηλό ύψωμα Αρκοβούνια

Εδώ ήταν εγκατεστημένες οι εξή σκοπιές:



Εδώ βλέπουμε τη θέα του Σισού και της θάλασσας της πάνω από το ύψωμα Αρκοβούνια

### **26)Angorelli στο Φραρό.**

Η φρούρηση στη θέση αυτή που βρισκόταν στο διάστημα ανάμεσα στα υψώματα Τρουλιά και Αρκοβούνια , ήταν 24ωρη και την εκτελούσαν 4 κάτοικοι του

Βραχασού. Διοικητικά όμως η βίγλα ανήκε στην ευθύνη της Λατσίδας, όπως και οι τρεις επόμενες.

Από τα παραπάνω σώζεται το Αρκοβούνι ή Αρκοβουνιά . ονομασία που να θυμίζει αυτήν της βίγλας ή να απηχεί την ύπαρξη καθολικού μοναστηριού στην περιοχή δεν φαίνεται να υπάρχει.

### **27)Το Σπηλιάριδι**

Τοποθεσία του Σισού πάνω από το χείμαρρο που εκβάλλει εκεί. Τη φρούρηση την εκτελούσαν μόνο τη νύχτα 4 άνδρες από τη Λατσίδα.

Το τοπωνύμιο δεν διατηρείται στη θέση εκείνη. Στην ίδια παραλία 1,5 χιλ. ανατολικά από την περιγραφόμενη τοποθεσία και σε θέση σε παραθαλάσσιο σπήλαιο, υπάρχει το τοπωνύμιο Σπηλιάδα.

### **28)Το λιμάνι του Αγίου Ιωάννη στο Σίσι**

Συγκεκριμένα ένα σημείο πάνω από το λιμάνι, στις παρυφές του υψώματος Αρκοβούνια. Η φρούρηση ήταν 24ωρη και την εκτελούσαν 6 άνδρες από τη Λατσίδα , από τους οποίους οι 3 οπλισμένοι με πυροβόλα όπλα , κατέβαιναν τις νύχτες σε θέση πλησιέστερι στο λιμάνι , για καλύτερη επιτήρηση του. Η βίγλα διέθετε και mascolo.

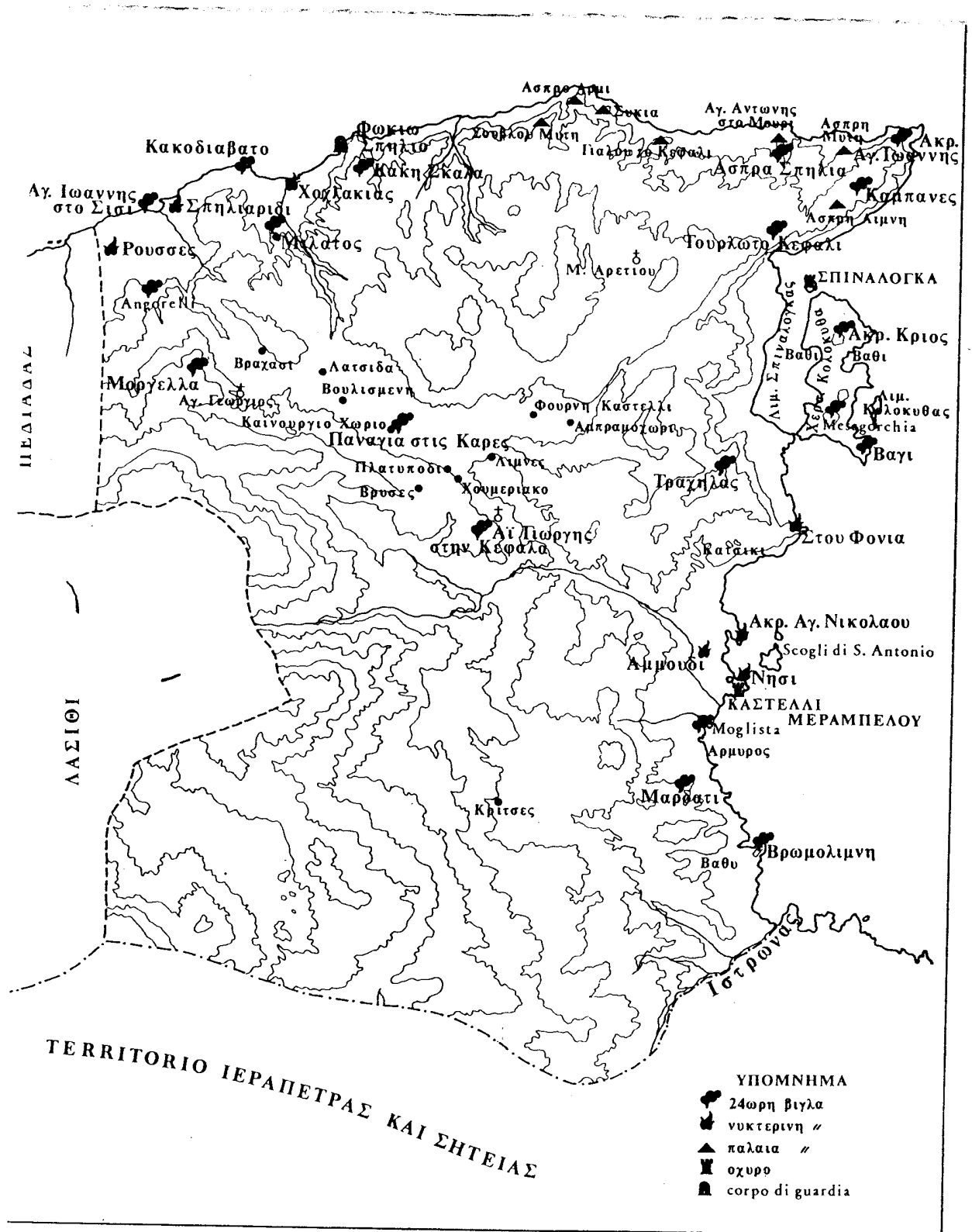
Ο παλαιός ναός του Αγ. Ιωάννη ,σώζεται και σήμερα. Στο λιμάνι του Σισού έχει αναπτυχθεί τουριστικός οικισμός.

### **29)Οι Ρουσσές**

Τοποθεσία που φυλασσόταν μόνο τη νύχτα , επίσης από 4 κατοίκους της Λατσίδας, οπλισμένους με πυροβόλα όπλα. Αυτή είναι η τελευταία βίγλα της περιοχής Μεραμπέλου. Αμέσως δυτικά από εδώ αρχίζει η περιοχή Μαλίων , δικαιοδοσίας του καπιτάνου του καστελιού Πεδιάδας. Συνεπώς η βίγλα θα πρέπει να βρισκόταν κοντά στο όριο των δύο καστελλανιών , στη δυτική πλευρά του υψώματος Αρκοβούνια.

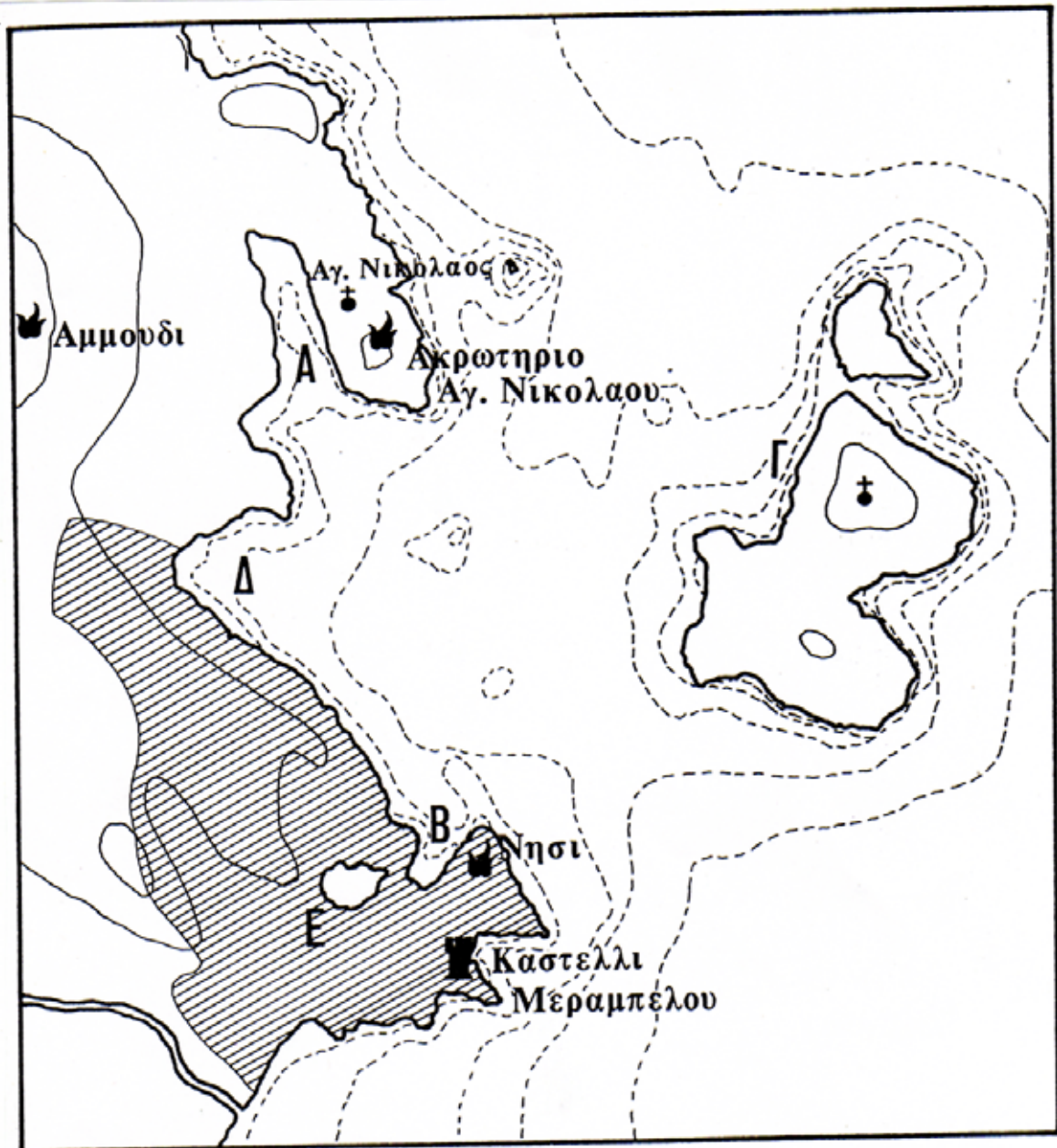
Τοπωνύμιο Ρουσσές υπάρχει σήμερα στα Α. του Σισού στις παρυφές του υψώματος Τρουλιά. Η περιοχή όπου πιθανώς βρισκόταν η βίγλα λέγεται Γιαλιά.

Οι θέσεις 1 έως 29 όπου περιγράφονται οι βίγλες στην περιοχή του Μεραμπέλου προέρχονται από το άρθρο της Μαρίας Αρκαδάκη, «Κατάλογος Σκοπιών στην Καστελλανία Μεραμπέλλου», περιοδικό Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΚΗ'-ΚΘ', 1988-1989. Πανεπιστήμιο Κρήτης  
Σελίδες 231-238



Πίν 1.: Χάρτης τῆς Καστελλανίας Μεραμπέλου (1633.)

Ο χάρτης προέρχεται από το άρθρο της Μαρίας Αρκαδάκη, «Κατάλογος Σκοπιών στην Καστελλανία Μεραμπέλου», περιοδικό Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΚΗ'-ΚΘ', 1988-1989. Πανεπιστήμιο Κρήτης  
Σελίδα 62



Πίν 3.: 'Η περιοχή γύρω από τό Καστέλλι Μεραμπέλου (1633). Α. Μεγάλο λιμάνι (δρμος 'Αγίου Νικολάου). Β. Μικρό λιμάνι (Μαντράκι). Γ. Scogli di S. Antonio ('Αγ. Πάντες και Φανάρι). Δ. 'Αμμουδι. Ε. Βουλισμένη. Μέ διαγράμμιση δείχνεται ή θέση τής σημερινής πόλης του 'Αγίου Νικολάου.

Ο χάρτης προέρχεται από το άρθρο της Μαρίας Αρκαδάκη, «Κατάλογος Σκοπιών στην Καστελλανία Μεραμπέλλου», περιοδικό Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΚΗ'-ΚΘ', 1988-1989. Πανεπιστήμιο Κρήτης  
Σελίδα 64

## Βίγλα στη θέση Αλώνα ή Αχυνόποδας στο Καλό Νερό

Στο Καλό Νερό, νότια του Νομού Λασιθίου, Ανατολικά της Ιεράπετρας μετά και από το Μακρύγαλο πάνω σε ύψωμα σώζονται τα ερείπια πιθανώς Ενετικής Βίγλας. Τα χαλάσματα βέβαια είναι σε κακή κατάσταση, αλλά δεν αφήνουν αμφιβολία ότι πρόκειται για κατασκοπευτικό προειδοποιητικό πύργο.



Τα χαλάσματα της βίγλας στο Καλό Νερό

Η θέα που προσφέρει η θέση όπου είναι χτισμένη η βίγλα είναι πανοραμική. Φαίνεται το Λιβυκό πέλαγος, καθώς και όλες οι γύρω περιοχές από το ύψωμα. Πιθανώς η βίγλα έλεγχε και τους δύο όρμους που σχηματίζονται ανατολικά και δυτικά από αυτή. Παρότι δεν υπάρχουν πληροφορίες, πρέπει να υπήρχαν και άλλες βίγλες δυτικά από αυτή τη θέση μέχρι την Ιεράπετρα, ώστε να μεταβιβάζονται τα μηνύματα.



Η θέα από τη βίγλα προς το Λιβυκό πέλαγος



Άλλη μια άποψη της πανοραμικής θέας που προσφέρει η θέση

Αλλά και ανατολικά της βίγλας, στις παράκτιες περιοχές μέχρι και τη Ζάκρο προφανώς υπήρχαν και άλλες βίγλες. Και αυτό γιατί στη Ζάκρο, ο Basilicata σημειώνει στην περιοχή δύο βίγλες σε υψώματα, άρα ενδιάμεσα μέχρι το Καλό Νερό πρέπει να υπήρχαν και άλλες για τη μετάδοση των μηνυμάτων.



Ακόμη μία άποψη της άπλετης θέας από τη βίγλα στο Καλό Νερό

Οι φωτογραφίες προέρχονται από το αρχείο της 13<sup>ης</sup> Εφορίας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ηρακλείου Κρήτης

## Βίγλες στη Ζάκρο Νομό Λασιθίου

Στο Ανατολικό άκρο του Νομού Λασιθίου,στη Ζάκρο, ο Basilicata σημειώνει δύο βίγλες σε υψώματα, ώστε να ελέγχεται ο όρμος που σχηματίζεται εκεί. Περισσότερες πληροφορίες σήμερα για αυτές δεν υπάρχουν.



Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum), Francesco Basilicata 1618. Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος», Βίκελαία Βιβλιοθήκη, σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης



### **Βίγλα στο Μύρτος Νομού Λασιθίου**

Δυτικά από την Ιεράπετρα, Νότια, κοντά στα σύνορα με το Νομό Ηρακλείου βρίσκεται το Μύρτος. Εκεί ο Basilicata σημειώνει σε χάρτη της περιοχής μία βίγλα σε ύψωμα. Σήμερα δεν υπάρχουν καν ερείπια που να δείχνουν ότι εκεί υπήρχε κάποιος προειδοποιητικός πύργος, απλά υπάρχει το τοπωνύμιο βίγλα στην περιοχή. Η βίγλα στο Μύρτος προφανώς θα επικοινωνούσε με τις βίγλες που υπήρχαν Νότια του Νομού Ηρακλείου, στην Άρβη και στο Κερατόκαμπο.

### **Η βίγλα στην Παχειά Άμμο Ιεράπετρας**



Η βίγλα στην Παχειά Άμμο

Σε ύψωμα κοντά στο χωριό Παχειά Άμμος βρίσκονται τα ερείπια πιθανώς Τούρκικης βίγλας η οποία βλέπει προς το κρητικό πέλαγος. Πληροφορίες από τους κατοίκους των γύρω χωριών αναφέρουν ότι η βίγλα αυτή καθώς και άλλη μία σκοπιά που υπήρχε στο γειτονικό χωριό Βασιλική Ιεράπετρας η οποία όμως δε σώζεται πλέον , κατασκευάστηκαν επι τουρκοκρατίας και επικοινωνούσαν μεταξύ τους σε περίπτωση επερχόμενης απειλής. Οι ντόπιοι επίσης μας πληροφόρησαν ότι τις σκοπιές αυτές τις λένε και «Καζάρμες».



Μια άλλη άποψη της βίγλας στη Παχειά Άμμο

Στην Παχειά Άμμο υπάρχει και ένας Κούλες, ανατολικά του χωριού, πάνω σε απότομο βραχώδες ύψωμα δίπλα στη θάλασσα. Επίσης υπάρχουν δύο ακόμη τούρκικοι κουλέδες στην ευρύτερη περιοχή ο ένας στο χωριό Βασιλική, και ο άλλος στην Επισκοπή Ιεράπετρας. Ο Κούλες της Παχειάς Άμμου, όπως προφανώς και η συγκεκριμένη βίγλα έλεγχαν όλη την περιοχή του Κόλπου Μεραμπέλλου και μεταβίβαζαν μηνύματα στον Κούλε της Βασιλικής. Ο οποίος με τη σειρά του ειδοποιούσε τον Κούλε της Επισκοπής.



Ακόμη μία άποψη της βίγλας στην Παχειά Άμμο

Όσον αναφορά τη βίγλα στην Παχειά Άμμο, δυστηγώς δε σώζεται σε καλή κατάσταση. Οι πέτρες έχουν πέσει στο εσωτερικό και δεν διακρίνονται ανοίγματα από παράθυρα ή πόρτες. Η διάμετρος που μετρήθηκε ήταν τέσσερα μέτρα και το ύψος ήταν δύο μέτρα περίπου.



Πέτρες πεσμένες από την βίγλα στην Παχειά Άμμο

## Χωροθέτηση των Βυγλών στο Χάρτη της Κρήτης



## Τούρκικοι Κουλέδες στην Κρήτη

Κατά την μεγάλη τρίχρονη κρητική επανάσταση του 1866-1869, η κυριαρχία των τούρκων στο νησί δοκιμάστηκε σκληρά και η Πύλη αναγκάστηκε να στείλει τον ένα μετά τον άλλο τους πασάδες στην Κρήτη. Ο Αυνή πασάς, ήταν ο τελευταίος που στάλθηκε στο νησί το Νοέμβριο του 1867. Αυτός από νωρίς αντιλήφθηκε ότι οι μεγάλες εκστρατείες κατά των επαναστατών απέβαιναν άκαρπες διότι ότι πετύχαινε ο στρατός με θυσίες, το έχαναν σχεδόν αμέσως. Γι αυτό αναγκάστηκε να τροποποιήσει το αρχικό του πολεμικό του σχέδιο και να αλλάξει τακτική<sup>1</sup>

Μερικά από τα μέτρα που έλαβε ήταν να παρέχει πολιτική προστασία σε όσους δήλωναν υποταγή, ο τουρκικός στόλος απέκλεισε στενά τα βόρεια παράλια της Κρήτης ώστε να γίνει αδύνατος ο ανεφοδιασμός των επαναστατών σε τρόφιμα και σε πολεμοφόδια, επικήρυξε τους πρωταγωνιστές της επανάστασης, μετέφερε στο νησί Κούρδους και Κιρκάσιους για να ενισχύσει τον οθωμανικό πληθυσμό του. Το πιο σημαντικό όμως, ανέπτυξε ολόκληρο σύστημα μεγάλων και μικρών πύργων σε επίκαιρα σημεία της Κρήτης ώστε να ελέγχεται στρατιωτικά πλήρως το νησί.<sup>2</sup>

Οι πύργοι κτίστηκαν σε ψηλούς λόφους, σταυροδρόμια, λιμάνια, περάσματα, και οι φρουρές που εγκαταστάθηκαν σε αυτούς, είχαν αποστολή να κατασκοπεύουν κάθε κίνηση των επαναστατών στην περιοχή ευθύνης τους, να ελέγχουν κάθε μετακίνηση χριστιανών, να μεταφέρουν με σαλπίσματα ή φωτιές (φρυκτωρίες) κάθε είδηση για επαναστατική κίνηση και να βοηθούν ο ένας τον άλλον σε περίπτωση κινδύνου ή να μεταφέρουν το αίτημα βοήθειας κάποιας περιοχής στο επαρχιακό ή στο κεντρικό στρατόπεδο. Με λίγα λόγια να καταστέλλουν τις επαναστατικές δραστηριότητες των Κρητικών και να συνεχιστεί η τούρκικη κυριαρχία.<sup>3</sup>

Η λειτουργία του συστήματος των Κουλέδων είχε καταστρεπτικά αποτελέσματα στον αγώνα που έκαναν οι κρητικοί για την ελευθερία τους, καθώς απέκοψε την επικοινωνία τους, έκανε προβληματική την μετακίνηση τους και τους αποδυνάμωσε. Οι Κρητικοί αντέδρασαν στην κατασκευή των κουλέδων, με το να παρενοχλούν τους κτίστες, με το να χαλάνε τις νύχτες τα κτίσματα και τα ασβεστοκάμινα, παρόλα αυτά ο Αυνή πασάς κατάφερε να ολοκληρώσει το έργο του. Έτσι στα τέλη του 1868 είχαν κτισθεί 150 πύργοι – κουλέδες οι οποίοι μαζί με όσους υπήρχαν αποτέλεσαν ένα πλήρες δίκτυο πύργων, που έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην καταστολή της επανάστασης.<sup>4</sup>

Πολλοί από τους Κουλέδες που χτίστηκαν την εποχή αυτή δεν υπάρχουν σήμερα. Ο κρητικός λαός με το πέρασμα των χρόνων κατέστρεψε και πολλές φορές εξαφάνισε κάθε ίχνος τους και μόνο κουλέδες μεγάλοι ή σε μέρη δυσπρόσιτα σώζονται μέχρι σήμερα. Να αναφέρουμε ότι στην Κρήτη συναντάται πολύ συχνά το τοπωνύμιο πύργος, καθώς και πολλές φορές υπάρχει αυτούσιο το τοπωνύμιο Κούλες στη θέση που υπήρχε Κούλες του Αυνή<sup>5</sup>

(1,2,3,4,5)Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1,2)σελίδα 265

(3,4)σελίδα 266(5)σελίδα 267

## Ο Κούλες της Απτέρας ή φρούριο του Σούμπαση

Ο Κούλες της Άπτερας άρχισε να χτίζεται το 1867 και σώζεται σήμερα σχεδόν ατόφιος. Τον βλέπει κανείς να ορθώνεται απειλητικός απέναντι του όταν οδεύει από τις Καλύβες προς τα Χανιά, ψηλά στην κορυφογραμμή. Βρίσκεται στην κοιλάδα του Αποκόρωνα η οποία ήταν σημαντικότερη περιοχή τότε στην επικοινωνία της Δυτικής με τη Μεσαία και Ανατολική Κρήτη. Σήμερα σώζεται σε καλή κατάσταση. Ήταν εξοπλισμένο με δύο πύργους που ήταν στραμμένοι ο ένας προς τα δυτικά και έλεγχε το πέρασμα προς τα Κεραμειά και ο άλλος προς τα ανατολικά και έλεγχε τον κάμπο των Καλυβών. Ο πρώτος επικοινωνούσε με το φρούριο της Σούδας ενώ ο δεύτερος με το φρούριο του Καλαμίου Ιτζεδίν και τους πύργους των Καλυβών και Νιου Χωριού.<sup>1</sup> Όσον αφορά τον κατασκευαστικό τομέα, πρέπει να αναφέρουμε ότι η καλή κατάσταση στην οποία διατηρείται μέχρι σήμερα οφείλεται στην άριστη ποιότητα κατασκευής των τοιχοδομών του, η οποία διέθετε σκληρά και ανθεκτικά επιχρίσματα από κουρασάνι (αδρανής ύλη από τριμμένο κεραμύδι, άμμο και ασβέστη). Ο Κούλες της Άπτερας περιλαμβάνει χώρους οι οποίοι αναπτύσσονται συμμετρικά σε σχήμα π, περιμετρικά σε μια ορθογωνική αυλή. Οι κυκλικοί του πύργοι καταλαμβάνουν την νοτιοδυτική και νοτιανατολική του γωνία, και κεντρική είσοδος βρίσκεται στην ανατολική του όψη, προφυλαγμένη από μία εσοχή.<sup>2</sup>



Ο Κούλες της Απτέρας (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδες 268,269

(2)σελίδα 269

## Άλλοι Κουλέδες στον Αποκόρωνα

Υπολογίζεται ότι το σύνολο των Κουλέδων του Αποκόρωνα ξεπερνούσε τους 20 έτσι ώστε κάθε χωριό είχε και το δικό του Κούλε. Μερικοί από αυτούς είναι οι εξής: Ο Κούλες στο Νιο Χωριό, στις Καρές, στο Μελιδόνι, στη Ραμνή. Μάλιστα ο Κούλες στο Μελιδόνι διατηρεί μέχρι σήμερα σε καλή κατάσταση τη στέρνα του και φαίνονται και κάποια ίχνη από τους τοίχους του. Άλλοι κουλέδες στον Αποκόρωνα είναι του Αχατζηκιά, του Βαφέ, της Τσουρίστρας και Κιμινά, του Εμπρόσνερού, του Χαλασέ, του Ληστή Αλίκαμπου και Κράπης.<sup>1</sup>

Λίγα ερείπια σώζονται μόνο από τον κούλε του Αχατζηκιά και της Τσουρίστρας. Τέλος υπήρξαν επίσης οι Κουλέδες ανατολικά της Κοιλιάδας, των Κεφαλάδων, του Χαλασέ, στον Βάμο των Καστελλιών στη Σούρη, της Γαναδές και απέναντι δυτικά στα Σελλιά και την Κάινα. Όλοι οι κουλέδες του Αποκόρωνα λειτουργούσαν με άριστη συνεργασία και όλοι τους είχαν σχεδόν οπτική επαφή με τον Κούλε της Απτέρας. Όπως είπαμε λοιπόν, υπήρχε πλήρης έλεγχος του περάσματος του Αποκόρωνα και της εισόδου του λιμανιού της Σούδας, καθώς επίσης υπήρχε και στήριξη του φρουρίου Ιτζεδίν, από τους Κουλέδες αυτούς.<sup>2</sup>



Ο Κούλες του Μελιδονίου του Αποκορώνου

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδα 271

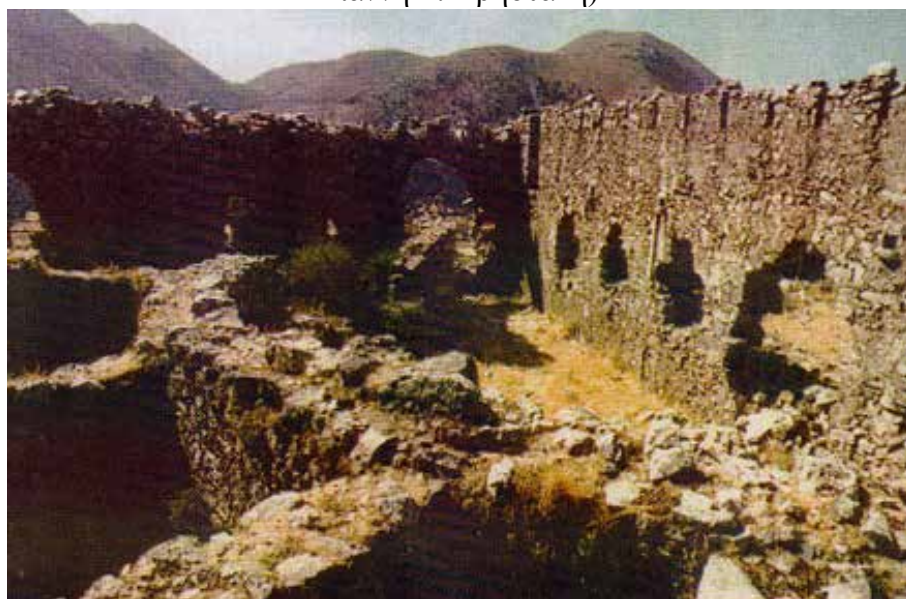
(2)σελίδα 272

Και στην σημερινή επαρχία Σφακίων είχαν κτισθεί αρκετοί κουλέδες με στόχο την κατάπνιξη της επανάστασης από τους Σφακιανούς. Το 1868 οι τούρκοι έχτισαν δύο κουλέδες στο ύψωμα του Πλανά στο οροπέδιο του Ασκύφου. Σήμερα σώζονται μόνο κάποια χαλάσματα από τους κουλέδες αυτούς.<sup>1</sup>

Την ίδια χρονιά κτίστηκε και ο Κούλες στο Λουτρό. Σήμερα τον διακρίνει κανείς δίπλα στο ναό της Αγίας Αικατερίνης ψηλά στα υψόμετα προς την Ανώπολη. Επίσης σε αυτήν την περιοχή βρίσκονταν και άλλοι δύο κουλέδες, ένας στον Άγιο Ιωάννη και ένας στην Ανώπολη.<sup>2</sup>



Ο κούλες του Ασκύφου όπως φαίνεται από την Ανατολική πλευρά (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)



Τα ερείπια στο εσωτερικό του Κούλε του Ασκύφου (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Στην έξοδο του Φαραγγιού της Σαμαριάς, στην αριστερή πλευρά, υπάρχει ο Κούλες της Αγίας Ρουμέλης. Είχε κτισθεί για να αποκλείει τους επαναστάτες στο καταφύγιο του φαραγγιού. Σώζεται σήμερα σε καλή κατάσταση.<sup>3</sup>

(1,2,3) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδα 272

(2,3)σελίδα 273





Κούλες της Αγίας Ρουμέλης στο άνοιγμα του φαραγγιού της Σαμαριάς (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Για να ελέγχουν την διάβαση προς το Σέλινο οι Τούρκοι κατασκεύασαν τρεις ακόμη κουλέδες στην περιοχή της Αγίας Ρουμέλης, στις θέσεις Σκοτεινή, Αγγελόκαμπο και Σιδέρι. Ένας τέταρτος, εκείνος της Τρυπήτης πάνω σε βράχο συμπλήρωνε τον αποκλεισμό και τον έλεγχο της νότιας πλευράς του Νομού Χανίων. Στο Σέλινο επίσης υπήρξαν κουλέδες στη Σούγια, στο Μπουκελάσι, στο Κουστογέρακο, στη Κεφάλα Ροδοβανίου, στο Σταυρό Καντάνου, στο Μουστάκο, καθώς και στο Σπανιάκο που διακρίνεται αριστερά ψηλά στην κορυφογραμμή από τον δρόμο προς την Παλαιόχωρα και στις βίγλες της Παλαιόχωρας. Ο Κούλες του Σπανιάκου έλεγχε τις χαράδρες, τα περάσματα και τις κορυφές που υψώνονταν τριγύρω του ενώ από τη νότια πλευρά του απλώνεται το Λιβυκό.

Υπήρξε σημαντικός παράγοντας στήριξης των σχεδίων κατάπνιξης της επανάστασης το 1866-1869.<sup>1</sup>

Στην Κίσαμο υπήρχαν κουλέδες στις βουκολιές, στις θέσεις Λαρδά, Κουνουπίτσα και Καλέ καστελλίου Κισάμου, καθώς και στη θέση Ξυγκογκέφαλο Μεσογείων. Επίσης στην επαρχία Κυδωνίας υπήρξαν πολλοί κουλέδες. Δώδεκα μόνο είχαν κτισθεί στην περιοχή των Λάκκων στις θέσεις Ριζώματα, Κερατίδι, Αμυγδάλι, Κάτω και πάνω Σαβουρέ, Κεφάλα, Μπουρμπαδοκεφάλα, Κοπανίστρα, Ξεροκεφάλα, Λάπα, Ασφαραγγιά και Λαγουδοκεφάλα, καθώς και στην είσοδο του φαραγγιού στο Ξυλόκαστρο. Την οχύρωση των λάκκων συμπλήρωναν οι κουλέδες στη θέση Πορσέλα, Πρασές, Κεφάλα, Νέα Ρούμματα, Άδαμης, Μεσκλά, Τσαρμένικα και Λασίδες Θερίσου, Προφήτη Ηλία, Σκονίζου, Κυρτωμάδω, Αλικιανού, Κεραμεία και Μαλάξα.<sup>2</sup>

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδα 274

(2)σελίδα 275

## Άλλες καίριες θέσεις στην υπόλοιπη Κρήτη με Κουλέδες

Κάποιων κουλέδων τα ερείπια υπάρχουν ακόμα σήμερα, και βρίσκονται στις κορυφές λόφων και βουνών, σε θέσεις καίριες και περίοπτες, και ανιχνεύονται κυρίως σε περάσματα από τη μια στην άλλη γειτονική περιοχή όπως επίσης σε παράλλιες περιοχές. Σημαντικά τέτοια περάσματα υπάρχουν πολλά από τα Χανιά προς το Ρέθυμνο αλλά και αντίστροφα, εκτός από τη δίοδο του Αποκόρωνα, υπάρχει και η διάβαση του Αγίου Βασιλείου. Επίσης υπήρχαν και άλλα περάσματα ανάμεσα και σε άλλες περιοχές του νησιού. Τα σπουδαιότερα από αυτά είναι μεταξύ.<sup>1</sup>

Α)Βόρειας και Νότιας πλευράς της επαρχίας Σητείας. Το πιθανότερο όμως είναι εδώ να μην είχαν κτισθεί κουλέδες αφού η περιοχή ήταν ήδη οχυρωμένη με τον πύργο των Λιθινών και τα φρούρια De Mezzo, Βόιλας, Γρας και Mode Forte. Εξάλλου δεν χρειαζόταν ίδρυση κουλέδων στη Σητεία και για το λόγο ότι η περιοχή ήταν κάπως αποκομμένη από τον υπόλοιπο νομό.

Β)Οροπεδίου Λασιθίου και Σκάφης Μεραμπέλλου

Γ)Τεμένους-Μαλεβιζίου και Μεσαρράς

Δ)χωριών των νοτιών υπωρειών του Ψηλορείτη και της Μεσαράς, όπου υπήρχε ο Κούλες στη Λοχριά Αμαρίου, του Βαθειακού, ο Κούλες Γρηγοριάς ή Γραμμένης και ο Κούλες Κρεμαστός μεταξύ Γρηγοριάς και Καμαρών.

Ε)Βορείων παραλίων νομού Ηρακλείου και κορυφογραμμής Λασιθιώτικων βουνών σε περιοχή του χωριού Γούρνες υπήρξε στρατιωτικός πύργος οποίος όμως κατεδαφίστηκε όπως και άλλοι πολλοί το 1898.<sup>2</sup>

Όλα αυτά τα περάσματα που αναφέραμε πιο πάνω, όπως και εκείνα μεταξύ |Αποκόρωνα και Σφακίων, Κυδωνίας και Σελίνου για τα οποία έχουμε ήδη αναφερθεί, φυλάσσονταν με κουλέδες, από τους οποίους όμως πολλοί είναι σήμερα άγνωστοι, ή απλά μπορεί να σώζονται κάποια λείψανα από αυτούς. Επίσης στις στενωπούς των Αγιοβασιλειώτικων, που συχνά μετατρέπονταν σε περάσματα μέσα από τα οποία Τούρκοι και Έλληνες μετέβαιναν από τη Μεσαρρά προς τα Σφακιά και αντίστροφα είχαν χτιστεί αρκετοί πύργοι, μερικοί από τους οποίους ήταν Κουλέδες. Κοντά στην είσοδο του Κουρταλιώτικου φαραγγιού στο χωριό Κοξαρέ, υπήρξε ένας τέτοιος κούλες τον οποίο όμως κατεδάφισαν οι επαναστάτες το 1896.<sup>3</sup>

(1,2,3) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδα 275

(2,3)σελίδα 276

Ένας άλλος κούλες στην περιοχή όπου σώζονται τα χαλάσματα του βρίσκεται στο λόφο ανάμεσα στα χωριά Μαριού και Ασώματοι, δεξιά από τη διακλάδωση που οδηγεί στη Μονή Πρέβελη. Αυτός είναι χτισμένος επάνω σε ένα απόκρημνο βράχο από την Ανατολική και Νότια πλευρά, και γύρω του υπάρχει φρουριακός περίβολος. Γενικά είναι κτισμένος σε περίοπτη θέση και δεσπόζει στην περιοχή, και ελέγχει Νότια τον όρμο του Πλακιά. Ο φρουριακός περίβολος που είναι κατά πάσα πιθανότητα ενετικό κατάλοιπο φρουρίου, έχει μήκος 60-70 μέτρα από βορρά προς νότο και πλάτος 25-35 μέτρα. Ήταν οχυρωμένος με δύο προμαχώνες, ο ένας από τους οποίους βρισκόταν στη νότια πλευρά ενώ ο άλλος στον βόρειο καμπυλωτό τοίχο του.<sup>1</sup>



Ο Κούλες Μαριού (στο βάθος φαίνεται ο όρμος του Πλακιά) (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Εσωτερικό πέραςμα στο νομό Ρεθύμνης είναι και η κοιλάδα του Αμαρίου που είναι συνέχεια της κοιλάδας των Ποταμών. Εκεί κατοικούσαν οι πιο αιμοβόροι Τούρκοι, οι Αμπαδιώτες. Την μεγάλη αυτή δίοδο την είχαν οχυρώσει καλά οι Τούρκοι. Στην κοιλάδα των Ποταμών υπήρχαν οι Κουλέδες των Πρασών, στην είσοδο της, των Ποταμών και της Πατσού. Ο Κούλες των Ποταμών που είχε σχήμα ορθογώνιο περιελάμβανε χώρο δια μονής της φρουράς και του επικεφαλής της, στην ανατολική του πλευρά, και βοηθητικούς χώρους στη δυτική, ενώ είχε υπερυψωμένο τμήμα για την τοποθέτηση των πυροβόλων του. Επίσης, στην είσοδο της κοιλάδας του Αμαρίου, στο σημείο που με μια υπερυψωμένη εδαφική έξαρση χωρίζεται με την κοιλάδα των Ποταμών, ήταν κτισμένος ο Κούλες Αποστόλων-Μέρωνα.<sup>2</sup>

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2)σελίδα 277

Δύο άλλοι κούλεδες ήταν κτισμένοι στο ανατολικό άκρο της κοιλάδας του Αμαρίου. Ο ένας ήταν ο Κούλες του Βαθειακού και ο άλλος ήταν ο Κούλες της Λοχριάς. Ο Κούλες του Βαθειακού ήταν κτισμένος πάνω στο λόφο που βρίσκεται νότια από το χωριό και εξυπηρετούσε διπλό σκοπό. Έλεγχε τη διάβαση Αμαρίου – Μεσαράς από Αποδούλου – Αγία Παρασκευή προς Κόκκινο Πύργο, ενώ συγχρόνος προστάτευε και το Τουρκοχώρι Βαθειακό, το οποίο ήταν το τουρκικό κέντρο της περιοχής τότε.<sup>1</sup>



Άποψη του κούλε του Βαθειακού (Ανατολική πλευρά) (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Σήμερα ο Κούλες του Βαθειακού σώζεται σε σχετικά καλή κατάσταση. Η τοιχοποιία της ανατολικής πλευράς του και το μεγαλύτερο μέρος της στέγης του έχουν πέσει. Το κύριο σώμα του Κούλε έχει διεύθυνση από βορρά προς νότο και χωρίζεται σε δύο δωμάτια. Το ένα είναι προς βορρά και είναι το μικρότερο (5\*6 μέτρα) και το άλλο είναι προς το νότο και είναι το μεγαλύτερο (5\*10 μέτρα). Στη νότια πλευρά του και κάθετα προς το κύριο σώμα υπάρχει μια άλλη αίθουσα (5\*7 μέτρα) με διαφορετική διεύθυνση, από ανατολή προς δύση. Το δυτικό της άκρο χωρίζεται σε δύο τμήματα, ένα υπερυψωμένο βόρεια και ένα χωρισμένο με τοίχο, που αφήνει μια μικρή καμαρωτή είσοδο σε αυτό. Οι στέγες του Κούλε ήταν θολωτές και μπροστά από αυτές στην ανατολική του πλευρά απλώνεται ένα μικρό επίπεδο μέρος, στο ανατολικό άκρο του οποίου φαίνονται χαλάσματα, τα οποία πιθανός ήταν ενδαιτήματα των αξιωματικών ή μπορεί και να αποτελούν λείψανα παλαιότερων κτισμάτων, ίσως κάποιου παρατηρητηρίου ή αρχαίου οχυρού. Οι τοίχοι του πύργου είχαν πολεμίστρες. Επίσης μπροστά ακριβώς από τον κούλε και στο μέσο του επίπεδου μέρους υπάρχει μεγάλο κωνικό βαθούλωμα το οποίο ήταν ίσως δεξαμενή βρόχινου νερού.<sup>2</sup>

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2) σελίδα 278



Ο Κούλες του Βαθειακού (Δυτική πλευρά) (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Ο δεύτερος Κούλες στην περιοχή, αυτός της Λοχριάς ήταν χτισμένος επάνω σε ένα βραχώδη λόφο ανατολικά από το χωριό και σε μικρή απόσταση από αυτό και ο σκοπός του ήταν να μεταβιβάζει τα μηνύματα προς τους κουλέδες της μικρής κοιλάδας Καμαρών – Γρηγοριάς που οδηγούσε στη Μεσαρά. Σήμερα διασώζονται λίγα χαλάσματα, είναι σχεδόν εντελώς κατεστραμμένος. Έτσι με δυσκολία κάποιος μπορεί να διακρίνει το περίγραμμά του. Το κύριο σώμα του έχει διεύθυνση από δύση προς ανατολή και χωρίζεται σε δύο ισομεγέθη δωμάτια (7\*11 μέτρα). Το δωμάτιο που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά περιβάλλεται βόρεια και νότια με κυκλικές κτιριακές κατασκευές, που με δυσκολία όμως μπορεί να διακρίνει κάποιος τουλάχιστον από νότια.<sup>1</sup>



Τα ερείπια του Κουλέ της Λοχριάς  
(φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης  
(330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1) σελίδα 280

Μια ισχυρά φυλασόμενη περιοχή ήταν και η περιοχή της Μεσαράς. Οι δίοδοι που οδηγούσαν σε αυτή ήταν οχυρωμένοι με κουλέδες έτσι ώστε να μην μπορεί να επικοινωνεί με τις άλλες γειτονικές περιοχές. Στην μικρή κοιλάδα που αναφέρθηκε παραπάνω, Καμαρών, Γρηγοριάς, Μαγαρικαρίου, υπήρχαν δύο κουλέδες, ο ένας ήταν της Γραμμένης και ο άλλος ο Κρεμαστός. Ο πρώτος, αυτός της Γραμμένης είχε κτισθεί μεταξύ Γρηγοριάς και Μαγαρικαρίου πάνω σε ύψωμα, που δεσπόζει της περιοχής. Βρίσκεται σε καλή κατάσταση. Έχει προσανατολισμό από Δύση προς Ανατολή με Βόρειο άνοιγμα σε μια περιφραγμένη με χαμηλό τείχος αυλή, στη βορειανατολική γωνία της οποίας υπάρχουν ερείπια δύο μικρών δωματίων που πιθανός τα χρησιμοποιούσαν ως καταλύματα οι αξιωματικοί της φρουράς. Κοντά στο βόρειο τείχος της αυλής σώζεται σε καλή κατάσταση δεξαμενή ομβρίων υδάτων, η οποία δεχόταν τα νερά από την οροφή του Κούλε δια μέσου ενός αυλακιού το οποίο μπορούμε να διακρίνουμε ευκρινώς.<sup>1</sup>

Ο κούλες είχε ορθογώνιο σχήμα με μια μικρή προέκταση προς νότια του ανατολικού του άκρου. Οι διαστάσεις του ήταν 25\*11 μέτρα και γύρω από αυτόν υπήρχαν συνολικά 24 πολεμίστρες. Το εσωτερικό του κούλε χωρίζεται σε τρία μέρη. Το δυτικό μέρος έχει συνολική εσωτερική επιφάνεια περίπου 55 τ.μ., το μεσαίο 120τ.μ., και το ανατολικό 100 τ.μ περίπου. Στο ανατολικό μέρος υπάρχει φούρνος, εστία με καμινάδα και τραπεζαρία. Οι τοίχοι του κούλε είχαν πάχος περίπου ένα μέτρο, ήταν κτισμένοι με αστρακάσβεστο, και κατά την παράδοση φτιάχτηκαν με πέτρες που μεταφέρονταν από το παρακείμενο ρέμα, με τα χέρια, με αγγαρείες των χριστιανών της περιοχής. Η θέση του κούλε είναι περίοπτη και οχυρή και η προσπέλαση του γίνεται από τη βόρεια μεριά. Υπάρχουν κάποιοι ισχυρισμοί από τους ντόπιους ότι ο κούλες κτίστηκε επάνω σε ερείπια ενός ενετικού φρουρίου, κάτι το οποίο όμως δεν φαίνεται να ισχύει. Επίσης αξίζει να αναφέρουμε ότι στον κούλε της γραμμένης βρήκαν καταφύγιο πολλοί χωριανοί όταν το Μάιο του 1944 οι Γερμανοί κατέστρεψαν το Μαγαρικάρι.<sup>2</sup>



Ο Κούλες της Γραμμένης (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2) σελίδα 281

Ο άλλος κούλες στην περιοχή, ο Κρεμαστός, βρισκόταν μεταξύ Γρηγοριάς και Καμαρών πάνω σε ύψωμα. Προφανώς ο κούλες Κρεμαστός είχε σκοπό να μεταφέρει μηνύματα στον Κούλε του Ζαρού, που και αυτός φύλασε το πέρασμα που υπήρχε εδώ προς τη Μεσαρά.<sup>1</sup>

Ένας άλλος Κούλες βρισκόταν σε ύψωμα ανατολικά των Άνω Μουλίων, από το οποίο υπάρχει άπλετη θέα στη γύρω περιοχή. Ο κούλες αυτός εμπόδιζε την επικοινωνία Μαλεβιζίου και Τεμένους με τη Μεσαρά. Τα ερείπια του υπάρχουν και σήμερα, σε καλή σχετικά κατάσταση, και πρέπει να αναφερθεί ότι ήταν αρκετά μεγάλος. Έχει διεύθυνση από Ανατολή προς Δύση, και οι τοίχοι του είχαν πολλές πολεμίστρες. Βόρεια του Κούλε, σε μικρή απόσταση από αυτόν υπάρχει ένα κτίσμα χωρισμένο με καμαρωτό τοίχο σε δύο δωμάτια, που πιθανώς αποτελούσαν κατάλυμα της φρουράς. Η οροφή του κτίσματος αυτού στέκει ακόμα, και για αυτό το λόγο χρησιμοποιείται σήμερα ως στάβλος. Επίσης υπήρχε ένας ακόμη κούλες πάνω σε ένα λόφο βόρεια από τις Μοίρες και σε κοντινή απόσταση από την πόλη. Σήμερα όμως στη θέση του έχουν κτισθεί δημοτικές εγκαταστάσεις.<sup>2</sup>



Άποψη του Κουλέ των Άνω Μουλίων (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2)σελίδα 283

Από τη βόρεια πλευρά ο νομός Ρεθύμνης επικοινωνεί με το νομό Ηρακλείου με δύο περάσματα, το Αξικό και του Φόδελε. Από το πέρασμα του Αξικού στο παρελθόν ξεχύθηκαν προς το Ηράκλειο ορδές τούρκων και κατά τον κρητικό πόλεμο (1645-1669), αλλά και στην επανάσταση του 1821 ως το 1898 που εγκατέλειψαν το νησί. Έτσι είναι απόλυτα κατανοητό και φυσικό στο πέρασμα αυτό να είχαν χτισθεί κουλέδες, ώστε να υπάρχει έλεγχος της περιοχής. Γνωστοί Κουλέδες είναι αυτός του Κρυνονερίου και της Φλαμούρας. Στην περιοχή του Γαράζου, στη θέση Αρμός είχε κτισθεί κούλες σε ύψωμα που ατένιζε τη γύρω περιοχή και έλεγχε το πέρασμα. Ερείπια του κούλε αυτού υπάρχουν ακόμη και σήμερα.<sup>1</sup> Ο κούλες του Κρυνονερίου, που αναφέραμε πιο πάνω είναι χτισμένος στα σύνορα δύο χωριών: του Κρυνονερίου και του Αξού. Το τοπίο στη γύρω περιοχή είναι πολύ όμορφο, και ανήκει στη Μονή Χαλέπας. Σήμερα δυστυχώς σώζονται μόνο λίγα ερείπια από τον κούλε. Στη θέση του έχει κατασκευαστεί δεξαμενή από την οποία υδρεύονται τα Ανώγεια.<sup>2</sup>



Ερείπια από τον Κούλε του Κρυνονερίου (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1,2) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004 (1,2)σελίδα 284



Όσον αφορά το πέρασμα του Φόλεδε οι τούρκοι ήθελαν να έχουν τον απόλυτο έλεγχο του και να επιτηρούν τον όρμο του από τον οποίο συχνά μεταφέρονταν εθελοντές τρόφιμα και πολεμοφόδια στους επαναστάτες από Ελληνικά πλοία. Έτσι ο Αυνή πασάς έκτισε τρεις κουλέδες στην περιοχή, έναν στον λόφο δυτικά του όρμου που επιτηρούσε την ανοικτή θάλασσα και δύο άλλους απέναντι που έλεγχαν το δυτικό και ανατολικό μέρος του περάσματος.<sup>1</sup>

Ένας κούλες είχε κτισθεί επίσης και στο Μπαλί, ο πύργος της Αστάλης, για να ελέγχει το πέρασμα και τη θαλάσσια περιοχή με τον όρμο τον οποίο επισκέπτονταν συχνά τα ελληνικά πλοία για να φέρουν πολεμοφόδια και να παίρνουν γυναικόπαιδα προς διάσωση τους.<sup>2</sup>

Από το Ηράκλειο προς το νομό Λασιθίου, από τη νότια μεριά υπάρχουν τα

Βιαννίτικα περάσματα και από τη βόρεια μεριά η δίοδος της Σελένας.

Οι διαβάσεις προς το οροπέδιο Λασιθίου ήταν δυσπρόσιτες. Η διάβαση του βουνού Σελένα ήταν από μόνη της ισχυρή ενώ τα περάσματα από τη Βιάννο ήταν μεγάλου εύρους και για αυτό το λόγο η οργάνωση της επιτήρησής τους ήταν αρκετά δύσκολη.

Ένας κούλες είχε κτισθεί στο πέρασμα Βιάννου –Πεύκου-Καλαμιού. Αυτός ήταν ο Κούλες της Ρίζας. Λίγα ερείπια από αυτόν σώζονται ακόμη και σήμερα.

Έχει προσανατολισμό από βορά προς νότο και στις δύο άκρες της νότιας πλευράς του υπήρχαν δύο πύργοι- προμαχώνες, διαστάσεων 3\*4 μέτρα. Αυτοί ελέγγανε τις διαβάσεις προς Βιάννο και Ιεράπετρα. Το κύριο σώμα του κούλε ήταν σχήματος ορθογωνίου και διαστάσεων 14\*7 μέτρα περίπου.



Τα ερείπια του Κούλε της Ρίζας (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)  
Ενδιάμεσα υπήρχαν και άλλοι κούλεδες. Ένας από αυτούς βρισκόταν βόρεια από το χωριό Πανόραμα πεδιάδος και κοντά σε αυτό ήταν ο Κούλες των Θόλων, ο οποίος πιθανός ήταν κεντρικός επαρχιακός διότι έχει αυλή με μεγάλο χώρο, ο οποίος χρησίμευε ίσως για στρατωνισμό. Σήμερα σώζονται σε σχετικά καλή κατάσταση κάποια χαλάσματά του παρότι αρκετά σημεία περιμετρικά του και η οροφή του έχουν καταρρεύσει.<sup>3</sup>

(1,2,3) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1,2,3)σελίδες 285-286



Ο Κούλες των Θόλων (Νότια πλευρά) (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Στο νομό Λασιθίου διάδοχος μεγάλης σημασίας ήταν ο ισθμός της Ιεράπετρας, από την Παχειά Άμμο ως την Νύφη του Λιβυκού (12χλμ). Συνέδεε τις επαρχίες Μεραμπέλλου και Λασιθίου με την επαρχία Ιεράπετρας. Απότομα Σητειακά βουνά της ανατολικής πλευράς της διόδου με την προοδευτική έξαρση της δυτικής, δημιουργούν μια κοιλάδα που συνεχώς διευθυνόμενη προς το νότο αποτελεί την κύρια δίοδο επικοινωνίας μεταξύ των επαρχιών αυτών. Έτσι η οχύρωση της διόδου εξασφάλιζε πλήρη αποκοπή τους ενώ συγχρόνως απομόνωνε την επαρχία Σητειακής.

Επίσης έλεγχε αποτελεσματικά και το μικρό Αραξοβόλι της Παχειάς Άμμου.

Για τους παραπάνω αυτούς λόγους χτίστηκαν εδώ τέσσερις κουλέδες από τους Τούρκους, έναν στην Παχειά άμμο, έναν στη Βασιλική, έναν στην Επισκοπή και έναν στο Κεντρί.<sup>1</sup>

Ο Κούλες της Παχειάς Άμμου βρισκόταν στην περιοχή της Χαλέπας, ανατολικά από το χωριό και ήταν χτισμένος πάνω σε ένα απότομο βραχώδες ύψωμα πάνω από τη θάλασσα. Το σχήμα ήταν ορθογώνιο και οι διαστάσεις του ήταν περίπου 8\*6 μέτρα. Χωριζόταν σε δύο μικρά τμήματα, το βόρειο και το νότιο. Το βόρειο είχε εσωτερικό χώρο 2,5 \*3 μέτρα περίπου και το νότιο 3\*4 μέτρα. Είναι δύσκολο να τον προσεγγίσει κανείς διότι η πλαγιά για να ανέβεις ως εκεί είναι βραχώδης και δύσβατη με αρκετή κλίση. Ο Κούλες της Παχειάς Άμμου είχε κατασκοπευτικό χαρακτήρα και κατόπτευε το αγκυροβόλιο της Παχειάς Άμμου αλλά και ολόκληρη την περιοχή του κόλπου Μεραμπέλλου. Επίσης μετέδιδε τα μηνύματα στον Κούλε της βασιλικής, από όπου μετεδιδόταν στους άλλους Κουλέδες.<sup>2</sup>

(1,2,) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004

(1)σελίδα 287

(2)σελίδα 288



Ο Κούλες της Παχειάς Άμμου (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

Ο Κούλες της βασιλικής βρισκόταν πάνω σε ένα χωματόλοφο νότια από το χωριό. Έχει τετράγωνο σχήμα και οι διαστάσεις του είναι 7\*7 μέτρα περίπου, με κάποιες καμπυλότητες όμως στον ανατολικό τοίχο. Η τοιχοποιία του σώζεται σχετικά σε καλή κατάσταση. Προορισμός του Κούλε της Βασιλικής ήταν να μεταφέρει τα μηνύματα που έπαιρνε από τον Κούλε της Παχειάς Άμμου στον Κούλε της Επισκοπής όπως επίσης και να ελέγχει τη μικρή κοιλάδα δυτικά από αυτόν. Σήμερα σώζονται τα ερείπια του που φαίνονται δυτικά του δρόμου προς την Ιεράπετρα.<sup>1</sup>



Τα ερείπια του Κούλε της Βασιλικής (φώτο από τον Γιάννη Γ. Χρηστάκη)

(1) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1)σελίδες 288-289



Ο Κούλες της Επισκοπής

Ο Κούλες της Επισκοπής βρισκόταν σε ένα χαμηλό λόφο βορειανατολικά από το χωριό, αριστερά από την παράκαμψη της Εθνικής Οδού Αγ. Νικολάου – Ιεράπετρας, πριν από την Επισκοπή. Ήταν κεντρικός κούλες της επαρχίας και ήταν ο μεγαλύτερος. Μπορούσε να φιλοξενήσει πολυπληθές στρατιωτικό σώμα. Είχε διεύθυνση από δύση προς ανατολή με σχήμα ορθογώνιο.<sup>1</sup>



Άποψη του Κούλε όπου φαίνεται η ορθογωνική μορφή του

(1) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004  
(1)σελίδα 289

Στις τέσσερις γωνίες του ήταν χτισμένοι πύργοι – προμαχώνες. Ενώ το κύριο σώμα του είχε διαστάσεις 15\*40 μέτρα. Επίσης είχε και μια υπόγεια στοά – σήραγγα που οδηγούσε έξω από αυτόν και σε ικανή απόσταση στη βορειοδυτική του πλευρά. Κύριος προορισμός του ήταν η άμεση στρατιωτική επέμβαση σε κάθε έκρυθμη κατάσταση καθώς και να ελέγχει τη διάβαση προς και από την Ιεράπετρα, καθώς και εκείνη από Καβούσι προς Θρίφτη.<sup>1</sup>



Υπόγεια Στοά – Σήραγγα του Κούλε της Επισκοπής



Άποψη μέσα από τον προμαχώνα

1) Γιάννη Γ. Χρηστάκη :Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330μ.Χ-1898) εκδόσεις ΚΡΗΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2004 (1)σελίδα 290

Ο Κούλες του Κεντρίου ήταν χτισμένος μέσα στο χωριό, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το διδακτήριο του δημοτικού σχολείου. Σήμερα δε σώζεται απολύτως τίποτα και δεν υπάρχει κάτι να θυμίζει την ύπαρξή του.

Από το Καβούσι προς τον Μπέμπονα υπάρχει διάβαση της Αύγου στην οποία πιθανότατα στο παρελθόν να είχε κτισθεί κάποιος Κούλες, αλλά σήμερα δεν υπάρχουν χαλάσματα ή ερείπια από κάποιον. Αλλά επειδή το σημείο αυτό ήταν διάβαση υποθέτουμε ότι μπορεί κάτι να υπήρχε.

Στη επαρχία Σητείας είναι πολύ πιθανόν να μη κτίστηκαν καθόλου κουλέδες, αφού υπήρχαν πολλά ενετικά φρούρια που έπαιζαν το ρόλο αυτό.

Κούλες είχε κτισθεί και στις Μάλλες, οποίος έλεγχε βόρεια την κοιλάδα του ποταμού Σαραντάπηγου. Η αρχιτεκτονική του δομή και το μέγεθος του ήταν το ίδιο με εκείνο του Κούλε της Ρίζας.

# Χωροθέτηση των Τούρκικων Κουλέδων στο Χάρτη της Κρήτης



## Επίλογος

Είδαμε λοιπόν τα οχυρωματικά έργα, τα φρούρια, και τις βίγλες που κατασκεύασαν οι κατακτητές στο νησί της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων. Πρέπει να αναφερθεί επίσης ότι ο Κρητικός λαός στις μεγάλες δοκιμασίες, δε διέθετε στρατιωτικές εγκαταστάσεις και φρούρια γιαυτό κατέφευγε στα σπήλαια, στα ψηλά δυσπρόσιτα βουνά και στα φαράγγια του νησιού.<sup>1</sup>

Επίσης οι Κρητικοί χρησιμοποιούσαν τα μοναστήρια, σε πολλά από τα οποία είχαν δώσει φρουριακή μορφή. Αυτά αναφορικά είναι η Μονή Τοπλού στη Σητεία, η Μονή Φανερωμένης στα Γουρνιά , η Μονή Κρεμαστών στο Μεραμπέλλου , η μονή Βροντησίου στον Ψηλορείτη, η Μονή Αγκαράθο, η Μονή Απεζανών στα Αστερούσια, η Μονή Οδηγήτριας στα Αστερούσια , η Μονή Βοσάκου στο Μυλοπόταμο, η Μονή Αρκαδίου, η Μονή Πρέβελι, η Μονή Ασωμάτων στο Αμάρι , η Μονή Γουβερνέτου στον Μελέχα, η Μονή Γονιάς στο Κολυμπάρι, η Μονή Αγίας Τριάδας Τσαγκαρόλων, και η Μονή της Ζωοδόχου Πηγής του Χαρτοφύλακα στη Χρυσοπηγή Χανίων. Αυτά τα μοναστήρια διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στον αγώνα των Κρητικών, ιδιαίτερα στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας.<sup>2</sup>

Τέλος θα πρέπει να πούμε ότι στην Κρήτη έχουν παραμείνει μέχρι και σήμερα πολλά τοπωνύμια από τα παλιά χρόνια, και έτσι πολλά χωριά της Κρήτης έχουν ονομασίες όπως Καστέλι, Πύργος κλπ. Προφανώς αυτές οι ονομασίες δηλώνουν την ύπαρξη μικρών φρουρίων και κατασκοπευτικών πύργων που υπήρξαν σε αυτές τις περιοχές. Σήμερα σε αυτά τα χωριά όμως δεν υπάρχουν απαραίτητα κάστρα και πύργοι, αλλά έχει μείνει το τοπωνύμιο.

1,2:Γιάννη Γ. Χρηστάκη : Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία της Κρήτης (330 μΧ.- 1898) Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα Αθήνα 2004

1,2 σελίδες 170-201



## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1)Γιάννη Γ. Χρηστάκη: Ιστορικά Οχυρωματικά Μνημεία Της Κρήτης (330μ.Χ.-1898). (Ιστορική θεώρηση )  
Εκδόσεις Κρητικά Γράμματα  
Αθήνα 2004
- 2)Δρ. Ε. Καρποδίνη-Δημητριάδη:Κάστρα και Φορτέτσες Της Κρήτης-Εικόνες και Μνήμες.  
Εκδόσεις ΑΔΑΜ 1995
- 3)Μαρία Αρακαδάκη: Κατάλογος Σκοπιών Στην Καστελλανία Μεραιπέλου κατά την τελευταία φάση της Βενετοκρατίας (1633)  
Περιοδικό Κρητικά Χρονικά, τόμος ΚΗ'-ΚΘ'. 1988-1989  
Πανεπιστήμιο Κρήτης
- 4)Francesco Basilicata, 1618: Το Βασίλειον της Κρήτης (Cretae Regnum)  
Εκδόσεις Μικρός Ναύτιλος, Βικελαία Βιβλιοθήκη  
Σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ Κρήτης
- 5)Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ: Ιστορία της πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας. (1390-1538)  
Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ
- 6) Αλεξάνδρας Κραντονέλλη Δ.Φ: Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας. (1538-1699)  
Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ
- 7)Μιχάλη Γρηγ. Μπατσινίλα : Το Οίτυλο δια μέσου των αιώνων.  
Α' τόμος
- 8)<http://www.panas.gr/periodiko/pyres.html>
- 9)<http://www.patris.gr/archive/2003/1/21/17th.html>
- 10)[http://www.mani.org.gr/kastra/vigkl/kas\\_vigklatoria.htm](http://www.mani.org.gr/kastra/vigkl/kas_vigklatoria.htm)